T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ABBASİ DÖNEMİNDE HÜKÜMET SİSTEMİ VE HALİFELİK

Farah HATIM MOHAMMED AL-HASNAWI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Aydın EFE

Çankırı – 2023

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ABBASİ DÖNEMİNDE HÜKÜMET SİSTEMİ VE HALİFELİK

Farah HATIM MOHAMMED AL-HASNAWI

ORCID: 0000-0001-8369-4244

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Aydın EFE

Çankırı – 2023

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ ..... **i**

TEZ KABUL VE ONAY ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

ÖZET ..... **iv**

ABSTRACT ..... **v**

KISALTMALAR ..... **vi**

TABLO LİSTESİ ..... **vii**

1. GİRİŞ **1**

1.1. Emevîler 'den Abbasilere İktidar Devri 1
1.2 Abbasi hilafetinin genel durumları 2
1.2.1. Abbasi soyu 2
1.2.2 Abbasiler dönemi 3
1.2.3 Abbasi Hilafetinde hayatın yönleri 3
1.3. El-milel sistemin anlamı nedir? Abbasi hükümdarları bunu nasıl uygulamışlardır? 6

2. BİRİNCİ BÖLÜM: HALİFELİK ve KÖKENLERİ **8**

2.1. Hilafet kavramı ve anlamları 8
2.1.1. Hilafet kavramı 8
2.1.2. Hilafetin Kur'an ve Sünnetteki Anlamları 8
2.1.3. Halifeliğin doğuşu 10
2.2. Hilafet şartları 11
2.3. Hilafet hipotezi ve halife üzerinde anlaşma yöntemi 13
2.3.1. Hilafet hipotezi 13
2.3.2. Halife üzerinde anlaşma yöntemi 14
2.3.3. Hilafetin işaretleri ve nişanları 16
2.4. Halifeliğin amaçları 18
2.4.1. Halifenin görev ve hakları 18
2.4.2. Hilafet Teorisi 20

3. İKİNCİ BÖLÜM: BİRİNCİ ABBASİ DÖNEMİNDE HİLAFET SİSTEMİ **23**

3.1.1. Hilafet ve Beni Abbas 23
3.1.2. Abbasi Çağrısı 24
3.2. Abbasi halifeliği yönetim sistemi 27
3.3. Birinci Abbasi dönemi halifeleri 28
3.4. Abbasi halifeliğinin alimlerle ilişkisi 45
3.4.1. Hilafetin siyasî alandaki âlimlerle ilişkisi: 45
3.4.2. Hilafetin Kültür ve Bilim Alanındaki Alimlerle İlişkisi 46

3.4.3. Hilafetin idari alandaki alimlerle ilişkisi: 47
3.5. Halifelerin alimlerle ilişkileri 49
3.6. Abbasi Hilafetinin Özellikleri 50
3.6.1. Güç Dönemi (136/754) 50
3.6.2. Refah ve İstikrar Çağı (158-169) 51
3.6.3. Altın Çağ (170/786) 51

4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İKİNCİ ABBASİ DÖNEMİNİN HALİFELİK SİSTEMİ ……..57

4.1. İkinci Abbasi döneminin halifeleri 57
4.2. Dini, Siyasi ve Toplumsal Hareketler 64
4.3. Ayrılıkçı Devleti 69
4.4. İkinci Abbasi döneminde medeniyet yönleri 74
4.5. Abbasi Halifeliğinin düşüş nedenleri 78
4.6. Birinci ve İkinci Abbasi Döneminde Hilafet Arasındaki Benzerlik ve Farklılık Noktaları 83

5. SONUÇ 86

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *ABBASİ DÖNEMİNDE HÜKÜMET SİSTEMİ VE HALİFELİK* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

02 / 02 / 2023

İmza

Farah HATIM MOHAMMED AL-HASNAWI

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Farah HATIM MOHAMMED AL-HASNAWI tarafından hazırlanan *ABBASİ DÖNEMİNDE HÜKÜMET SİSTEMİ VE HALİFELİK* başlıklı bu çalışma, *02.02.2023* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliği/oy çokluğuyla]* başarılı bulunarak jürimiz *tarafından TARİH* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Doç. Dr. AYDIN EFE	İmza: ……..
Üye	: Doç. Dr. Ahmet GÖZLÜ	İmza: ……..
Üye	: Doç. Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ	İmza: ……..

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../..../ 2023 tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Coşkun POLAT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Abbasi dönemindeki hilafet sistemi, haleflerinin zekâsı ve adamlarının cesaretiyle ayırt edilmesiyle İslam tarihinin en önde gelen hilafet sistemlerinden birini temsil etmektedir. Öte yandan fikre, edebiyata ve âlimlere ilgi duyduğuna şahit oldu.

Abbasi Halifeliği iki farklı döneme sahipti:

Birincisi halifeler dönemi ya da Abbasi yönetiminin altın çağı, ikincisi ise çökmekte olan sivil otoritenin yaklaşımı, tarzı ve indirgenmesi bakımından birleşen askeri güçlerin yönetimi dönemidir. Bu konuyu seçmem, aşağıdakiler de dahil olmak üzere, öznel ve nesnel nedenlerden kaynaklanmaktadır:

1. Abbasiler döneminde hüküm süren yönetimin mahiyetini bilmek.
2. 2. Abbasi Halifeliği, Emevi Halifeliği ile karşılaştırıldığında, zaman açısından daha uzun olarak kabul edilmektedir. Çünkü Abbasi direnişi ile başlayan ardışık örtüşen hareketlerin beşiği ve h.132/M.750'deki zaferleri Müslümanların çoğu etrafında toplanmıştır.
3. Abbasi dönemi, doğuda Maveraünnehir, batıda Atlantik kıyıları, kuzeyde Ermenistan ve güneyde Hint Okyanusu'na kadar uzanan geniş toprakları kapsayan Arap İslam Hilafetinin altın çağıdır.
4. Abbasiler dönemindeki hilafet, kaynakların akılcı eleştirisinin yolunu açmış, toplumların gelişimini ve koşulların değişimini anlamanın nedenlerini, şehirleşme ve medeniyet kurallarını incelemeye yöneltmiştir. Dolayısıyla bu araştırmanın konusu seçilmiştir.

Abbasi hilafeti Arap devletinin yıkıntıları üzerine kurulduğu için, araştırma İslam tarihi ile uğraşanlar için aşikâr bir öneme sahiptir. Arap devletinden kastedilen, üç aşamadan geçen tarihsel bir olgudur: İslami davet aşaması, Râşid halifeler aşaması ve son olarak Emevî halifeliği aşaması. Beni Abbas'ın devleti ise sadece Araplarla sınırlı kalmamış, Farslar, Türkler, Berberiler gibi İslam'a giren halklar da yönetime katılmışlardı.

Bu nedenle, belirsizlik alanları arayışını ortadan kaldırmak ve önerilen çözümleri bulmak ve bunları içerik ve üslup açısından mümkün olduğunca ele almak için başlatılması gereken birçok sorun ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın problemleri, aşağıdaki sorunların cevabını aramaktadır:

1. Abbasiler döneminde hilafet sisteminin kurulmasına yardımcı olan unsurlar nelerdir?

2. İlk Abbasi döneminde hilafet sistemini farklı kılan neydi?

3. Abbasi Halifeliğinin düşmesine neden olan sebepler nelerdir.

Araştırmada kullanılan metodolojiye gelince, Emevîlerden Abbasilere iktidar devri olgusunu ele alan bir giriş ve üç bölüme ayrılmıştır.

Birinci bölüm "Hilafet nedir ve kökenleri" başlığını taşımaktadır. İçinde hilafet kavramını ve ortaya çıkışı, şartları, işareti, toplanma yöntemi ve ardından en önemli amaçları ve teorileri belirtilmiştir.

İkinci bölümde, “Birinci Abbasi Döneminde Hilafet Sistemi” ele alınmış, böylece Abbasi Halifeliğinin kuruluşu incelenmiş, ardından Abbasi çağrısına ve Abbasi devletinin kuruluşuna geçilmiştir. Daha sonra ilk Abbasi halifeleri Abbasi yönetiminin temel direklerini ve kurulan muhalif güçleri sağlamlaştırma ve istikrara kavuşturma çabaları.

Üçüncü bölümde ise "İkinci Abbasiler Döneminde Hilafet Sistemi" ele alınmıştır. Böylece ikinci Abbasi dönemi halifelerinden, doğuda ve batıda var olan en önemli siyasi, dini ve sosyal hareketlerden ve en önemli ayrılıkçı devletlerden bahsedilmiştir. Daha sonra siyasi ve mali zayıflığa rağmen bu dönemin en önemli aşaması olan kültürel boyut tartışılmıştır. Ardından Abbasi Halifeliğinin düşüş sebeplerinden bahsetmeye geçilmiştir. Son olarak, bu bölüm, tarihsel yönteme dayalı olarak, birinci Abbasi dönemi ile ikinci Abbasi dönemi arasında basit bir karşılaştırma ile sonuçlandırılmıştır. Sonuç bölümü, bu çalışmanın en önemli bulgularını özetleyen bir sonuç bölümüyle sonlandırılmıştır.

Bu vesile ile çalışmanın oluşmasında ve tamamlanmasında anlayış yardım ve destekleri sebebiyle danışman hocam Doç. Dr. Aydın EFE’e teşekkür ederim. Doç. Dr. Ahmet GÖZLÜ ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ’e de yapıcı eleştirileri için teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca sabır ve teşviklerini üzerimden eksik etmeyen aileme sonsuz şükranlarımı sunarım.

02/02/2023
Farah HATIM MOHAMMED AL-HASNAWI

ÖZET

Tezin Başlığı : ABBASİ DÖNEMİNDE HÜKÜMET SİSTEMİ VE HALİFELİK
Tezin Yazarı : Farah HATIM MOHAMMED AL-HASNAWI
Danışman : Doç. Dr. Aydın EFE
Anabilim Dalı : Tarih
Tezin Türü : Yüksek Lisans
Kabul Tarihi : 02/02/2023

H. birinci yüzyılın sonu MS 8. yüzyılın başlarında, Emevi devletini ortadan kaldırmayı ve halifeliği teslim etmeyi amaçlayan bir Abbasi siyasi çağrısına tanık oldu. H.132/M.750'de başlayan ve beş yüzyıldan fazla süren Abbasi Devleti kurulmuştur. Arap İslam hilafetinin en uzun dönemi olan h.656/m.1258'de Moğollar onu ortadan kaldırmışlardır. Hz. Peygamberin amcası El-Abbas bin Abdul-Muttalib'e nisbeten Abbasi Halifeliği olarak adlandırıldı. Abbasi vaizlerinin çabaları, Emevi Halifeliğinin yıkılmasındaki ana etkenlerden biriydi. Abbasi devletinin bu şekilde kurulduğu, İslam tarihi boyunca bir devrim olarak kabul edilir. Horasan bu hareketin merkezi olmuştur. Bu halifelik, egemenliği altındaki geniş alanlar ve halkların çeşitliliği ile karakterize edilmiştir. Öte yandan Farslar ve Türklerden, Arap olmayanların, önemli mevkilere girmeleri ve halifelere yakınlıkları ile de ayırt edilmiştir. İlk halifeler İslam halifeliğinin başkentinin yerini de değiştirmiştir. Ve Halife Mansur, Abbasi Halifeliğinin başkenti ve o dönemde kültür, şehir ve bilim merkezi olan Bağdat şehrini inşa etmiştir. Abbasi Halifeliği, ilk halifelerinin gücü ile ayırt edildi ve ilk Abbasi dönemi, en güçlü dönemlerden biri olarak kabul edilir ve altın çağ olarak kabul edilir. Daha sonra Abbasi Hilafetinde yavaş yavaş zayıflamaya başlamış ve birçok siyasi, dini ve ayrılıkçı hareket ortaya çıkmıştır. Birçok krallık da bağımsızlığa girmiş ve farklı bölgelerde Abbasi Halifeliği'nin gövdesinden yavaş yavaş ayrılan birçok küçük devletler kurulmuştur. Abbasi hilafetinin devirleri boyunca en önemli özelliği, kültürel, ilmî ve dinî pek çok yönün, fikri başarıların ortaya çıkması ve başarıları ile Abbasi devrini ve sonraki devirlere ışık tutan birçok âlimin ortaya çıkmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Abbasi Dönemi, Abbasi Halifeleri, Emevi Halifeliği, Abbasi Uygarlığı.

ABSTRACT

Thesis Title : The system of government and the caliphate in the Abbasid era
Author : Farah HATIM MOHAMMED AL-HASNAWI
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Aydin EFE
Department : History
Thesis Type : Master's Thesis
Date : 02/02/2023

The late first century AH / early eighth century AD witnessed an Abbasid political call aimed at eliminating the Umayyad state and handing over the caliphate. The Abbasid state was established, which began in 132 AH / 750 AD and lasted for more than five centuries until the Mongols eliminated it in 656 AH / 1258 AD, which is the longest period of the Arab Islamic caliphate. It was called the Abbasid Caliphate in relation to Al-Abbas bin Abdul-Muttalib, the uncle of the Prophet (may God bless him and grant him peace). The efforts of the Abbasid preachers were one of the main factors in bringing down the Umayyad Caliphate. to her. This caliphate was characterized by the vast areas that were under its rule and the diversity of peoples. The first caliphs also changed the location of the capital of the Islamic caliphate, and the caliph al-Mansur built the city of Baghdad, which became the capital of the Abbasid caliphate and the cultural, urban and scientific center at that time. The Abbasid Caliphate Many political, religious and separatist movements emerged, as well as the independence of many kingdoms and many mini states in different regions that separated little by little from the body of the Abbasid Caliphate. The most important characteristic of the Abbasid Caliphate throughout its eras is the emergence of many cultural, scientific and religious aspects, schools and intellectual achievements, and the emergence of many scholars whose achievements illuminated the Abbasid era and subsequent eras.

Keywords: Abbasid Era, Abbasid Caliphate, Umayyad Caliphate, Abbasid Civilization

KISALTMALAR

T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
s.	Sayfa
t.y.	Baskı tarihi yok
H.	Hicri
s.a.v.	Sallallahü Aleyhi Vesellem
MS	Milattan Sonra

TABLO LİSTESİ

Tablo No: **Sayfa**

Tablo 3-1: Birinci ve ikinci Abbasi dönemleri arasındaki farklar..... 84

1. GİRİŞ

1.1. Emevîler 'den Abbasilere İktidar Devri

Emevî devletinin çöküşünün sebepleri: Abbasi devletinden bahsetmeden önce Emevî devletinin yıkılmasına yol açan sebeplere değinmek gerekir. Bu faktörlerden önemli olanlar aşağıda maddeler halinde verilmiştir:

1. I. Yezid bin Velid (Emevî hanedanının adamlarından) ve Mansur bin Cumhur Al-Kalbi (Kelb kabilesinin efendilerinden biri) tarafından yürütülen komplo sonucunda II. Velid öldürüldü. Bu olay, Emevî devleti ile Şam Arapları arasındaki birliğin bozulmasına yol açtı (bu birlik Emevî Halifeliğinin bağlı olduğu bir gücü temsil ediyordu).
2. Emevî Hilafetinde siyasi ve dini partilerin çok sayıda olması ve Hilafet konumu için verdikleri mücadele, Emevî Hilafetinin zayıflamasına ve ardından yıkılmasına neden olmuş.
3. Emevîler, valilere güvendikleri ve onlara geniş yetkiler verdikleri için güçlü bir merkezi hükümet kuramamışlar. Bu valilerden bazıları karakter olarak o kadar güçlüydüler ki, bağımsız yöneticiler gibi davrandılar ve istediklerini yapmışlardır.
4. Emevî Hilafetinin düzenli bir ordusu yokmuş, bu yüzden gerektiğinde asker çağırıyorlarmış. Al-Zakwaniye grup ve diğerleri gibi askeri gruplara gelince, Emevî döneminin sonunda ortaya çıkmışlardır. Öte yandan, polis ve iç güvenlik teşkilatlarına zayıf ve yetersizdiler, çünkü Emevî Halifesinin bilgisi dışında gizli teşkilatlar yayılıyordu.[1]
5. Beni Ümeyye, İslam'ın şafağından beri Mevalinden nefret edip, onların mallarını gasp edip onlarla ahdini bozmuşturlar ve hatta içlerinden Müslüman olanların Arap kadınlarla evlenmelerini yasaklanmışlar.
6. Emevîler, Emevî devletinin son halifesi Mervan bin Muhammed'in etrafında toplanmadılar, çünkü o hilafeti ahdin vekâletini veya biat'ı devrederek değil, silah zoruyla almıştı.
7. Halife el-Velid bin Yezid gibi saltanatı iki yılı geçmeyen zayıf hükümdarların halifelik tahtına gelişi.

[1] Şakir Mustafa, *Beni Abbas Devleti*, Yayıncılık Ajansı, Kuveyt 1973, s.29.

8. Kuzey ve güney Arapları arasında kabile bağnazlığı ruhunun canlanması ve halifenin şartlara göre bir kabileyi diğerine tercih etmesi. Bu durum, kabilelerin savaşa karşı olan isteksizliğinde ve Emevî Halifeliğini savunma heveslerinin zayıflamasında etkili olmuştur.

Böylece, Emevî devletini zayıflatmak için çeşitli siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri faktörler bir araya geldi. Sonra Mervan bin Muhammed, kendisine karşı güçlerini birleştiren tüm güçlere karşı koyamaz hale gelmiş ve bu da Emevî Halifeliğinin düşmesine ve Abbasi devletinin kurulmasına yol açmıştır.[2]

1.2. Abbasi hilafetinin genel durumları

1.2.1. Abbasi soyu

Bu halifeliğin kurucuları olan Abbasiler, Resûlullah (s.a.v.)'ın vefatı sırasında hayatta olan amcası Abbas bin Abdülmuttalib ile akrabadır. El-Abbas bin Abdulmuttalib'in birçok çocuğu vardı, çocuklarından biri de Abbasi hanedanının geldiği oğlu Abdullah bin El-Abbas'tı.

- **Abdullah bin El-Abbas**: Kur'an-ı Kerim'in hadis rivayeti ve tefsiri kendisinden alındığı için yazarlar ve dilbilimciler tarafından bilinen eşsiz bir bilim şahsiyetidir. Abdullah, Hz. Ali bin Abi Talib'in hakkı olduğuna güçlü bir şekilde inandığı için hilafete göz dikmedi ve bu yüzden ona katılıp destekledi ve Hz. Ali bin Abi Talib onu Basra'ya vali yaptırmıştı. Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra Basra'dan ayrılarak Hicaz'a gitti ve Hicaz 68 yılında Halife Abdül Malik bin Mervan zamanında vefatına kadar Emevîlerle barış içinde Taif'te ikamet etmişti.
- **Ali bin Abdullah bin El-Abbas**: Gizemli ve belirsiz bir figür, babasının kişiliğinin netliği gibi değilmiş. Emevîler onu Şam'a çağırmışlar ve Emevîlerin bu özel yere olan ilgisinden dolayı, Abbasi Hanedanı'nın niyetlerinde şüphe ve casusluğa dayanan siyasi bir amaçtan kaynaklanmış olabileceğinden dolayı Ürdün'ün doğusunda bir tımar vermişler. Ali, H. 118 yılında öldü ve bir oğlu Muhammed olmuş.[3]

[2] Mustafa, a.g.e., s.29.

[3] Amina Bitar, *Abbasi Dönemi Tarihi*, Al-Wahda Vakıf Basın, Şam 1981, s.9.

- Muhammed bin Abdullah bin El-Abbas: Siyasete ve hükümete hırs göstermiş, onu elde etmek için gizli ve örgütlü bir çaba göstermiştir. Güçlü bir şahsiyet ve gerçek Abbasi olarak kabul edilmiş.[4]

1.2.2. Abbasiler dönemi

Abbasi devleti h. 132'den h. 656'ya kadar yaklaşık beş yüzyıl varlığını devam ettirdi. Bu yüzden bu uzun dönem, 37 halife iktidarda bulunmuştur, Abbasi dönemi olarak adlandırıldı. Tarihçiler onu iki farklı döneme ayırmışlardır:

- **İlk Abbasi dönemi:** Abbasi Hilafetinin ve İslam dünyasının temel, güç ve gururla karakterize edilen altın çağıdır. Bu devir Hicri 132'den 232'ye kadar uzanıyordu ve bu devirde Abbasi devletini yöneten dokuz halife vardı ve burada el-Mansur, al-Hadi ve al-Raşeed liderliğindeki Abbasi yönetiminin temel direklerini kurdular. Her birinin ortalama halifeliğinde on iki buçuk yıldı. Bu devir, H. 232 yılında Vatik'in ölümüyle sona ermiştir.
- **İkinci Abbasi dönemi:** Türk ve Büveyhi etkisinin ortaya çıkması, Selçukluların kontrolü ve h. 232'den h. 656'ya kadar uzanan Moğol istilası ile karakterize edilen zayıflık ve çöküş dönemidir. Bunların en önde gelenleri arasında on iki halife vardı. Bu halifeler şunlardır:
  Al-Mütevekkil, Al-Muntasir, Al-Müstain, Al-Mütaz, Al-Mühtedi, Al Mutemet, Al-Muttaiz, Al-Muqtadir, Al-Radi, Al- Muttaki, El-Mustaqfi, her birinin ortalama halifeliği sekiz buçuk yıldır.[5]

1.2.3. Abbasi Hilafetinde hayatın yönleri

Bir dizi Arap tarihçi ve oryantalist, Abbasi dönemini Abbasi Halifeliğindeki yaşamın bazı yönlerinde incelemekle ilgilendi, aşağıdaki gibi:

- **Siyasî hayat**: Abbasiler, devletlerini kurmak için gizli bir görevle soyu Peygamber'e (s.a.v.) kadar uzanan bir imam ile davet yapmaya başlamışlardır. Bu Hâşimî İmam, mevâlîları Farslardan ve Fars olmayanları Emevîlerin yönetiminden kurtararak, onlar için İslam'ın yönetimi altında Araplar ile tüm siyasi haklar arasındaki meşru eşitliği

[4] Mustafa Elemu'd-Din, *Abbasî Zamanı*, Dar al-Nahda al-Arabiya, Beyrut 1993, s. 12.
[5] Shavqi Dhâif, *İlk Abbasi dönemi*, Dar Al Maarif, Cilt 1, ikinci baskı, Kahire 1982a, s. 30.

gerçekleştiriyor. Kısa süre sonra Horasan orduları gelerek Emevî hanedanını ortadan kaldırmıştır.

Bundan sonra Abbasiler meşru yönetme ve hilafet haklarına sahip olduklarını ilan etmişler ve böylece Alevi kuzenleri olmadan tek başlarına hüküm sürmüşlerdir. Bu durum Alevileri, yandaşları gizlice desteklediği Abbasilere karşı isyan ettirmiş. Abbasîler ise ilâhî hakkı hükûmette sahibi olduklarını beyan ederek, zalim bir yönetimde devam etmişler. Halka gelince, fahiş vergi toplama aracı olması, Abbasi yönetimine karşı birçok hareketi tetiklemiş. Öte yandan, mevzilerin çoğunun Perslerin elinde olması Araplar ile Persler arasındaki düşmanlığı arttırmış.[6]

O dönemde devletin doğusunda pek çok hareket oldu ve ne zaman bir hareket dursa, bir başkası patlak vermiş ve bu Abbasi devleti tarihinde tehlikeli bir değişimdir. Bu değişiklik, ikinci Abbasi döneminin başında Türk askerleri ve komutanlarının müdahalesiyle sonuçlanmış, böylece Mütevekkil'in onlardan kurtulma girişimine rağmen hükümetin dizginlerini ele geçirmişler, ancak onu kazanıp öldürmüşlerdir ve Muntaser'e yerini vermişlerdir. Böylece Türk müdahalesi halifeleri atamaya ve tecrit etmeye devam etti, bu da halifeliğin bozulmasına ve hükümetin bozulmasına yol açmış.[7]

Bu dönemde Basra'da on dört yıl süren Zenc hareketleri, doğu Arabistan'da uzun yıllar Abbasi devletini tehdit eden ve ona çok para ve adamlara mal olan Karamite hareketi gibi birçok isyan çıkmıştır. Bundan sonra olaylar çoğaldı, böylece Bizanslıların yaz istilaları devam etti ve Tulunîye Devleti, doğu İran'daki Saffarîler ve Tahirîye gibi ayrılıkçı devletler çoğaldı, ek olarak Mısır'ın işlerini yürüten İhşidi devleti.[8]

- **Sosyal hayat**: Sosyal hayat, toplumu oluşturan nüfusun unsurlarının birbirleriyle etkileşimleri, yaşam standartları, kutladıkları durumlar ve halifelerin halk sınıfları ile olan ilişkisinden bahsetmek içindir. Abbasiler döneminde İslam toplumu Araplar ve Farslar ile Türkler olmak üzere üç unsurdan oluşuyordu, bu üç unsurun siyasi ve sosyal hayata büyük etkileri olmuştur. Bu milletler birbirinden farklı özelliklerle ayırt edilirdi, Türkler askerlik ve biniciliği severmişler ve hâkimiyetlerini

[6] Bitar, a.g.e., s. 32.

[7] Elemu'd-Din, a.g.e., s. 23-24.

[8] Khalid Azzam, *İslam Tarihi Ansiklopedisi "Abbasi dönemi*", ilk baskı, Osama Al-Mashreqi Kültür Evi, Amman 2006.

güçlendirmek için sık sık ülkelerinden asker getiriyorlarmış[9]. Perslere gelince, onlar geniş anlamda bilimi teşvik etmekle ilgilendiler ve Farslar, Emeviler döneminde Araplarla eşit olmadıklarını unutmadıkları için Abbasiler döneminde kendilerini göstermeye yönelmişlerdir. Perslerin sosyal yaşam üzerindeki etkisi, aşağıdaki gibidir:

- Halifeler onlardan zengin ve lüks bir tarz yaşam almış.
- Saraylar inşa etme sistemi ve süslemeleri.
- Sarık ve uzun şapka dâhil elbise tarzı.
- Şarkı söyleme tahtalarının canlanması.
- Yemeklerde kullanılan kaplar.

Bu üç temel unsurun yanı sıra hilafette Romalıların sayısı artmış ve bunlar Bizans devletinin topraklarından savaş esiri olarak saklanmakta ve sıklıkla halifelerin ve zenginlerin evlerinde yaşamakta, bu yüzden onlar Halife el-Muktedir döneminde önemli bir rol oynamıştır.[10]

- **Köle unsurları**: Abbasiler döneminde sayıları artan unsurlar arasında Türklerden ve Kürtlerden gelen beyaz köleler ile Afrika'nın doğu kıyılarından getirilen siyah köleler vardır. Halife ve şehzadelerin saraylarında, karakter ve dilleri farklı olan çeşitli ırklardan olan cariyeler başta olmak üzere birçok köle bulunuyordu. Bu devirde cariyelere şarkı söylemenin öğretilmesi de yaygındı, insanlar güzel Arap şiirinde şarkı söylemeye hevesliymişler, bu yüzden şarkı söylemenin yanı sıra edebiyat da öğrenmeye başlamışlar. Onları bunu yapmaya iten şey ticari yöndü, çünkü bir cariyenin şarkı söyleme ve edebiyatta yetenekli olup olmadığı değerlendirilirse, bu konuda iyi olan bir cariye iyi olmayan bir cariyenin fiyatının iki katıdır.[11]

Sosyal sınıflar açısından Abbasiler döneminde toplum, zengin sınıf ve fakir sınıf olmak üzere iki ayrı kısma ayrılmıştı. Aşağıda gösterildiği gibi:

Özel Sınıf: Birinci sınıfın başında halife ve adamları, bakanlar, prensler, yazarlar ve alimler vardı. Yani bu insanların hayatları lüks ve bolluk içindeydi ve ihtişamları,

[9] Şakir Mustafa, *Abbasi Tarihinde*, Suriye Üniversitesi Yayınları, Şam 1957, s. 44.
[10] Bitar, a.g.e., s. 348-349.
[11] Elemu'd-Din, a.g.e., s. 220.

yapılarının görkemi, genişlikleri ve bahçelerinin güzelliği ile öne çıkan saraylarını yaptırmaya özen gösteriyorlardı. Saraylarının en güzel örneği Taç Sarayı'dır. Ayrıca Mütevekkil, Kraliyet Sarayı'na otuz bin dirhem ve Caferi Sarayı'na on bin dirhem harcamıştır. Halifelerin, şehzadelerin ve bakanların sarayları, Perslerden aldıkları şarkı söyleme tahtalarıyla ayırt edilirmiş. Abbasilerin tatillere olan ilgisine ek olarak, yeteneklerini ve güçlerini vurgulamak için bir fırsat olarak değerlendirmişler. En ünlü gün ve bayramlar arasında, Kurban Bayramı ve Ramazan Bayramı gibi Müslüman bayramları ve Nevruz gibi İran bayramlarının kutlanması vardı ve birçok şehrin halkı bunu kutlarmış.[12]

Halk sınıf: Araplar, Türkler ve Persler dâhil olmak üzere Abbasi Halifeliği'ne dahil olan çeşitli ırklardan tüccarlar ve sanatkarlardır. Bu ortak sınıf, yoksullukları ve kültürel ve dini konulardaki cehaletleri nedeniyle toplumda büyük bir yere sahip değilmiş. Giysileri ve yiyecekleri sadelikle karakterize edildi ve evlerinin dış duvarları yokmuş ve evlerinin pencereleri doğrudan sokağa bakıyormuş.[13]

Dini hayat: Abbasi devleti tebaası arasında dini çoğulculuk ilkesini benimsemiş, birçok farklı dinin kendi dinlerini istedikleri gibi yaşamalarına izin vermiştir.

1.3. El-milel sistemin anlamı nedir? Abbasi hükümdarları bunu nasıl uygulamışlardır?

El-milel sistemi: Öncelikle dini çoğulculuğu destekleyen İslam ilkesine odaklanan ve dini inanç özgürlüğü ile tek bir devletin gerekleri arasında uzlaşma ilkesini iktidar uygulamalarında uygulayan bir devlet örgütlenme biçimi. Bu devlet, Müslümanların yanı sıra çeşitli dinlere mensup tebaaları da içerdiğinden, bu dinlere mensup kişilerle olan münasebetlerini, onların kavram ve mevzuatlarına göre kendi işleriyle ilgili bağımsız gruplar halinde düzenleme yoluna gitmiştir. Böylece bu gruplar, genel teşkilat meselesiyle ilgili olarak dini reisleri aracılığıyla devlete bağlanırlar[14]. Bu nedenle Abbasi devleti, başkent Bağdat'ta her tarikatın liderini, her ihtiyaç duyduğunda kendileriyle istişare etmek üzere yetki sahibi Halife'ye yakın bir yerde bulundurmaya hevesliydi. Bu devletin tebaası arasında zimmî halkı gibi diğer tek tanrılı dinler de vardı. Zimmîler çok fazla dini hoşgörüye sahiptiler, bu yüzden dini

[12] Elemu'd-Din, a.g.e., s. 223.

[13] Bitar, a.g.e., s. 358.

[14] Dhâif, (1982a), s. 40.

ayinleri güvenlik içinde yerine getirdiler ve devlet işlerine ve serbest mesleklere katıldılar. Ayrıca Abbasi halifeleri bazı dönemler dışında genel olarak din işlerine karışmamışlardır[15]. Zimmîler, Müslümanlar tarafından kendilerine verilen sözleşmelere ve haklara dayalı olarak, ayrı bir varlık ile bir grupturlar. Mecûsîlere gelince, onlar, Abbasî hilafetinin topraklarına çok sayıda yayılmışlardı ve Kûfe, Basra, Bağdat ve Vasıt'ta toplanmışlardı. Mecûsîlerin çoğu bankacılık, deri tabaklama ve ticarette çalışmıştır. Dahası, farklı dinlerin tüm tebaası, Avrupa'nın Orta Çağ'da bilmediği bir hoşgörü ortamında yaşamıştır.[16]

[15] Elemu'd-Din, a.g.e., s. 196.

[16] Bitar, a.g.e., s. 354.

2. BİRİNCİ BÖLÜM: HALİFELİK ve KÖKENLERİ

2.1. Hilafet kavramı ve anlamları

2.1.1. Hilafet kavramı

Hilafet, başkalarının hem dünyevi hem de ahiret menfaatlerinin meşru bir şekilde gözetilmesidir. Ayrıca dini ve siyasi konularla ilgilenmektedir. Bu temelde, halifelik dört başlık içermektedir:

1. **Abdullah**: Bu unvanla ilk kişi Hz. Ömer İbnü'l-Hattab. İslam şehirlerine Abdullah Ömer İbnü'l-Hattab'dan gönderdiği kitaplarında yazarmış.
2. **Amir el-Mü'minin**: İslam fetihlerinin koşullarına uygun olduğu için Halife Ömer İbnü'l-Hattab'a verilen bir unvan.[17]
3. **İmam**: Müslümanlara namazda, işlerini idare etmede ve menfaatlerini gözetmede önderlik eder.
4. **Hilafet unvanı**: Al-Mansur, Al-Hadi, Al-Raşeed ve Al-Mamoun gibi, bütün bu isimler Abbasi devletinde yaygınmış.[18]

2.1.2. Hilafetin Kur'an ve Sünnetteki Anlamları

1. **Kur'an-ı Kerim**: "Hilafet" kelimesi Kur'an-ı Kerim'de benzer anlamlarda geçmektedir*:*

   "*Allah, içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vaad etti ki, kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde hâkimiyet verecek, onlar için hoşnutluğuna vesile kıldığı dinlerinin yerleşip yayılmasını sağlayacak, şu andaki korkularını güvenliğe çevirecektir; çünkü onlar bana hiçbir şeyi ortak koşmaksızın kulluk etmektedirler. Bütün bunlardan sonra kim inkâra saparsa yoldan çıkmış kimseler işte bunlardır*".[19]

   "Mûsâ ile otuz gece (için) sözleştik ve buna on gece daha ekledik; böylece rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu. Mûsâ kardeşi Hârûn'a dedi

[17] Elemu'd-Din, a.g.e., s. 348.

[18] Rahim Kazem Muhammed el-Hâşimî, Awatef Muhammed el-Arabi, *Arap-İslam Medeniyeti "Sistemlerin Tarihinde Bir Araştırma*", Mısır Lübnan Evi, ilk baskı, Lübnan 2002, s. 9.

[19] Nûr Suresi- 55. Ayet.

ki: "Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yolunu izleme". [20]

Hani rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" dediler. Allah "Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim" buyurdu ".[21]

"*Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz rabbinin cezası çok çabuktur; yine O'nun bağışlaması ve rahmeti boldur* ".[22]

Cenab-ı Hak, insanın yeryüzünde halife olmasını emretmiş ve kullarından Salihleri, kanununu yerleştirmek ve sözünü yüceltmek için yeryüzünün halefleri olarak kabul etmiştir. Ayrıca yukarıdakilerden, halifelik teriminin aşağıdaki anlamlarla sınırlı olduğu sonucuna varıyoruz:

1. **Onları yeryüzünde halifeler yapacak**: yani ulusunu yeryüzünde halifeler yapacaktır.[23]
2. **Kendilerinden öncekileri de halife tayin etti**: yani sahabeler, Allah onlardan razı olsun.[24]
3. **Halkımdaki halefim olun**: anlamı, halefim olun.
4. **Yerin halifeleri**: Yani, onda birbirinizin halifesi olacaksınız.
5. **Nuh kavminden sonraki halifeler**: yeryüzündeki halifeler, anlamına gelir.[25]

2. **Sünnet***:* Hilafetin Peygamber'in sünnetinin doğru ve eksiksiz bir şekilde uygulanması ve Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun Resûlullah'ın sözlerinin amellere tercümesi olduğu konusunda Sünniler ittifak etmişlerdir.[26]

---

[20] A'râf Suresi- 142. Ayet

[21] Bakara Suresi- 30. Ayet

[22] En'âm Suresi-165. Ayet

[23] el-Hâşimî ve el-Arabi, a.g.e., s. 9.

[24] İbn Kesir, *Büyük Kuran'ın Tefsiri*, Dar Al-Hadis, Altıncı Baskı, Bölüm Üç, Kahire 1993, s. 290.

[25] Al-Sawy, *Al-Sawy'nin Al-Jalalain Yorumu Üzerine Yorumu,* ilk baskı, Beyrut 2002, s. 90-91.

[26] el-Hâşimî ve el-Arabi, a.g.e., s. 10.

2.1.3. Halifeliğin doğuşu

Resûlullah'ın vefatından sonra (Allah onu kutsasın ve ona huzur versin) bir halife fikri ortaya çıktı. Peygamber'in ailesi onun ölümüyle meşgulken, Ensar, Müslümanların halefi olarak Saad bin Muadh Al-Khazraji'yi (Ensar'ın önde gelen şahsiyeti) seçmek için Benî Saîde yurdundaki göçmenlerin yokluğunda toplanmış, ama Hz. Ömer İbnü'l-Hattab ve Hz. Ebu Bekir Sıddık meseleyi duyunca Ebu Ubeyde bin El Cerrah ile görüşmeye gitmeye karar vermişler ve kulübeye vardıklarında toplantı halifeyi seçmek üzereydi, ancak geldiklerinde durum değişip istişareye dönmüştü. Dahası, muhacirler ile Ensar arasında hararetli bir tartışma yaşandı ve her iki taraf da dinî ve siyasî otoritelerde bir temsilci kazanmak ve Resûlullah'ın halefi olmak, dinî ve siyasî boşluğu sona erdirmek için münakaşa etmişler.[27]Argümanlar şu şekildeydi:

1. **Ensar'ın argümanları**: Ensar'ın adayı Saad bin Ubadah ayağa kalktı ve şu konuşmayı yaptı:

   "*Ensarlar hilafete muhacirlerden daha layıktır. Bunun sebebi, Hz. Resul'ün (s.a.v.) o sırada kavminin arasında birkaç yıl kaldığını, ancak çok azının ona inandığını, bu yüzden Hz. Peygamber dini yayamadı. Ensar'ın İslam'ı kabul etmesi, Resul'e ve ashabına inanıp onunla Allah'ın düşmanlarıyla savaşması ve Resûlullah'ın onlardan razı olarak vefat etmesiyle durum değişti. Bu argümanlar ışığında, Al-Khabab bin Munther Al-Ansari şöyle demişti: Allah'a yemin ederim ki, sizi kıskanmıyoruz ve Allah'ın yarattıklarından hiçbiri bize sizden daha sevgili değil, ama ikimizin de hilafeti kaybedeceğimizden korkuyoruz.*[28]*"*

2. **Muhacirlerin argümanları**: Hz. Ebu Bekir ayağa kalktı ve şöyle dedi:

   "*Sayımız az olmasına rağmen bizler, halk arasında İslam'a ilk giren muhacirlerdir, Ensar'a gelince, onlar inanıp destek verenlerdir, bu yüzden Ensar bu konuda Muhacirlerin vezirleridir ve Ensar Muhacirlere her zaman yardımda bulunurdu."*

Sonra Ebu Bekir, toplananlara Hz. Ömer İbn el-Hattab'a biat etmelerini önermişti.[29]

---

[27] el-Hâşimî ve el-Arabi, a.g.e., s. 10.

[28] Ahmet Âmin, *İslam'ın Şafağı*, Arap Kitap Evi, 10. baskı, Beyrut- Lübnan 1969, s. 203.

[29] Şeyh Numan Al-Makki, *Orijinallik ve Modernlik Arasındaki Hilafet*, ilk baskı, Cezayir 1990, s. 44.

2.2. Hilafet şartları

Halifenin karşılaması gereken şartlar:

A-Toplanma şartları: Bunlar halifenin halifeliğinin meşru olabilmesi için yerine getirmesi gereken şartlardır. Şartlardan herhangi birini karşılamıyorsa, halifelik onun için geçerli olmayacaktır:

a. **İslam**: Cenab-ı Hak, Müslümanların yetkisini sadece Müslümanlarla sınırlandırmayı emretmiştir. Her halükârda, hilafet veya herhangi bir hükümet ve vesayet makamı, bir kâfir için geçerli değildir. Bu hüküm hemen hemen apaçıktır, çünkü Müslümanları dini meseleleri anlamayan, din ve öğretilerinden habersiz bir kişinin yönetmesi mümkün değildir. Devlet, sadakati sadece İslam'a olan bir Müslümandır ve Müslüman olmayanın Müslümanların liderliğini üstlenmesine izin verilmez[30]. Toplum İslam'a dayandığı için, bu olağan bir durumdur ve Kur'an-ı Kerim metinlerinde görüldüğü gibi yasal hüküm kesindir *"Allah inkarcılara, inananlar aleyhinde asla fırsat vermeyecektir "*[31] İslam, şehit olmanın şartı ve Müslümanlar üzerinde velâyetin geçerliliğidir.[32]

b. **Adalet**: Halifenin davranışlarında güvenilir ve dürüst olması gerekir ve bu onun ahlaksızlığa aşikâr olmamasından, Şeriat görevlerine bağlılığından ve tabulardan kaçınmasından kaynaklanmaz. Müslüman hukukçular (Adalet, büyük günahlardan kaçınmak ve küçük günahlarda ısrar etmemek içindir) derler. El-Maverdi ayrıca şöyle diyor: "Adalet her devlette kabul edilir ve adalet, onun dilde dürüst, görünüşte dürüst, tabulardan namuslu, şüpheden uzak, hoşnutluk ve öfkede emin olmasıdır. Öyleyse adalet, Müslümanların halifesi için gerekli bir koşuldur, çünkü ahlaksız kişi Yüce Allah'ın dininde ne güvenli ne de tatmin edicidir.[33]

c. **Erkeklik**: İslam, kadınların yöneticilik yapmasını veya hükümetteki herhangi bir pozisyonu yasakladığı için, halifeliğe hak kazanan bir kişi

[30] Al-Makki, a.g.e., s. 45.

[31] Nisa Suresi 141. ayet.

[32] Al-Makki, a.g.e., s. 60.

[33] Mahmut El-Halidi, *İslam Siyasi Düşüncesinde Hilafetin Simgeleri*, ilk bask, Dar al-Jabal, Beyrut 1983a, s. 66.

erkek olmalıdır. Hz. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: (*Bir kavme bir kadın sahip olursa kurtuluşa eremez*).[34]

d. **Hürriyet**: Halife köle değil hür olmalıdır, çünkü kölenin iradesi efendisinin iradesiyle sınırlıdır ve eylemleri efendisinin çıkarınadır, dolayısıyla başka insanlar üzerinde bir vesayete sahip değildir. Öte yandan, hilafet genel bir yetkidir ve tebaaları, tüm insanları Allah'ın kanununun gereklerine zorlamaya yetkili kılar. Bu nedenle, başkasına ait bir köleye hilafet haramdır.

e. **Ergenlik ve akıl**: Küçük çocuğun kendi kendine amel etmesi doğru değildir, onun üzerinde velisidir, dolayısıyla başkalarında amel etmesi caiz değildir, dolayısıyla Müslümanların halifesi değildir. İslam, erginliği ve aklı tüm yasal görevlerin gereklerinden biri kılmıştır ve imam, tüm masrafların koruyucusudur, bu nedenle, kapasiteye sahip aklı başında bir yetişkin olmalıdır.

f. **İnsan Ahlakı**: İslam, bir insan dini olarak güzel ahlakın sergilenmesini teşvik etmiş ve tüm insanlara iyi davranış ve iyi muamele çağrısında bulunmuştur. Cenabi Hakk'ın, Peygamberi Muhammed'i (s.a.v.) büyük karakterle tarif ettiği en güzel tarif, Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak ki sen pek yüce bir ahlâk üzerindesin*[35]*".* İslam hükümdarı, zayıf ve yetimlere karşı şefkatli olmalı, onlarla hissetmeli, ihtiyaçlarını karşılamalı ve sorunlarıyla yaşamalıdır.

B-Tercih şartları:

a. **Kapasite ve Verimlilik**: İslam hukukuna göre meşru halifelik, bu dünyada dinin ve insanların siyasetinin korunmasını temsil eder, bu nedenle onursal bir konum değil, bir vekâlettir. O halde Halife, İslam'ın Allah rızası için cihada çağrısını taşımakla, aynı zamanda yeryüzündeki bozguncuların elindeki aşırılıkları ve zulmü önleme yükümlüdür. Ayrıca işlerin icabına bakmak, hudutları tahkim etmek ve İslam'ın ışığında insanların menfaatlerini gerçekleştirmektir.[36]

[34] Ibn Hajar al-Asqalani, Fath al-Bari, Sahih al-Bukhari, Dar al-Fikr, Beyrut, birinci baskı, bölüm sekiz, 1987.

[35] Kalem Sûresi 4.ayet

[36] Hasan Hüseyin El-Hac, *Erken İslam'da Arap Medeniyeti*, ikinci baskı, Glory Üniversitesi Vakfı, Beyrut 2006, s. 134.

Demek ki hilafette ve hatta insanın yapması gereken bütün işlerde yetenek ve yeterlilik gerekli şartlardandır ve bunun da desteğiyle Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Peygamberleri onlara "Allah size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi" dedi. "Biz hükümdarlığa ondan daha lâyık iken ve ona servet bakımından bir zenginlik de verilmemişken onun üzerimize hükümdarlığı nasıl olur?" dediler. Peygamber "Allah onu sizin için seçti, kendisini ilimde ve bedende daha güçlü kıldı" dedi. Allah mülkünü dilediğine verir ve Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilir".[37]

Bu nedenle, bu ve diğer görevlerin Halife tarafından yerine getirilmesi gerekir ki, cemaatin iç ve dış işleriyle ilgilenebilsin.

b. **Sağlıklı Vücut**: İbn Haldun, "*Organların eksikliği halifenin görevlerini yerine getirmesine engel olur*" demiştir. Buna göre siyaseti ve hilafet işlerinin yönetimini etkileyen duyuların sağlam olması gerekir.[38]

c. **Kureyş Soyu**: Emeviler ve Abbasiler tarafından o dönemde egemen rejimlere hâkim olan fanatizmi desteklemek için konulmuş bir koşuldur.[39]

2.3. Hilafet hipotezi ve halife üzerinde anlaşma yöntemi

2.3.1. Hilafet hipotezi

İslam hilafeti, dinin en önemli görev ve yükümlülüklerinden biridir ve dinin ikincil bir konusu veya nafilesi değildir. Dolayısıyla hilafet, İslam milletini koruduğu ve İslam şeriatını her türlü başıboş sapkınlıklardan arındırdığı, böylece tabuları koruduğu, hakları koruduğu, işleri düzene koyduğu ve tebaayı mutlu ettiği için İslam'ın kalkanı ve kalesidir, Yüce Allah dedi ki:

"*Allah, içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vaad etti ki, kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde hâkimiyet verecek, onlar için hoşnutluğuna vesile kıldığı dinlerinin yerleşip yayılmasını sağlayacak, şu andaki korkularını*

[37] Bakara Suresi- 247. Ayet

[38] Hasan Hüseyin El-Hac, *İslami Sistemler*, ilk baskı, Milyonlarca Dar Al-Ilm, Beyrut 1980, s. 168.

[39] Al-Makki (1990), s. 170.

güvenliğe çevirecektir; çünkü onlar bana hiçbir şeyi ortak koşmaksızın kulluk etmektedirler. Bütün bunlardan sonra kim inkâra saparsa yoldan çıkmış kimseler işte bunlardır" [40]

ve Al-Qalqashandi dedi ki: "*Hilafet İslam'ın kıvrımı ve dairesinin çevresidir*".[41]

2.3.2. Halife üzerinde anlaşma yöntemi

(Biat) birkaç türdendir:

2.3.2.1. Biat

Müslümanlar için bir halife tayin etmenin yasal yolu budur ve bütün sahabe bunu anlamış ve ona uymuştur. Meselâ Hz. Ebû Bekir, Sakīfette özel, mescitte umumi biat etti. Haliyle, Araplar bir halifeye biat etmeye başlayınca, önce devletin ileri gelenleri, sonra devlette nüfuz sahibi olanlar ona biat ettiler. Bundan sonra biat bitince halifeye unvanlar takdim ederler ve o da onlardan bir unvan seçer ve bu unvanlar İslam'da moderndir.[42] Biatn geçerli olduğu bir dizi yol vardır:

1. **El sıkışmaya biat**: Erkeklerin biati olarak bilinir. Rıdvan'ın biati buna da dâhildir.
2. **Yazılı biat**: Necâsî'nin Peygamber'e *(s.a.v.)* verdiği biat buna bir örnektir, biatin metni:

   " *Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm, Allah'ın Rasûlü Muhammed 'e Necâşi Ashame tarafından: Ey Allah'ın Peygamberi, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'ın selâmı, rahmet ve bereketi üzerine olsun. Ey Allah'ın Rasûlü, Hz. İsâ hakkındaki açıklamayı hâvi mektubunuz bana ulaştı. Göklerin ve yerin Rabbi olan Allah'a yemin ederim ki, Hz. İsa da kendisiyle ilgili olarak, zikrettiğinizden ziyâde birşey söylememiştir. O'nun söyledikleri de sizin buyurduğunuz gibidir. Bize tebliğ ettiğiniz şeyleri öğrendik. Amcanız oğlu (Câfer) ve arkadaşlarıyla tanıştık. Ben şehadet ederim ki sen, Allah'ın geçmiş Peygamberleri tasdik eden, sözünde sâdık Resulüsün. Sana biat ettim, (daha önce) amcanız oğluna biat ederek, âlemlerin Rabb'ı Allah Teâlâ'ya imân edip Müslüman olmuştum."*[43]

---

[40] Nûr Suresi- 55. Ayet

[41] Abdülaziz Al-Douri, *İslami Sistemler*, ilk baskı, Arap Birliği Araştırmaları Merkezi, Beyrut 2007, s.89

[42] Attia Al-Goti, *İslam Medeniyeti*, ilk baskı, Millet Meclisi, Beyrut 1985, s. 101.

[43] Takiyüddin el-Nebhani, *İslam'da Yönetim Sistemi*, ilk baskı, Millet Meclisi, Beyrut1990, S.66.

2.3.2.1.1. Biat Türleri:

1. **Seçimle biat**: İslam hukukunda biat, Müslümanların rızası ve mutlak seçimi ile gerçekleşir. Öte yandan, Halife, halifeliği zorlamadan kabul etmelidir, Müslümanların sahabeler döneminde de uyguladıkları ve Beni Saidah'ın Sakifesinde ittifakla kabul etmişleri şey budur. Bunun bir örneği, Hz. Osman bin Affan'ın seçimle yerine geçtiği halifeliğidir. Halife Ömer İbnü'l-Hattab, ölümünün yaklaştığını hissettiğinde, Müslümanların halifesiz kalmasından, ihtilafa düşmelerinden korkmuş, o sıralarda halifelik için kendisinden sonra halife olacak altı sahabe seçmiştir. Bunlar arasında; Hazreti Ali bin Ebi Talib, Hazreti Osman bin Affan, Saad bin Ebi Vakkas, Abdul Rahman Bin Auf ve Talha bin Al-Zübeyir ve Abdullah İbn Ömer vardır. Sadece kendi görüşü alınması şartıyla Hazret-i Ömer, aralarından bir halife tayin etmeleri için bir sistem kurdu. Böylece altı sahabeye üç gün içinde bir halife seçmelerini emretti ve çoğunluğun görüşünü geçerli kılmış, ama eğer oylar eşitse, o zaman bir seçim olacak. Abdurrahman bin Auf muhtemelmiş, ama ulusun onayından sonra Hz. Osman seçilmiş ve böylece herkesin anlaşmasıyla halife olmuş.[44]
2. **Şuraya dayalı biat**: Bir istişare yöntemidir, Ebu Bekir el-Sıddık'a biat etme şekli bu grupta değerlendirilir.[45]
3. **İtaat'a dayalı biat**: Hilafet irsiyet hâline geldikten sonra halifeler, mescitte muhafaza edilen bir belge yazarak, halifeler yönetimi oğullarına devretmeye çalıştılar.

Biat yeminine gelince, metni farklı ülke ve koşullarda, referansı aynı olsa bile değişir. Örneğin, Ensar, Akabe'de Peygamber (s.a.v.)'e biat ettiğinde şöyle demişler:

> "*Ey Allah'ın Resulü, sen evimize gelene kadar biz senin sorumluluğundan masumuz ve gelirsen bizim gözetimimizdesin ve kendimizi, oğullarımızı ve kadınlarımızı engellediğimiz şeylerden seni de engelleriz.*"[46]

[44] al-Guti, a.g.e., s. 101.

[45] Ali Süleyman Bahquqi, *Hilafet ve Halifeler*, ilk baskı, Dar Al-Alameya, Beyrut 1971, s. 20.

[46] Muhammed El-Hatib, *Arap Medeniyeti Tarihi*, ikinci baskı, Dar Al-Hayat Kütüphanesi, Beyrut 1967, s. 125.

2.3.3. Hilafetin işaretleri ve nişanları

A. İşaretleri: İslam Hilafeti, işaretleri bakımından eşsizdi ve onların en ünlüleri/meşhurları aşağıdaki gibidir:

- **Minber**: Sandalye ve İslam öncesi yöneticilerin, onları meclis ehlinden ayırt etmek için oturdukları yüksek bir yerdir. Müslümanlar ise daha sonra hicretin yedinci veya sekizinci yılında camilerde, dini vesilelerle, siyasi konuşmalarda ve namaz kılmalarında kullanmışlar ve İslam'da ilk benimseyen (Muaviye bin Ebi Süfyan) olmuştur.[47]
- **Burdah**: Resûlullah'ın (s.a.v.) resmî etkinlik günlerde giydiği dış elbise olan Burde'si demektir. Kaab bin Züheyr bin Ebi Selma'nın tövbe eden bir Müslüman olarak geri döndüğünde, bir şiirinde Peygamber'i övdüğü, bunun üzerine Rasûlullah'ın ona Burdah'ı verdiği rivayet edilmiştir. El-Burdah, Muaviye bin Ebi Süfyan'ın halifeliği sırasında satın almasına kadar Kaab'ın mirasçıları ile kaldı, daha sonra Emevi ve Abbasi halifelerine miras kalmıştır.[48]
- **Yüzük**: Resûlullah'ın (s.a.v.) Sezar'a kendisini İslam'a davet etmesi için yazmak istediğinde onu kullanmıştır. Arap olmayanların mühürsüz bir kitabı kabul etmeyeceği söylenmiştir, bu yüzden Hz. Resûlullah gümüş bir yüzüğü mühür olarak kullanmış ve üzerine "Muhammed Allah'ın Resulüdür" yazdırmıştır. Bu yüzük, Hz. Ebu Bekir el-Sıddık ve Hz. Ömer bin El-Hattab'a ve daha sonra Allah onlardan razı olsun, Hz. Osman bin Affan'a geçmiş ama Hz. Osman'ın elinden bir kuyuya düşmüş ve ondan sonra bulunamamıştır. Bu yüzden Hz. Osman buna benzer bir yüzük yaptırmış. Her halife, kitapların altına yazıların mühürlenmesi için bir yüzük yaptırmış ve katladıktan sonra üstünü kil veya mumla mühürlermiş.[49] El-Baladhuri, sahteciliği önlemek için bunu ilk yapanın Muaviye bin Ebi Süfyan olduğunu belirtir. Burada bir keresinde Kûfe valisine yazıp Ömer bin Zübeyir'e yüz bin dirhem ödemesini istemiş ve mektubu Ziyad'a teslim etmesi için Ömer'e vermiştir. Fakat Ömer, mektubu değiştirmiş ve Ziyad ona ödemiştir. Daha sonra konuyu

[47] Salama Salih Al-Nuaimat, *Arap İslam Medeniyeti*, Dar Al-Quds, 1. Baskı, Kahire 2008, s. 86.
[48] Sohail Rizgar, *Araplar ve İslam Tarihi*, Dar Al Fikr, üçüncü baskı, Beyrut 1979, s. 100.
[49] Anwar Al-Rifai, *İslami Sistemler*, Dar Al-Fikr, 1. baskı, Beyrut 1973, s. 32.

Muaviye'ye açtığında, sahtecilik ortaya çıkmış, bu yüzden o zamandan beri kitapları toplayıp ikisini de mühürlemesini emretmiş. Ziyad'ın Irak'ta bulunduğu süre boyunca Araplar arasında Pers krallarını taklit ederek Yüzük Divanı'nı ilk benimseyen kişi olduğu, bu nedenle elçilerin mührü, kayıtların ve tımarların mührü ve verginin mührü de dahil olmak üzere birçok yüzük kullandığı rivayet edilir. Buna göre halifeler, yüzüklerinin üzerine hutbe ve hüküm içeren ibareler kazıdıklarından, yüzük halifeler arasında büyük bir öneme sahiptir.

- **Asa**: Resûlullah'ın (s.a.v.) eline aldığı tahta bir sopadır, bu yüzden Halifeler onu taşırken taklit etmişlerdir.[50]

B. Nişaneler

Bu nişaneler arasında:

- **Al-Hutbe:** Yani, halifenin minberlerde duası ve kökeni, halifelerin namazı kendilerinin kıldırmasıdır. Vaazın sonunda halifeler, farz namazları Resûlullah (s.a.v.) ve sahabeler (Allah onlardan razı olsun) için bir dua ile bitirirler. Halifeler ülkeleri fethedip onlara valiler gönderdiğinde, hükümdarlar devletlerinde namazı kıldırmaya başladılar. Vaaz, halifeye sadakat ve itaatin bir simgesidir. Bu gelenek, Halife Ali bin Ebi Talib döneminde, Basra Valisi Abdullah bin Abbas'ın minbere çıkıp hutbede Hazreti Ali'ye bir dua ile bitirmesiyle başlamıştır. Halifeye yapılan dua, onun otoritesinin ve hilafetteki devamının bir işareti olmuş.
- **Sikke:** Halife adına insanlar arasında ticareti yapılan, üzerinde kısa bir ayet veya kısa bir dua bulunan paradır. Ayrıca, zayıflık zamanlarında para, otoriter yöneticilerin, merkezi hükümetten özerklik ilan etmenin bir aracı olarak vilayet yöneticilerinin yaptığı gibi, paranın üzerine isimlerini yazmak için halifeye katıldığı bir tavsiye haline gelmiş.[51]
- **Üslup:** Persler ve Romalılar döneminde, kral veya padişahın adını veya kendisine ait bir işareti ipek veya brokardan yapılmış elbiselerinin tarzında çizdiği, halifeliğin kıyafetleridir. Daha sonra Abd al-Malik İbn Marwan gibi Müslüman krallar bu tarzı Araplara aktarmışlar. Kıyafetleri

[50] İshak Rabah Süleyman Abu Swailem, *Sistemler, Bilimler ve Sanatlarda Arap İslam Medeniyeti*, Dar Kunouz al-Maarifa, ikinci baskı, Amman 2010, s. 44.

[51] Al-Rifai, a.g.e., s. 34.

sade kalan halifelerin aksine, tebaalarının kıyafetlerinden ayırt edilmemişlerdir.[52]

- **Kabin:** Halifeyi gruptan ayıran tahta bir bariyer olup, Raşit Halifeler Ömer, Osman ve Ali'nin suikastlarından sonra koruma için alınmıştır. Demek ki Muaviye bin Ebi Süfyan zamanında biliniyordu ve daha sonra onun halefleri tarafından miras alınmıştır.
- **Bayrakların rengi:** İslam'ın farklı dönemlerinde bayraklar ve sancaklar farklılık gösteriyormuş, Emevîlerin bayrağı yeşil, Abbasilerin bayrağı ise siyahtı.
- **Muhafızlar:** Halifenin özel askerleridir ve ortaya çıkışı Muaviye bin Ebi Süfyan'a atfedilir ve daha sonra Abbasiler tarafından miras alınırmış.[53]

2.4. Halifeliğin amaçları

2.4.1. Halifenin görev ve hakları

A. **Halifenin görevleri:** Halifeye, topluluğa ve üyelerine karşı bir dizi görev verildi, bunlardan en önemlileri şunlardır:

- Milleti Cenab-ı Hakk'ın Kitabı ve Resulünün (s.a.v.) hidayeti üzerine toplayarak devletin birliği için çalışmak.
- İslam milletinin kimliğini korumak ve insanları İslam'ın hükümlerine uymaya ve onları Yüce Allah'ın indirdiği ile hükmetmeye teşvik etmek.
- İslam'ın ve Müslümanların yüceliği için çalışmak, onların içte ve dışta güvenlik ve istikrarını korumak.
- Hakların korunması, sınırların beyanı ve Allah'ın haklarından birine veya kulların haklarına tecavüzün önlenmesi konularında hakkaniyet.
- Zulüm olmaması ve dinin Yüce Allah'ın sözü olduğundan Allah yolunda cihat yoluyla İslam davetini dünyaya taşımaya hevesli olmak.
- Dinin ayıplardan korunması ve milletin kaymasının önlenmesi için dini sağlam temeller üzerinde muhafaza etmek.[54]
- Hakkaniyetin hâkim olması ve mazlumların zayıflamaması için kavgalar ve ihtilaflar arasında yargıların uygulanması.

---

[52] Ebu Swailem, a.g.e., s. 46.

[53] Majed Abdel Moneim, *Orta Çağlarda Arap-İslam Medeniyeti Tarihi*, Milyonlarca Dar Al-Ilm, 1.baskı, Beyrut 1975, s. 33.

[54] Al-Rifai, a.g.e., s. 34.

- Allah'ın yasaklarını çiğnemekten ve kullarının haklarını helak olmaktan korumak için sınırlar koymak.
- Allah yolunda cihatla İslam'a davet.[55].
- Korku ve suiistimal olmadan şeriatın gerektirdiği kadar sadaka toplamak.
- Hediyeleri, çalışan ücretlerini ve diğer ekonomik konuları israf etmeden hazinede tutmak ve belirli bir zamanda ödemek.
- Halifenin kendisi, milletin siyasetini ilerletmek ve akideyi korumak için işlerin sorumluluğunu üstlenmesi ve şartları denetlemesi ve mütevelliye ihanet edebileceği ve danışmanı aldatabileceği için delegasyona güvenmemelidir.[56]

B. Halifenin hakları

Halifenin haklarından bazıları şunlardır:

- **İtaat**: İslam siyasi düşüncesinde itaat, insanların işlerini yönetmek ve onlarla ilgilenmek için Müslümanların halifesine boyun eğmesi anlamına gelir. Buna ek olarak Halifenin emirlerine ve İslam'ın ve Müslümanların çıkarlarını Yüce Allah'ın koyduğu sınırlar içinde gerçekleştirmek için aldığı önlemlere bağlılık. O halde itaat, milletin işlerinin düzenlenmesinin ve Halifenin zayıflara hakkını vermesini ve ihtilafa düşenler arasında hakikati sağlayan esastır.[57]
- **Biat ve destek**: Müslümanların halifesine bağlılık ve destek, ona liderlik ve otorite hakkını vermek ve Müslümanların en yüksek lideri olarak tüm meşru emirlerini yerine getirmek.[58] Halifeye bağlılıklarından biri, düşmanına karşı uyarması, zalimlerin ellerini tutması, politikasına isyan etmemesi ve tüm görevlerini yerine getirmesini sağlamasıdır. Halifenin desteği ise, onun hayır işlerine yardım etmesi ve onu şerden uzaklaştırmasıdır[59], Yüce Allah diyor ki: "*İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın.*[60]

---

[55] Muhammed bin Ahmed Kanaan, *Doğru Hilafet Tarihi*, Dar Al Maaref, Beyrut 2004, s. 81.

[56] Kanaan, a.g.e., s. 82.

[57] İbn el-Tktaki, "*Elfahri fi eledeb el-Sultaniyye ve düveli el-İslemiyye*", ilk baskı, Dar Alkalam Alarabi, Beyrut 1997, s. 36.

[58] Mohammed bin Hussein Abu Ya'la, *Al-Ahkam Al-Sultaniya*, Mustafa Al-Babi Al-Halabi Library, ilk baskı, Kahire 1961, s. 60.

[59] Süleyman bin Qasim Al-Eid, *İslam'da Siyasi Sistem*, Dar Al-Watan, Riyad 2003, s.94.

[60] Mâide Suresi- 2. Ayet.

2.4.2. Hilafet Teorisi

A. Sünnilerin teorisi

Sünnilerin hilafet teorisi, hükümdarın şartlarından biri olarak sülaleye ait olmayı gerektirmiş. Ancak bu durum, sadece emredici açıdan değil, daha çok özgürlüğe ve eşitlik ve adalet ilkesini tasdik eden Kur'an-ı Kerim'e aykırıydı. Sünnilerin halifelik teorisi iki aşamadan geçmiştir:

1. İlk fakihler, halifenin görev ve haklarını bir dizi tavsiye ve rehberlik olarak açıkladılar. Ebu Yusuf'un El-Harac adlı kitabında, imam zalim olsa bile mutlak itaatin gerekliliğinden bahsettiği yerde, çünkü bu Allah'ın dilemesi ve arzusudur,

"*Allah bir kavme hayır dilerse, onlar için hayalperestleri kullanır ve paralarını cömertlerin eline verir. Ve Allah, bir kavme bir musibet murat ettiğinde, onların üzerine akılsızları kullanır ve mallarını cimrilerin eline verir.*"[61]

2. Bu teorinin zenginleştirilmesinde, nesiller boyu uzlaşmanın yanılmazlığı ilkesine bağlı kalan siyasi gelişmeler aracılığıyla temsil edildi ve temellerinin çoğu, İslami halifeliğin yaşadığı pratik duruma dayandırıldı, en önemli koşulları arasında şunlar vardı:
   - İmam seçildikten sonra görevden alınamaz.
   - Aynı anda iki halife olması caiz değildir, fakat ayrı memleketlerde caizdir.[62]
   - Bir ahit, emanet edilen kabul edilinceye kadar meşru olmaz ve sonra imam onu deviremez.
   - Halife, ahdin yetkisini iki veya daha fazla kişiye verebilir.
   - Eş-Şâfiî'ye göre, ilk veliaht, halifeliği üstlendikten sonra diğer veliahtları görevden alabilir.
   - Ümmetin bütün üyelerinin halifeyi şahsen veya ismen tanıması gerekmez.
   - Halifeye "Allah'ın Halifesi" demek meşru değildir ve söyleyeni ahlaksızlığa bağladılar.

[61] Al-Eid, a.g.e., s. 95.

[62] el-Hâşimî ve el-Arabi, a.g.e., s. 16-17.

Bu teoride ayrıca, halifenin dini, hukuki ve askeri görevlerine ilişkin hükümler, daha ayrıntılı olarak fıkhî ayrıntılarla da yer almaktadır.[63]

B. Haricilerin Teorisi

Haricilerin siyasi bir mezhep olarak ortaya çıkışı, Müslümanlar arasında ihtilaf ve anlaşmazlıklara yol açan ve İslami saflarda bir çatlağa neden olan bir mesela olan hilafet meselesiyle bağlantılıdır. Genel akımdan ilk kopan grup Hariciler grubuydu ve başından sonuna kadar muhalefeti uygulayan bir siyasi grup olarak kaldılar. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in ittifakı olduğu için, ittifak bahanesiyle bu argümanı reddettiler. Dolayısıyla metindeki doğrudan içtihat, özellikle Kur'an-ı Kerim, Haricilerin orijinal yaklaşımındandı, öte yandan hilafetin Kureyş'e hapsedilmesini kategorik olarak reddettiler. Hariciler, halifenin seçiminin millet tarafından olduğuna ve eğer bir köle, özgür bir adam veya bir Nebati ise, Halife'den şeriatın emirlerine kesinlikle uymak lazım. Millet onu görevden alabilir veya gerekirse öldürebilir. Daha sonra, özellikle Arap olmayan birçok Müslüman, hür ve kölelerden saflarına katıldığında, Arapçılık ve özgürlük yerine İslam ve adalet olan başka bir koşul getirdiler.[64]

C. İmamet Teorisi

Halebi metni, her İmamın yanılmazlığını ve mükemmelliğini açıklığa kavuşturur, ardından İmamlığı Hüseyin bin Ali'nin oğulları ile sınırlandırır. Hilafetteki imamet teorisini anlamak için iki önemli hususa dikkat etmek gerekir:

1. Onlara göre imam dinin asli unsurudur ve imama bağlılık da itikadın bir parçasıdır, öyle ki kul Allah'ı, Resulünü, bütün imamları ve zamanının imamını tanımadıkça mümin olamaz. Ebu Cafer demiştir ki:

"*Allah'ı bilmek, O'na ve Peygamberine inanmak, Ali bin Ebi Talib'e sadık olmak ve hidayet imamlarına uymak*".[65]

2. İmamet teorisinin savunucularının, İmam Ali bin Ebi Talib'in hilafeti sürecinde, Sünnilerde olduğu gibi teorilerini geliştirirken başvuracakları

[63] el-Hâşimî ve el-Arabi, a.g.e., s. 20.

[64] Bahqoqi, a.g.e., s. 40.

[65] Mohammed Al-Shahrastani, *Al-Milal ve Al-Nahl*, Mustafa Al-Babi Al-Halabi Vakfı, birinci baskı, Kahire 1961, s. 61.

tarihsel emsalleri yoktu. Dolayısıyla onların imamet teorileri Kur'an, Sünnet ve imamların sözlerine dayanmıştır.

Çünkü imamet, insanların akıllarıyla ulaşabileceklerinden veya kendi seçtikleri bir imamı isimlendirebileceklerinden çok daha önemli, daha büyük bir iş ve daha yüksek bir makam olduğundan, imamet metin yoluyla gereklidir. Allah, nübüvvetten sonra efendimiz İbrahim'i imamet için seçti, sonra onun nesline miras bırakmışlardır.[66]

Bu görüşe sahip olanlar, imamların derecede sadece kendilerine mahsus özel üstünlüklerinin olduğunu ve peygamberlerin yanılmazlığı gibi imamların da yanılmaz olması nedeniyle yanılmazlığın bu avantajların en önemlilerinden biri olduğunu açıkça belirtirler. İmam, insanlığın rehberi, şeriatın direğidir, her türlü ayıplardan aridir. Allah onu lütuf ve kemal ile ayırmıştır. İmam onun devrindendir, kimse ile kıyaslanamaz.[67]

İmamların geniş ve önemli görevleri vardır: Allah'ın emir ve yasaklarını uygulamak, dini korumak, dini sağlam temeller üzerinde ve ulusun seleflerinin üzerinde anlaşmaya vardıkları şeyler üzerinde korumak, ihtilaflar arasında adaletin hâkim olması için hükümleri uygulamak, dini yaymak, cihat yapmak, hudutları ve tarafları korumak, zekât gibi mali işlere nezaret etmek ve adaletle hükmetmek. Ebu Cafer, tebaanın hakkının imama ait olduğunu, "onları eşit olarak bölüştüreceğini ve tebaalarda adaletli olacağını" zikreder.[68]

[66] İbn el-Tktaki, a.g.e., s. 102.

[67] Al-Shahristani, a.g.e., s.63.

[68] Fathiya Al-Nabrawi, *İslam Sistemleri ve Medeniyeti Tarihi*, Dar Al-Maaref, ilk baskı, Kahire 1981, s. 230.

3. İKİNCİ BÖLÜM: BİRİNCİ ABBASİ DÖNEMİNDE HİLAFET SİSTEMİ

3.1.1. Hilafet ve Beni Abbas

1. Abbasi Halifeliğinin Ortaya Çıkışı

Hz. Peygamber efendimiz (s.a.v), Ebu Bekir'i Müslümanlara halife tayin etmeden önce vefat etti. Böylece İslam topluluğu, Beni Sa'ida'nın kulübesinde muhacirlerle Ensar arasında çıkan münazaraların ardından Ebu Bekir Sıddık'a biat etmiştir. Peygamber'in amcaları olan Beni Haşim'de halifeliğe meyilli küçük bir grup vardı, ama peygamberin akrabalarından Hz. Muhammed'in amcası ve beni Hâşim'in yaş olarak en büyüğü sayılan el-Abbas b. Abdülmuttalip ve amcalarının oğullarından aynı zamanda peygamber efendimizden sonra hilafetin kendisinin hakkı olduğunu gören Hz. Ali'den başka bir kimse yoktu.

Hz. Ali ve el-Abbas, Ebu Bekir döneminde yaşamış, daha sonra Ebu Bekir'in kendisine hilafeti emanet etmesi üzerine Ömer b. el-Hattâb'a biat etmişlerdi ve üçüncü halife Osman b. Affan'a kadar olan hilafete itaat etmişlerdir. El-Abbas vefat etti ve arkasında birçok oğulları kaldı ama hiçbiri halifeliği beklemiyordu veya onun oğullarından birine ait olmasını istemiyordu,[69] ancak altı yıl sonra bazı kişiler tarafından halifeliği Osman b. Affan'dan Ali b. Ebu Talib'e devretme eğiliminde olan bir hareket başlatmışlardı, bu eylemler Kufe, Basra ve Fustat gibi büyük İslam şehirlerinde yayılan hariciler tarafından yapılmıştı. Hz. Osman b. Affan'ın halifeliği hakkında şikâyet etmeye ve ayıplar bulmaya başlamışlardı. Böylece fitneler çoğalmıştı ve en son Hz. Osman'ın evinin etrafını saldırmışlardı ve onu haksız yere öldürmüşlerdi.

Böylece halifelik Hz. Ali bin Ebu Talib'e geçmişti. Ancak Hz. Ali halifeliği dönemi boyunca durum sakinleşmemiş ve kendisi şehit edilene kadar kargaşa ve fitneler devam etmişti, Hz. Ali suikasta uğradığında, yandaşları, oğlu Hasan bin Ali'nin kendisinden sonra halifeliği devralmasını istemişlerdi. Müslümanların bir kısmı Hz. Hasan ve bir kısmı Muaviye ile birlikte olup iki kısma ayrılmışlardı. Hz. Hasan fitneyi önlemek için halifeliği Muaviye'ye devretmişti. Bundan sonra Muaviye hilafeti oğlu Yezit'e devretti ve Yezit iktidara gelir gelmez, onun Kûfe, Medine ve Mekke'de

[69] Abdulmumin el-Haşimi, *"el-Hilafe el-Abbasî'ye"*, Dar b. hezim, 1. baskı, Beyrut 2003, s. 23.

hilafetin onda olmasını kınayan etmiş. öte yandan, onun kaldırılmasını Hz. Hüseyin bin Ali ve Hz. Abdullah bin Zübeyir gibi başkalarını halife olmasını talep eden birçok hareket ortaya çıkmıştı. Bundan sonra el-Abbas'ın en büyük oğullarından biri olan Ali bin Abdullah bin Abbas ortaya çıkmıştı ve aynı zamanda kendisi Abbasilerin yayılmasına ve hilafetin beni Abbas'a taşınmasına sebep olan kişidir. Haşim'in babası bin Muhammed bin Ali bin Ebu Talib'in vefatı yaklaştığında yandaşlarına Ali bin Abdullah bin el-Abbas'a tabii olmalarını istediği söylenmiştir ve böylece Şiiler onun hareketinde yanında olmuşlardır.[70]

2. Abbasi Devletinin Kuruluşu

H.132/ M.749 yılında Ebu Müslüm el-Horasani, Horasan'da Abbasi Devletini ilan ederek Emevi valisi Nasr bin Yesar ile savaşarak onu mağlup ettikten sonra Merv şehrini işgal etmiştir. Oradan, Ebu el-Abbas gizlice Kufe'ye taşınmıştır, Kufe halkı ona halife olarak biat edene kadar ve Abbasi devletinin son kurulma aşamasına gelene kadar kılık değiştirmiştir. Daha sonra Busir savaşında "Marvan bin Muhammed" komutasındaki Emevi ordusu ile Ebu Abbas komutasındaki[71] Abbasi ordusu, Musul ile Erbil arasındaki kuzey Irak'ta Zab Nehri yakınında karşı karşıya gelmiştir ve savaşı Irak fethini tamamlayan Abbasiler kazanmıştır.[72]

3.1.2. Abbasi Çağrısı

Abbasi davası, siyasi ve dini faaliyetlerine Emevi hanedanlığındaki ekonomik krizden ve içindeki çok sayıdaki çekişme ve hareketlerden yararlanarak h.100/ m.718 yılında başlamıştır. Abbasi devletinin kuruluşundan önce h.100/m718 yılından itibaren Abbasi çağrısının siyasi ve dini faaliyetleri başlamıştır. Emevî devletinde cereyan eden bu siyasî ve dinî faaliyetlerin başarıya ulaşmasında, çekişme ve hareketlerin çokluğu yanında ekonomik bunalımlar da etkili olmuştur. Kufe'deki Arapların ve sadıkların homurdanmasına ek olarak. Daha sonra bu olaylar, "Muhammed bin Ali bin Abdullah bin El-Abbas" liderliğindeki hareketin gizli örgütlenme çağrısının gerçek karargâhını temsil eden Horasan'a kadar ulaştı. Muhammed bin Ali, Abbasi çağrısına uyan on iki kişiyi Abbasi çağrısının adamlarını temsil etmeleri için seçmiş ve bu seçilenler:

---

[70] el-Hudari Bey (2001), *"Muhadarat fi Tarihü'l-Umem el-İslimiye, el-Devle el-Abbasî'ye"*, Daru'l-Maarif, 1. baskı, Kahire 2003, s. 11.

[71] el-Haşimi, a.g.e., s.16.

[72] el-Hudari Bey, a.g.e., s.17.

1. Süleyman b. Kesir el-Hazaii

2. Malik b. el-Heysem el-Huzaii

3. Amru b. Ayin el-Huzaii

4. Talha b. Zureyk el-Huzaii

5. İsa b. Ayin el-Huzaii

6. Kuhtuba b. Şebib el-Tai

7. Lehiz b. Kurayt el-Timemi

8. Musa b. Kaab el-Timemi

9. el-Kasım b. Mucaşi el-Timimi

10. Ebu Davut Halit b. İbrahim

11. Ebu Ali el-Hürevi şibl b. Tahman

12. İmran b. İsmail el-Muiti[73]

Abbasi davetinin başlangıcından Abbasi devletinin kuruluşuna kadar geçen dönem iki ayrı döneme ayrılmıştır:

1. Çağrı dönemi: Hicretin ikinci asrının başlarında başlayıp (h.100 -128) yılları arasında Ebu Müslüm el-Horasani'nin çağrıya katılmasıyla son bulmuştur. Bu aşamada, bu çağrı, Emevi hilafetinin birleşik olduğu ve çağrıcıların Horasan topraklarında görüntü olarak ticaretle ancak içsel olarak davetlerle dolaştığı ve fırsatları değerlendirip onlardan yararlandığı bir dönemdi ki gizlice isteklerini Müslümanların hac farzını yapmak için toplandıkları Mekke şehrinin valisine veya Hamime'ye iletirlerdi. Bu yöntem, Horasan'daki çağrıcıların düzenine gizli bir örtü olmuştur ve son olarak bu dönem tam bir gizlilik ve şiddet yöntemlerinden yoksun bir şekilde bilinmiştir.[74]

2. Güç dönemi: Bu devir, h.128 yılından başlayarak, Ebu Müslüm el-Horasani'nin yirmi sekiz yaşında Horasan'da davayı pekiştirdiği h.132 yılına kadar yaklaşık beş yıl sürmüştür, Ebu Müslüm kısa bir süre içinde "Süleyman el-Khuzai'nin güvenini

[73] Fevzi Ömer Faruk, *"Tabiat el-dava el-Abbasî'ye"*, el-Fikr el-Arabi kütüphanesi, 1. Baskı, Bağdat 1995, s. 87.

[74] el-Haşimi, a.g.e., s.15.

kazandıktan sonra zekâ ve kurnazlıkla çalışmaya başlamıştır ve Doğu'nun köylerine giderek halkı çağrıya teşvik etmiştir. Böylece onlara Emevi yönetiminin fitnesini tasvir ederek halkı kendine çekmeyi ve maruz kaldıkları baskılarla onları etkilemeyi başarmış ve onları efendi olup toprakların sahibi olacaklarına söz vermiştir. Ayrıca İslam inancını popüler inançlara yaklaştırarak kırsal kesimdeki insanları ikna etmeyi başarmıştır.[75] Ebu Müslüm el-Horasani, çağrısının gücünden ve yaygınlığından emin olduktan sonra, Emevi Halifeliğinin kötüleşen dış koşullarını dikkate alarak, hareketin başlangıç tarihini belirten Hamimiye bölgesindeki liderliğine bir rapor sundu. Böylece Horasanî, Horasanlı iktidarı birbirinden ayırmak için siyaset ve askeri güç arasında bir yöntem benimsedi. karşısında üç rakip güç buldu ve bunlar şöyledirler:

1. Emevi hanedanının gücü

2. Yemen kuvveti

3. Haricilerin gücü

Ebu Müslüm, Abbasi devletine karşı bir tehlike olarak gördüğü kuvvetlerin sözlerinin birleşmemesi ve güçlenememesi için kuvvetleri kasıtlı olarak çatışmaya itmiştir ve Horasan'ın Emevi valisi "Nasr b. Sayyar" ile kendi hasımlarının arasındaki düşmanlığı sürdürmüştür. Böylece Süleyman el-Huzai'yi ve oğlunu öldürebilmiştir ve onlarla birlikte siyasi ve askeri çalışmalara katılan hareketin destekçilerinden kurtulabilmiş ve ortam Ebu Müslüm için uygun olmuştur.

Doğu ülkelerinde hükümdar olmuştur ve Talibiyyunlar'ın hareketlerinde ortaya koyduğu slogan olan "el-Muhammed" sloganını kendine almıştır ve kendini bir eyaletin koruyucusundan daha fazlası olarak görmüştür, bu yüzden kardeşi İbrahim Horasan'da önderlik etmesi için onu seçmiştir.[76]

M.749 yılında İmam İbrahim'in son Emevi Halifesi Mervan bin Muhammed tarafından öldürülmesinden sonra, Ebu Müslüm el-Horasani, İmam tarafından kendisine gönderilmiş olan siyah bir bayrağı yayarak üst üste Horasan'ı ele geçirmiştir. Ebu Müslüm el-Horasani Yemen Kayisi kabilesi ihtilafından istifade ederek, Kûfe'nin Abbasi ordusuyla birleşinceye kadar Irak ülkesine girmiştir. Horasan'daki bu hızlı gelişmelerden Şam'daki Emevi sakinleri çok korkmuşlardır. Abbasileri ortadan

[75] el-Haşimi, a.g.e., s.16.

[76] Hüseyin el-Şatşat, *"Diraset fi tarihu'l-Hadara el-İslemeye"*, Der kiba basımevi, 1. Baskı, Kahire 2001, s. 30.

kaldırmak için bir ordu göndermişlerdir ancak bu görevde başarısız olmuştur.[77] Böylece Irak'ın kaderi belirlenmiş ve Abbasi dönemi başlamıştır.

Özetlemek gerekirse, Abbasi çağrısı üç ana ilkeye dayanıyordu, bunlar:

1. Dini İlke: Kuran ve Sünnet'i tüm Müslümanlar için yasa yapmak.

2.Siyasi İlke: Sancakta siyahlık amblemini alarak Haşim'lerin hangi kolu olduğunu belirtmeden halifeliğe Haşim oğullarının hakkının olması.

3.Sosyal ilke: Tüm Müslümanların Araplarla ve diğer mezheplerle İslam toplumunda bütünleşmesi anlamındadır.[78]

3.2. Abbasi halifeliği yönetim sistemi

1. Halife: Abbasi devleti, yönetim sisteminde, İslami inançlara göre halifenin kişiliğiyle temsil edilen, siyasi bir sistemle karıştırılmış dini bir sisteme dayanmakta ve İslami inançlara göre, siyasi rolünü ve İslam devleti ile akrabalık ilkesini açıklayarak, daha sonra Hilafet devrimlerinin ilkesini Veliaht Prens sistemi üzerinden gerçekleştirmektedir. [79]

Abbasi döneminde halife, piramidin başı, imam, altın çağlarda dini ve siyasi liderlik arasında aynı anda bir araya geldi ve hükümet işlerini yürütmede idari cihazlara güvenmekteydi, örnek olarak:

a. Sâhibü'ş-şurta: İhlal edenleri tutuklamak ve daha sonra bir ön yargılamada yargılamakla ilgilenen hükümlerin yürütme organıdır.

b. sâhib'ul-harac: Hilafetteki mali işlerden ve cizye zekâtı, öşür ve arazi hasılatı gibi devlet vergilerinden sorumludur.

c. el-Hacib: Özellikle ilk Abbasi döneminde rolü aslında daha etkiliydi, işi insanların ihtiyaçlarını karşılamak için Halife'ye getirmekti.[80]

---

[77] Atvan Hüseyin, *"el-Dava el-Abbasî'ye"*, el-Cebel basımevi, 1. Baskı, Amman 1987, s. 43.

[78] el-Haşimi, a.g.e., s.17.

[79] Zafır el-Kasimi, *"Nizamu'l-Hukm el-Şeri'a vel-Tarihu'l-İslami"*, nefais kitapevi, 2. Baskı, Beyrut 1983, s. 178.

[80] Salih Subhi, *"el-Nuzum el-İslemiye neşetuhe ve tatavvuruha"*, Daru'l-İlm Lilmelayiin Kitabevi, 2. Baskı, Beyrut 1992, s. 200.

2. Ordu: Ordu, Abbasi Halifeliği dönemindeki yapısı ve özellikleri bakımından Emevi Halifeliği döneminde olduğundan farklıydı. Ordu çoğunlukla Arap komutası altındaydı. Böylece Abbasi çağrısına yardımda bulunan Fars askerlerinin saflarına katıldı ve bunların başında Ebu Müslüm el-Horasani vardır.

Ordunun sayısı çok fazlaydı, yüz binlerce düzenli asker ve onların yanında gönüllü olarak bedevilerden, çiftçi sınıfından ve şehir sakinlerinden başka bir asker grubu daha vardı.

Ek olarak Abbasiler tarafından kullanılan mancınıklar, kılıçlar ve mızraklar gibi savaş aletleri kendi dönemlerinden önce bilindiği gibi fazladır.

Keten ve pamuktan yapılan sopayı de mızrağın başına geçirip yağlamışlar, sonra onu ateşe vererek düşmanların üzerine atmışlardır, askerlerde genellikle miğferi başlarına, cevşenleri sırtlarına, kalkanlarını ve kepçelerini kullanmışlardır.[81]

3. Sultanlar ve valiler: Abbasi hilafetinde halifeden sonraki ikinci adama "Sultan veya kral" ünvanı verildi. Bu iki ismin özellikle Türkler, Fatımiler ve İhşidiler döneminde ortaya çıkmış. Sultanlar görevi, devlet işlerinin yürütülmesinde saltanatı fiilen tekellerine almaktı ve yönetimleri merkezi halifenin yönetimiydi. Böylece devlette kendilerine bir bakan atayabiliyorlardı. Ancak zaman geçtikçe valilerin çoğu sultan unvanını aldı. Abbasi devletlerinin valileri, devletleri üzerinde padişahlar haline geldiler ve toprakları kendileri yönettiler ve halifeye saltanatı bırakmadan yönetimini torunlarına miras bırakmışlardır.

Abbasi devletinin padişahları, halifenin itibari egemenliği altında iç ve dış işlerinde bağımsızdılar.[82]

3.3. Birinci Abbasi dönemi halifeleri

1. el-Seffah:

a. Soyu: Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Seccaad b. Abdullah b. Abbas el-Habar b. Abbas b. Abdulmüttalib el-Kureyşi el-Haşim'idir ve lakabı Ebu el-Abbas'tır. H.101 yılında Şam'da dünyaya geldi ve orada yetişti, Ebu el-Abbas belagat sahibi, iyi huylu ve bilgili biriydi.

---

[81] Mahmut el-Halidi, *"Nizamu'l-Hukm fil-İslam"*, Kahire 1983, s. 310.

[82] Ali b. Muhammed el-Mavurdi, *"el-Ahkem el-Sultaniyye"*, el-Bab el-Halebi kütüphanesi, 2. Baskı, Kahire 1966, s. 24.

b. Biat: Ebu el-Abbas Kufe'ye geldikten sonra, vaizler ona özel şekilde biat ettiler ve bu, h.132 Rebiyülevvel ayının on ikinci cuma gününde biat olmuştur**.**

Umumi biat ise, h.132 yılının ikinci ayının üçüncü cuma günü Bağdat'ta gerçekleşti.

Kendisine biat edildikten sonra Kûfeliler'e bir hutbe ibraz etti ve şöyle demiştir: "Ey Kûfe ehli sizler bizim sevgimize mazharsınız, siz bizim zamanımızı anlayana ve Allah size bizim devletimizi verene kadar zalimlerin size karşı ön yargılarıyla değişmeyen ve yılmayan, bizim gelişimizde sevinen ve bize karşı cömert olanlar sizlersiniz, size verileceklerde yüz dirhem arttırdım, her şeye karşı hazır olun, çünkü ben müsamahakâr eşkıya ve merhametli isyancıyım". Bu nedenle, "es-Seffah" yani eşkıya olarak adlandırıldı.[83]

c. İç ve dış durumlar:

İç durumlar: Ebu'l-Abbas hilafete atandığında, askerlerinin sahip olduklarından başka hiçbir şeye sahip olmadığı için görevleri zor ve meşakkatliydi, Abbasilerin iktidarda olduğunu ispatlamak ve gücünü sağlamlaştırmak zorundaydı, bir yandan lider ve vaizleri tekeline almamak için kardeşlerinin, amcalarının ve yeğenlerinin yardımını alıp ve onları kendisinin işlerine dahil ederken, diğer yandan iktidarı kademeli bir şekilde Abbasi ailesine devretmek istiyordu.[84]

Bunun üzerine amcası Süleyman b. Ali'yi Basra valiliğine, amcası İsmail b. Ali'yi Coralahvaz vilayetine, amcası Davud b. Ali'yi Hicaz ve Yemen'e, amcası Abdullah b. Ali'yi II. Mervan savaşının valisi olarak ve kardeşi Ebu Cafer'i Yezit b. Hubey'le savaşması için atadı. Bu meseleyi bitirince, sorumluluklarında çağrı olan Arap bölgelerinde bazı liderler onun yönetimine karşı fitne ve iç karışıklıklar yaymaya başladılar ve kendi çabalarının karşılığının başkaları tarafından haksızca alınmasından korktular, bu durum el-Seffah'ın onlara güvence vermesine ve ailesinin katılımının yardım için bir katılımdan başka bir şey olmadığına ikna etmeye çalışmasına neden oldu, kardeşi Ebu Cafer el-Mansur'u da yanında koyarak Hasan b. Kahtabay'a şöyle yazdı: "Askerler sizin askerleriniz ve liderler sizin liderlerinizdir".

[83] el-Haşimi, a.g.e., s. 43.

[84]el-Haşimi, a.g.e., s. 44.

Ebu el-Abbas'ın hayatı, Ümeyye oğullarının kalıntıları ve onun yeniden canlanmasında takdire şayan bir etkisi olan diğer devlet önderleri ile tarihin bundan önce tanık olmadığı kasvet olaylarıyla doluydu.[85]

Dış durumlar: Hilafetin Emevîlerden Abbasilere geçmesi sonucu İslam devletinde huzursuzluğun hâkim olduğu bir dönemde, İslam devletinin kuzey bölgeleri Bizans cephesi tarafından çatışmalarla karşı karşıya geldi ve İmparator V. Konstantin İslam sınırlarına baskın düzenleyerek buraları ele geçirmeyi başardı böylece kendi sınırlarını büyüttü ve Müslümanların toplarını da ele geçirilmiştir.[86]

İlk başta İslami tepki sınırlı göründü ve sonra giderek güçlendi, bu nedenle Ebu el-Abbas el-Seffah askeri iki kadro gönderdi, ilki h.134 yılında Malatya'ya amcaları Salih ve İsa'nın önderliğinde ve ikincisi Tuana kalesine giren ve Sicilya ve Sardunya'ya bir deniz baskınını düzenleyen Muhammed b. Buryem'in önderliğinde olmuştur.

Bundan açıkça anlaşılan, Ebu el-Abbas'ın İslam askeri cepheleri üzerindeki askeri baskıyı azaltmak için Bizans'ın gücünü azaltmayı ve dağıtmayı amaçladığı ve Bizanslıların ele geçirdiği Roma topraklarını geri alabilmeye ve Malatya gibi yıkılan toprakları restorasyon etmeye dikkat ederdi ve İslam donanmasının adalara gelişi de denizcilik faaliyetlerinin devam ettiğini gösterebildi. H.136 yılında, Şam valisi olan amcası Abdullah b. Ali'yi Küçük Asya'ya bir sefer hazırlamakla görevlendirdi, ancak o yılda Halife'nin ölümü Abdullah'ı liderlik etmekten alıkoymuştur.[87]

d. Veliahit: Ebu el-Abbas el-Seffah, h.136 yılında kardeşi Ebu Cafer el-Mansur'u ve Ebu Cafer'den sonra İsa b. Musa b. Muhammed b. Ali'yi veliaht olarak seçti, ahdini yazdı, kendi mührü ve ehlinin mühürleri ile mühürledi ve bir elbiseye sarıp ve onu İsa b. Musa'ya vermiştir.[88]

e. Ölümü: el-Seffah dört yıl, dokuz ay hilafet tahtında kalmış ve h.136 yılının sonunda Anbar'da çiçek hastalığı yayılınca kendisi de salgına yakalanıp otuz üç ya da otuz altı yaşındayken vefat etmiştir, vefat etmeden önce velayeti ahdi kardeşi Ebu Cafer el-Mansur'a ve ondan sonra da yeğeni İsa b. Musa'ya devretmişti.

---

[85] Ebu Cafer Taberî, *"Tarihu'l-Rusul vel-Muluk"*, Daru'l-Maarif, 2. Baskı, 7. Bölüm, Kahire 1990, s. 415.

[86] Taberî, a.g.e., s. 418.

[87] Ahmed b. Yahya el-Belaziri, *"Fethu'l- Bulden"*, Mektebetu'l-Hilal kitapevi, 1. Baskı, Beyrut 1988, s. 43.

[88] el-Haşimi, a.g.e., s. 52.

2- el-Mansur:

a. Doğumu ve sıfatları: Ebu Cafer Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. el-Abbas Ebu Cafer Abbasi davetinin doğumuyla h.95 Yılında köylü bir anneden doğmuştur, fakat Beni Haşim'in ileri gelenleri arasında yetişmiş, belagatlı ve kralların ve şehzadelerin haberlerini iyi bilen bir kimse olarak yetişmiştir. Siyasi şöhreti, hilafetten sonra ilmî niteliklerini sarmıştır. el-Mansur ayrıca dikkati olduğunu, uyanıklığı, zekâsı ve kurnazlığıyla, ciddiyeti, ekonomiye yatkınlığıyla ve devlet kurucularının özelliklerinden olan siyasette kasvet, yakalama teknikleri ve sertliği ile de öne çıkmıştır.[89]

b. Hilafete geçişi: Halife Mansur, Zilhiccenin 13'ünde h.136'da kardeşi el-Seffah vefat ettikten sonra, kendisi 41 yaşındayken, halifelik kendisine geçti, hac dönüşünde halife olduğu bildi, Kûfe'ye gelip halkla birlikte namaz kıldı, sonra Anbar'a gitti ve ona biat edildi. Muhammed en-Nefs ez-Zekiye'ye karşı kazandığı zaferinden yıllar sonra el-Mansur'un lakabıyla lakap almış, Ebu Cafer el-Mansur, kardeşi Ebu el-Abbas'tan sonra halifeliği devralmış olsa bile Beni el-Abbas devletinin gerçek kurucusu olarak kabul edilir, bunun nedeni, Abbasi ailesini iktidarda güçlendirmek, hilafet statüsünü yükseltmek ve yurtiçinde ve yurtdışında devlete heybet ve hürmet ruhu vermek için büyük çaba sarf etmesidir.[90]

c. İç ve dış durumları:

İç durumlar: el-Mansur'a halifelik geçince meşgul olduğu tek şey, onların güçlerini pekiştirmek. El-Mansur, Emevi devletinden halifeliği için sadece korkmakla kalmıyordu, aynı zamanda Abbasileri birkaç yönden bekleyen tehlikeden de korkuyordu:

Birinci yön: Horasanlılar, Şam, Cezire ve Musul halkından oluşan ve es-Seffah ölmeden önce onun emrine bıraktığı büyük bir ordunun başında bulunan amcası Abdullah b. Ali ile karşı karşıya kalmıştı. Amcası, Abbasiler arasındaki seçkin konumu ve orduların başında olması nedeniyle hilafette ona rakipti. Abdullah b. Ali, Mansur'a olan itaatini bozup ve Bizans devletinin fethi için hazırlanan ve emrindeki orduya güvenerek Harran şehrinde Cezire'de kendine biat etmiştir. Abdullah b. Ali ile el-

[89] Mustafa, a.g.e., s. 191.

[90] İmad el-Bahrani, *"*el-Muessis el-Hakiki Lildevlel-Abbasiyye*"*, *dawriat kan altaarikhia dergesi* 5.sayı: 9,2009 s.54.

Mansur tarafından gönderilen Ebu Müslüm el-Horasani arasında başlayan savaş, iki taraf arasında altı ay sürmüş ve bu savaşta Ebu Müslüm, h.137 yılında Abdullah b. Ali'yi yenmeyi başarmıştır. Bunun üzerine Basra valisi olan kardeşi Süleyman'a kaçıp, daha sonra kendisine güvenlik sağladıktan sonra onu Mansur'a teslim etmişlerdir, Mansur onu hapsettikten dokuz yıl sonra h.147 yılında öldürmüştür.[91]

İkinci yön: el-Mansur Ebu Müslüm el-Horasanin tehlikesinden korkmuştur çünkü devletin kurucusu olarak ve Horasanlıların kalbinde asalet, kadir ve heybet sahibi olduğu ve sözü dinlenildiği. Ek olarak, başka sebepler vardı:

- Abdullah b. Ali devriminin ortadan kaldırılmasından sonra Horasan'a dönme niyetini açıklamış.
- Belki de Horasan'da bağımsızlığı ve ardından hilafetin kontrolünü hedeflemiştir.
- Ebu Müslüm masumları öldürmekte kibir ve savurganlığında haddinden fazla ileri gitmiş.
- hac yolunda el-Mansur'a öncelik vermemiş ve es-Seffah'ın ölümünü duyduğunda dönüş yolunda onu beklememiştir.
- es-Seffah'ın vefatından sonra, halifeliğini tebrik etmeden Mansur'u teselli etmek için bir mektup göndermiş.
- Abbasi devletinin büyüklerinden Süleyman b. Kesir el-Huzai'yi el-Mansur'a sormadan öldürmeye cüret etmiştir.
- Horasan'ı verip Şam ve Mısır hükümdarlığından çıkardığında el-Mansur'un emrine karşı iddialı olması ve "*O beni Şam ve Mısır hükmünden çıkarır ancak Horasan yine de benimdir*" diye söylemiş ve mektuplarında halifenin adının üstünde kendi adını takdim etmiştir.

el-Mansur yumuşaklık ve kurnazlık politikasına başvurarak, onu güvence altına almak ve yatıştırmakla kendi tarafına almaya çalışmış ve itaatsizliğinin sonuçlarından kendisini korkutanları ona göndermiştir. el-Mansur, Ebu Müslüm'e aldanıp onu karşılamaya Medain şehrine gidene kadar ayartma ve tehdit politikasını sürdürdü. Bunun üzerine el-Mansur onu iyi karşıladı, sonra kendisine atfedilen suçlamalarla

[91] İzzeddin İbnü'l-Esîr, *"el-Kâmil fîl-Tarih"*, 5. Bölüm Kahire 1938, s.570.

karşı karşıya getirdi ve h.137 yılında silahlı adamlarına onu konseyinde öldürmelerini emretmiştir. Böylece devlet için en büyük tehlikeden kurtulmuştur.[92]

Üçüncü yön: Onun için en tehlikeli rakiplerden biri sayılan Ali b. Ebu Talib'in oğulları ve bunlar özellikle kuzenleri olan Muhammed en-Nefs ez-Zekiyye olarak bilinen Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Yezit'tir. Muhammed zu en-Nefs ez-Zekiyye, el-Hasan b. Ali Abu Talib'in torunu olduğu için ve Emevi hanedanının son zamanlarında Haşim'inin hilafet için ona biat etmesine dayanarak halifeliği Abbas oğullarından daha çok hak ettiğine inanıyordu. el-Mansur bunları biliyordu ve insanların onları sevdiğini de biliyordu ve bu durum kendisi için büyük bir endişe yaratmıştı. Medine'de bulunan Muhammed, Basra'da bulunan kardeşi İbrahim ile aynı anda devrim yapma konusunda anlaşmışlardır[93] ancak İbrahim hastalanınca devrim iki ay ertelenmiştir. Böylece el-Mansur Muhammed en-Nefs ez-Zekiyye ile baş başa kalmış ve veliaht İsa b. Musa ve Hamid b. Kuhtuba liderliğindeki büyük bir orduyu yürütmüştür. Bu ordu Medine yakınında Muhammed'in destekçileriyle çatışmıştır ve Hamid b. Kuhtuba h.145 yılında Muhammed en-Nefs ez-Zekiyye'yi öldürmüştür. Ailevi devrimi yaptıktan sonra, el-Mansur gerçek bir halife olduğunu hissetmiştir ve kendine el-Mansur adını vermiştir.[94]

Abbasi Hilafetinin ilk yıllarında hükümlüğünü tehdit eden bu taraflarla karşı karşıya kalan el-Mansur, aşağıdaki uygulamaları yaparak düşmanlarından kurtulmasını sağlayan bir yöntem kullanmıştır:

1. Onları Horasan'daki etki alanlarından uzak tutmak.

2. Üç taraf arasındaki havayı yumuşatmak için kalplerindeki şüpheyi gidermek.

3. Onları gözetlemek daha kolay olması için, hilafetin merkezine yaklaştırmak.[95]

Dış durumlar: el-Mansur döneminde, Abdurrahman b. Muaviye b. Hişam b. Abd el-Malik Endülüs'e kaçtı ve orada Emevi hanedanını kurmuştur. Endülüs'e girebildiği için el-dahil olarak isimlendirilmiştir. Yemen aşiretlerinin de yardımıyla Mudariye'ye

---

[92] Ahmed el-Muhtar el-İbadi, *"fil-Tarihu'l-Abbasi vel-Fatimi"*, Daru'l-Nahda el-Arabi'ye kitapevi, Beyrut 1972, s. 52.

[93] Abdülaziz AL-DOURİ, *"el-Asr el-Abbasi el-Evvel"*, Daru'l-Nahda el-Arabi'ye kitapevi, Beyrut, 2.baskı, 1988, s.25.

[94] el-Hudari Bey, a.g.e., s.81.

[95] el-Haşimi, a.g.e., s. 65.

karşı zafer kazanmayı ve Endülüs egemenliği altında bağımsız olmayı başarmıştır. Doğuda Abbasi Halifeliğinden ayrılmış ilk ülke olmuştur. Fas'ta el-Mansur döneminde iki yabancı dışsal devlet kurulmuştur. Bunlardan biri kurucusu İsa b. Yezid es-Safri olan Beni Midrar es-Safriye devletidir. İkinci devlet ise h.144 yılında Abdurrahman b. Rüstüm tarafından kurulan Rüstümiyye İbadiye devleti isimlendirilmiştir.

Abbasi Halifeliğinin kuzey sınırında bulunan Roma krallığına gelince, Abbasilerin kendi iç sorunları ve ihtilalleriyle meşgul olmalarından yararlanarak h.138 yılında Malatya'yı basıp işgal etmişlerdir. Mansur bu bölgeleri tahkim etmiş, onlara tımarlar ve çiftlikler bahşetmiş ve Bizans topraklarına yaptıkları akınlarda takip etmeleri için es-Savaif ve eş-Şavati sistemlerden oluşan bir sistem kurmuştur. Bu sistem sayesinde Bizanslıların hırslarına ve saldırganlıklarına son verebilmiştir.[96]

el-Mansur'un Bağdat şehrini kurması:

Ebu Cafer el-Mansur ismi, h.145 yılında inşa ettiği Bağdat şehri ile ilişkilidir. Bağdat'ı inşa etmesinin nedeni, Ravendiye Kufe'nin eteklerinde bulunan Haşim'i bölgesinde isyan etmesi gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Bunun üzerine ordusuyla yeni bir yer inşa etmek için yola çıkmıştır. Seçimi Dicle Nehri üzerindeki Bağdat'a düşmüştür. Dicle nehrine Barış Vadisi denildiği için ve bu isim madeni paralarda geçtiği için resmi isim olarak kabullenmişti ve el-Mansur buna dayanarak şehre el-Selam (barış) Şehri adını vermiştir.[97]

Bağdat'ın inşası, h.145-149 kadar yaklaşık dört yıl sürmüştür, el-Mansur, planlamadan önce mühendisler ve inşaat, ölçme ve arazi paylaşımı bilgisine sahip kişilerin yanı sıra Şam, Musul, Kufe ve İran'dan zanaatkârlar getirmiştir. el-Masudi, inşaatta günde 50 bin işçinin çalıştırdığını ve onlara on sekiz milyon dinar harcadığını nakletmiştir. el-Mansur, işçilere aralarında Ebu Hanife el-Numan'ın da bulunduğu birkaç gözlemci atamıştır. İslam şehirlerinin çoğu ya Fustat gibi dikdörtgen, Kahire gibi kare ya da Sana gibi ovaldi ancak Bağdat, İslam şehirlerinin inşa etme sanatında yeni bir şekil olan dairesel şekilde inşa edilmiştir. Belki de bunun nedeni, el-Mansur'un Hemedan gibi bazı eski Fars başkentlerinin mühendisliğinden etkilenmesidir.[98]

---

[96] Muhammed Süheyl Takkuş, *"Tarihu'l-Devle el-Abbasî'ye"*, el-Nefais kitapevi, 3.baskı, Beyrut 2001, s. 71.

[97] Ahmet bin Ali EL-BAĞDÂDÎ, *"Târîhu Bağdâd"*, el-Kutub el-İlmiyye kitabevi, 1. Bölüm, Beyrut 2001 s.71.

[98] el-İbadi, a.g.e., s. 66.

a. veliaht: el-Mansur'un halifeliğindeki veliahtlık yetkisi, oğlu Mehdi'ye değil, yeğeni İsa b. Musa'ya aitti, bu sebeple Mansur yeğeni ile korkutma ve teşvik üslubunu kullanmaya başlamış, ta ki o isteğine icabet edip h.147 yılında kendini veliahtlıktan uzaklaştırana kadar. Böylece veliahtlık hükmü İsa b. Musa'nın hilafeti bir kereden fazla kurtarmasına rağmen, önce Mehdi'ye, ondan sonra İsa b. Musa'ya oldu. Anlaşılan o ki halife el-Mansur, saltanatının başlangıcında yeğenini tahttan indirmeyi düşünmüş, Tabari, el-Mansur'un İsa b. Musa'yı Alevilerle savaşması için gönderme sebebinin ya halifelik oğlu Mehdi'ye devrolsun diye veliahdından ya da Muhammed en-nefs ez-Zekiyye ve kardeşi İbrahim'den kurtulmayı amaçladığı için olduğunu ve "kimin kimi öldürdüğü umurumda değil" söylediğini nakletmiştir.[99]

b. el-Mansur'un ölümü: H.158 yılında el-Mansur hac farizasını yaptı ve hac dönüşünde hastalandı. H.158 yılında 6 Zilhicce cumartesi gecesi vefat etmiştir, ölümüne sadece Rabi'ül-Hacib katıldı ve ölümünü gizleyip kadınlarının da onun için ağlamasını yasaklamıştır. Sabahlayınca hilafetin ehli gelip meclislerine oturmuşlar ve el-Rabi onların biatlarını İsa b. Musa'ya değil de Mehdi için topladı. Ondan sonra liderleri davet etti, onlar da biat ettiler. Sonra el-Abbas b. Muhammed ve Muhammed b. Süleyman b. Ali insanlara biat ettirmek için Mekke'ye gittiler ve insanlarda makam sahibi olan Mehdi'ye biat ettiler.[100]

3- El-Mehdi:

Ebu Abdullah Muhammed b. el-Mansur b. Muhammed b. Ali el-Mehdi (H.127) yılında Ahvar vadisinde doğmuştur. Annesi Ümmü Musa bint Mansur el-Hamiriya'dır. El-Mehdi üçüncü Abbasî halifesidir. Mehdi, iyi ahlaklı, mazlumlara yardım eder ve övgüye değer birisi olarak bilinmiştir.

a. Biat: Halife Ebu Cafer el-Mansur, (H.158) yılında Zilhicce ayında Mekke'deyke, vefatından bir gün önce beyleri davet edip oğlu Mehdi'ye biatlarını yenilemiştir. Onlar da bu fikri acelece onaylayıp Mehdi'ye biat etmişlerdir. Rebi'ül Hacib, Mehdi'ye Bağdat'ta iken biat mektubunu göndermiş ve onu hilafet ismiyle selamlamış ve ona biat kitaplarını vermiştir. Bağdat halkı da ona biat etmiştir ve böylece onun biati ufuklara yayılmıştır.[101]

---

[99] Taberî, a.g.e., 6. Bölüm, s. 85.

[100] el-Hudari Bey, a.g.e., s. 85.

[101] Celal al-Din al-Suyuti, "*Halifelerin Tarihi"*, Darü'l-Kutub al-İlmiyye, Beyrut 2010, s.216.

Hâkimiyet dönemindeki olaylar: Saltanatı sırasında, Hindistan'dan İrbid fethedilmiştir ve Roma fetihleri artmıştır. Aynı zamanda el-Rusafa Camii'ni de yaptırmış ve Bağdat'ın gelişmesi zamanında devam etmiştir. Şehrin şöhreti artmış ve çeşitli ırklardan ve dinlerden daha fazla göçmen çekmiş, böylece o zaman için dünyanın en kalabalık şehri olduğu söylenmiştir. Hicaz'dan Irak'a postayı ilk çalıştıran el-Mehdidir. El-Mehdi sapkınların izini sürmek, onları aramak ve yok etmek konusunda çok iyi olduğu bilinmiştir. Döneminde el-Mukni el-Horasani'nin devrimiyle karşı karşıya kalmıştır. Muaz b. Müslüm ve bir grup lider üzerine gelmiş ve onu yenmişlerdir. Yusuf el-Baram'ın Horasan'da Yezid b. Mezid eş-Şeybani'nin gönderilip (H.160) yılında son verilen devrimle karşı karşıya gelmiştir. Romalılara karşı istilaları devam ederken, oğlu el-Hadi ile birlikte Romalılarla savaşmaya başlamış ve birçok fetihler yapmışlardır. Diğer oğlu Reşid, Konstantinopolis Körfezi'ne kadar ulaşmış Roma İmparatoru ile Reşid arasında bir barış anlaşması yapıldığı için oradan geri dönmüştür ve anlaşmada yılda yetmiş bin dinar fidye ödenmesine karar verilmiştir.[102]

El-Mehdi'nin dönemi ekonomik refah ve yaşam kolaylığı ile bilinmiştir. Yeni dönem, el-Mansur'un sertliğinden Mehdi'nin hoşgörü ve adilliğine geçiş dönemi olmuştur. El-Mehdi siyasi muhalefetle mütareke yapmış, tutsakları salıvermiş, bağış, rızık ve hediyeleri bol bol millete vermiş, el konulan paraları iade etmiştir. Mekke yolunu onarmış, çokça rıhtımlar inşa ettirmiş, şehirleri tekrar onarmış, cüzzamlılar için yer yaptırmıştır. Ona haber yazması için eyaletlere kayyumlar atamış ve her yıl değiştirilen Kâbe'nin yıllık örtüsünü değiştirmiştir. Bu tedbirler sonucunda tarımsal verimin bol olması, vergi tahsilatından devlet hazinesindeki paranın artması ve fiyatların ucuz olması nedeniyle adalet yaygınlaşmış ve refah yükselmiştir. Ayrıca el-Mehdi, köylülerin vergilerini de azalttırmıştır. Vergi tahsilatını nakit olarak değil de mahsulden belli bir yüzde alarak yapmıştır. Bu vergi sisteminin uygulamasını genişletmiştir, istikrar ve güvenliğin sağlanmasıyla ticaret genişleyip aktif hale geldikçe, çeşitli yerlerden ve toplumun tüm gerekli veya eğlence ihtiyacını karşılayan mallar ithal edilmiştir. Tüccarlar da Irak'tan komşu ülkelere tarım ürünleri ve diğer malları ihraç etmiştir, böylece ticaret mübadelesi hareketlenmiş, paralar artmış ve refah yayılmıştır.[103]

---

[102] al-Suyuti, a.g.e., s. 217.

[103] Fevzi, a.g.e., s.123.

b. Ölümü: Halife el-Mehdi, (H.169) yılının Muharrem ayının 22'sinde aniden vefat etmiştir. Halifeliği yaklaşık 10 yıl sürmüştür. El-Mehdi ölümünden önce İsa b. Musa'ya veliahtlıktan çıkması için ısrar etmiştir. İsa b. Musa ise bunu reddetmiştir. Ancak bu fikri kabullenene kadar el-Mehdi onunla korkutma ve rağbet üslubuna devam etmiştir. İsa b. Musa veliahtlıktan vazgeçince halife el-Mehdi veliahtlığı oğulları Musa ve Harun el-Raşid'e devretmiştir, hilafet eyvanına oturup şehzadeler içeri girip Musa el-Hadi'ye biat etmişlerdir.[104]

4- Halife Musa el-Hadi (H.169-170):

El-Hadi, (H.144) yılında Rey şehrinde doğmuştur. Lüks bir ortamda büyümüş ve bunun etkisi kişiliğinde görülmüştür. Cesur, belagat sahibi, uyanık, kıskanç, ele alınması zor, cömert, kibar ve aşırı dikkate sahip olduğu söylenmiştir. Ayrıca edebiyata ve tarihe çok meyilli olduğu bilinmiştir. Bu nedenle çok kültürlü bir olmuştur. Bilginleri ve yazarları meclislerine katılmıştır. Gürgan'da yaşarken Tabaristan halkıyla savaşıyormuş, babası el-Mehdi'nin öldüğü gün Bağdat'ta halifelik için Musa el-Hadi'ye biat ederek onu doğudaki orduların komutanlığına atamış ve on altı yaşındayken tahta geçmiştir. el-Reşid, el-Mehdi'nin ölümüyle eyaletlere ve illere mektup yazarak el-Hadi'ye biat etmiştir. el-Hadi'nin görev süresi bir yıl üç ay sürmüştür, bu süre zarfında veliahtlık meselesiyle meşgul olmuştur. Annesi Hayzaran'ın kendisini desteklediği ve hükümet işlerine müdahale ettiği kardeşi Harun'un tehlikesini hissedince veliahtlıktan vazgeçirmeye ve hükümlülüğünü sınırlamaya çalışmıştır. Kendisine karşı şiddetli icraatlar koymuştur. Harun, yaşı küçük olmasaydı veliahtlığı yeğeni Cafer'e devretmeye hazırdı.[105] El-Hadi, hükmünün kısa dönem olmasına rağmen Medine'deki el-Hüseyin b. Ali devrimi ve Musul yakınlarında haricilerin ve sapkınların devrimleriyle karşı karşıya kalmıştır. Ancak ölüm ona zaman tanımamıştır. Musul'a gitmiş ve oradan çok hasta bir şekilde geri dönmüştür. Bazı tarihçiler, kardeşi Harun'u veliahtlık yetkisinden çıkarmayı gözden geçirmesi nedeniyle doğal bir ölümle ölmediğini ve el-Hayzaran tarafından öldürüldüğünü öne sürmüşlerdir.[106]

---

[104] Fevzi, a.g.e., s. 181.

[105] Takkuş, a.g.e., s.151.

[106] Takkuş, a.g.e., s. 154.

5- Halife Harun el-Reşid:

a. Soyu ve Biat: Ebu Cafer Harun b. Muhammed el-Mehdi b. Ebu Cafer el-Mansur el-Haşimi el-Kureyşi, (H.149) yılında Rey şehrinde doğmuştur. beşinci Abbasi Halifesidir. Kendisi 22 yaşındayken kardeşi Hadi'nin öldüğü gece hilafete biat edilmiştir. Saltanatı 23 yıl sürmüştür. El-Reşid belagat sahibi olması, ilim ve edebiyatı sevmesi, cömert, kibar, çokça sadaka veren ve İslam'ın kutsallıklarına hürmet etmesiyle bilinmiştir. Abbasi devleti ihtişamına ve büyüklüğünün zirvesine Harun'un zamanında tanık olmuştur. Harun el-Reşid, en ünlü ve en çok hatırlanan Abbasi halifelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Onun hilafeti sırasında, devletin sınırları genişlemiş, doğu Orta Asya'dan batı Atlantik Okyanusu'na kadar uzanmıştır.[107]

b. Dış ve iç durumlar:

İç durumlar: Devletteki iç karışıklıklar, romanlardan da göreceğimiz gibi Harun el-Reşid günlerinde durmamıştır. Karışıklıklar Şam'da, Musul'da, Cezire'de ve hatta Mısır'da devam etmiştir. (H.176) yılında Şam'da Mısır ve Yemen birlikleri arasında çekişme çıkmış ve lider el-Reşid'in bu olayı ortadan kaldırana kadar ülkede kargaşa devam etmiştir. Ayrıca Musul birçok devrime tanık olmuştur, bunlardan en ünlüsü (H.177) yılında Yezidi bir adamın önderliğinde yapılan devrimdi, el-Reşid ona karşı çıkana kadar devrimi kontrol etmeyi başarmıştır. Horasan ülkesine gelince, karşılaştığı dış devrimlerin yanı sıra birçok karışıklık ve fitne ile karşı karşıya kalmıştır. Haricilerin devri bitene kadar en çok Cezire, Horasan ve Mısır da bazı kargaşalara tanık olmuştur. [108]

Dış durumlar: El-Reşid, hilafetine (H.170) yılında Bizans sınırlarında büyük bir reform yaparak, tüm sınırları onararak ve onları beton garnizonlarla sevk ederek başlamıştır. El-Reşid'in halifelik öncesi ünü, Romalılara karşı yaptığı savaşlardan kaynaklıdır. Neredeyse her yıl Romanlılara karşı bir savaş yapmıştır ve bu bölgeyi bağımsız bir devlet haline getirmiştir ve oraları Avasim (başkentler) olarak adlandırmıştır. (H.181) yılında el-Reşid'in kendisi orduların başında bulunmuştur ve Bizanslar barış ve ateşkes isteyene kadar bir birçok kale fethetmiştir, böylece Roma kraliçesi İrene, el-Reşid ile barış yapmış ve haraç ödemek zorunda kalmıştır. El-Reşid

[107] al-Suyuti, a.g.e., s. 226.

[108] Takkuş, a.g.e., s. 216.

Avrupa'ya iki ticaret heyeti göndermiştir. El-Reşid ve Şarlman arasındaki dostane ilişki, ortak siyasi çıkarlar nedeniyle anlaşmaya devam etmiştir.[109]

c. Veliahtlık: El-Reşid, (H.175) yılında, oğlu Muhammed'e henüz on yaşındayken veliahdın vekâletini verip Fas'ı ona teslim etmiştir. Yedi yıl sonra, el-Reşid, oğlu Abdullah'ı veliahdın ikinci yetkisini ona verip Doğu'nun vekâletini de ona teslim etmiştir. (H.186) yılında haça gittiği zaman, birbirinde kalacak ihtiyati ahit yazmış ve ahitler Muhammed el-Emin'in kardeşi Abdullah el-Memun'a sadık olmasını şartıyla verilmiştir, ahdin diğer nüshasını işçilere göndermiştir. Divanlarda sabitlemiş ve Kâbe'nin duvarlarına asmıştır. Ahitler el-Memun'dan yanaydı ve el-Emin'in kardeşi üzerinde hiçbir yetkisi olmamıştır. Beş yıl süren, çok kanın döküldüğü ve el-Emin'in öldürülmesiyle son bulan iktidar mücadelesinin, gerçekte el-Reşid'in üç oğlu el-Emin, el-Memun ve el-Mutamin arasındaki veliahtlık görevi bölmek için aldığı yanlış siyasi karardan kaynaklandığına şüphe yoktur.[110]

e. el-Reşid'in ölümü: El-Reşid, Rafi' b. el-Leys'in hareketini bastırmak için Bağdat'tan ayrıldığında sağlığının bozulmasından şikâyet etmiştir. El-Emin Bağdat'ta kalırken el-Reşide yolculuğunda el-Memun ve el-Fadl b. Rabi ile yanında bulunmuştur ancak (H.193) yılında Tûs'taki bu yolculuğunda durumu fazlasıyla kötüleşmiştir. Ölümünden sonra iktidara kimin geçeceği olan karmaşık sorunu gerisinde bırakarak vefat etmiştir.[111]

7-Muhammed el-Emin:

Muhammed Ebu Abdullah b. el-Reşid (M.787) yılında Bağdat'ta doğmuştur. Babasının veliahdı olduğu için kendisinden sonra halife olarak seçilmiştir. Şekil olarak genç erkeklerin en iyisi sayılmıştır, beyaz tenli, uzun boyluydu, aşırı güç ve cesarete sahip bir kişiliğe sahip olmuştur. El-Emin lüks bir çevrede yaşadığı için, şiddeti azalmıştır. Bunun yanı sıra, el-Emin çok kapsamlı bilgiye sahip eğitimli birisi olmuştur. Dil, hukuk, edebiyat ve tarih konularında bilgili ve kültürlü birisi olarak bilinmiştir, ancak yönetimde çok başarılı kişilerden sayılmamakta kalmıştır.[112]

---

[109] Takkuş, a.g.e., s. 168.

[110] Fevzi, a.g.e., s. 216.

[111] Fevzi, a.g.e., s. 221.

[112] al-Suyuti, a.g.e., s.473.

a. Döneminde durumlar:

Dış durumlar: Hükmü (H.193)'ten (H.198)'e kadar yaklaşık beş yıl sürmüştür. Mücahitlere büyük miktarda para vermiştir ve kendisine bağlı bir orduyu Romalıları işgal etmesi için yönetmiştir ve Romalılarla karşı karşıya olan bazı şehirlere biraz yardımda bulunmuştur. (H.193) yılında Adana şehrinin imarını emretmiş. İmar ve tahkimat kararlarını vermiş ve orada ikamet etmesi için adamlar göndermiştir. Bunun dışında halifeliği, kendisi ile kardeşi el-Memun arasında hilafet için geçen bir mücadeleyle geçmiştir. Bu da el-Emin'in öldürülmesi ve el-Memun'un hilafeti tek bir şekilde devam etmesiyle sonuçlanmıştır.[113]

İç durum: el-Emin ve el-Memun arasındaki anlaşmazlık: Anlaşmazlık, Kâbe'de asılan ahitname sorunu üzerine iki kardeş arasında karşılıklı yazışmalardır. El-Memun, kardeşi el-Emin'in yönetimi sırasında Horasan işlerinde bağımsızlığı şart koşan bu antlaşmanın metinlerine bağımlılık göstermeyi doğru görmektedir. El-Emin'e gelince, kendisini Müslümanların halifesi olarak ve Horasan'ın işlerini kamu menfaatinin gerektirdiği şekilde idare edebileceğini görmüş ve el-Memun'un Horasan'a verdiği yetkiye ilişkin metnin bu devletin kalıcı olarak Halifelikten çıkarılması anlamına gelmediğini ifade eder, daha ziyade Halife, Horasan'da kendisine bağlı bir posta sistemi kurarak bir miktar etkiye sahip olmasının gerektiğini iddia etmiştir ancak el-Memun bunu reddetmiştir.[114]

Akraba bağı olan adamların karışması iki kardeş el-Emin ve el-Memun'un arasındaki hırslarının anlaşmazlığın büyümesini artıran faktörlerden biri olduğundan şüphe yoktur. Aralarında var olan barış görüşmeleri başarısız olmuş ve iki taraf da savaşa hazırlanmıştır ve (H.195) yılında el-Emin, Mamun'a olan çağrıları durdurmuştur ve oğlu Musa'ya biat ettiğini ilan edip ona el-Natık bil-Hak (hakkı söyleyen) lakabını vermiştir ve bu duyuru karşısında el-Memun savaşa hazırlanmaya karar vermiş ve orduları hazırlayarak Bağdat'ı kuşatmaya göndermiştir.[115]

b. El-Emin'in ölümü: El-Memun ordusunun Bağdat'ı kuşatmasının ardından halkın açlığı çok artmış ve el-Emin bütün parasını askerlerine harcamıştır, böylece güvenliği talep etmeye ve teslim olmaya zorlanmıştır. Bu yüzden o ve ona tabi olanlar küçük bir

[113] el-İbadi, a.g.e., s.95.

[114] Takkuş, a.g.e., s.174.

[115] el-İbadi, a.g.e., s.174.

gemide Dicle Nehri'ni geçmeye çalışmışlardır ancak kısa bir süre sonra alabora olup devrilmiştir, el-Emin uçuruma yüzebilmiş ve orada Horasanlılar tarafından yakalanmıştır. Ordu komutanı Tahir bin Hüseyin'in emriyle öldürülmüştür. Böylece, el-Emin dört yıl sekiz ay hükümden sonra halifeliği sona ermiştir.[116]

8. El-Memun:

a. Soyu: O, Abdullah Ebu el-Abbas el-Memun b. el-Reşid'dir. (H.170) yılında amcası Halife el-Hadi'nin öldüğü gece doğmuştur. Babası ona, kardeşinden sonra on üç yaşında iken veliahtlığa atamıştı ve ona Hemedan'a kadar Horasan'ı ve ona bağlı olan yerlerin vekaletini vermiştir. Babası öldüğünde, kardeşi el-Emin ona itaat etmemiştir bunun yerine, veliahtlıkta oğlu Musa'ya öncelik vermek istemiştir. Ancak el-Memun bunu yapmayı reddetmiş ve (H.198) yılında bir savaş başlatmıştır, bu savaş el-Emin'in öldürülmesiyle sona ermiştir.

b. Biat: El-Memun'a Rey bölgesinde özel hilafete biat edilmiştir ve kardeşi el-Emin'in öldürülmesinden sonra Bağdat'a gelinceye kadar Horasan'da kalmıştır. (H.198) yılında Muharrem ayında Bağdat'a gelince halktan biati almıştır.

c. İç ve dış durumlar:

İç durumlar: (H.212) yılında el-Memun Kuran-ı kerimin yaratıldığını ve Kuran-ı kerimde (Muhakkak ki biz, O'nu Arapça Kuran olarak indirdik) geçtiği gibi indirilmediğini ortaya koymuştur. Bu görüşle el-Memun, önce alimlerin onunla imtihan edilmesini emretmiştir.

Kur'an'ın yaratılışı meselesi, sadece kendi devrinde değil ta ki şiddetlenip, el-Memun ile imamlar ve fakihler arasında bir çekişme haline gelinceye kadar bütün Abbasi devrinde gündeme getirilen en kötü mesele olarak kabul edilmiştir.[117]

Dış durumlar: El-Memun'un Kutsal Roma İmparatorluğu'na yönelik politikası, babasının Batı Avrupa ülkelerinin onayına dayanan rasyonel politikasının bir devamıydı, Romalıların komşuları olan Bizans devleti ile ilişkilerine gelince düşmancaydı ve el-Memun (H.821) yılında Thomas el-Sakli'nin Bizans imparatoru olan II. Mihail'e karşı olan bu içsel çatışma durumundan yararlanarak

[116] el-İbadi, a.g.e., s.100.

[117] el-Haşimi, a.g.e., s. 327.

Konstantinopolis'i fethetmesi ve iktidarı ele geçirmesinde ona yardımcı olacak silahları eline almıştır.[118]

d. Veliahtlık: el-Memun veliahtlığı kardeşi Ebu İshak'a bir vasiyet bırakmıştır. Vasiyette geçenler (Hilafete Allah rızasını kazanmak ister ve cezasından korkar birisi olarak çalış, Allah'ın sana vereceği mühletlerle gururlanma, sana tabii olanları ihmal etme çünkü hükümdarlık onlardandır ve fayda onlaradır ve kimse senin Müslümanlara yararlı olacak şeyleri yapmandan durdurmasın ve güçlülerinden zayıflarına alıver ve halkı birbirine karşı adaletle insaflı ol) demiştir.

e. Ölümü: el-Memun, (H.218) yılında üç gün boyunca kendisini bırakmayan bir ateşten sonra Tarsus şehrinde vefat etmiştir, böylece yirmi yıl beş ay süren hilafeti bitmiştir.[119]

8- El-Mu'tasım:

a. Soyu: İshak Muhammed b. Harun Reşid'dir, el-Abbas soyunun sekizinci halifesi olduğu için ona el-Musemin (sekizleyen) denilmiştir. (H.180) yılında Şaban ayında doğmuştur. Sekiz oğlu ve sekiz kızı olmuştur. Okuma yazması yokmuş, ancak savaşta cesur olarak nitelendirilmiş ve Abbasi Halifelerinin en saygıdeğeri olduğu söyleninceye kadar savaş hocası sayılmıştır.

b. Biat: Kardeşi el-Memun'un vefatından sonra halifeliğe biat edilmiştir ve (H.218) yılında Recep ayında el-Mu'tasım lakabını almıştır. Hükümdarlardan bazıları, halifelik için el-Abbas el-Memun'a biat etmek için acele etmişlerdir, ancak el-Abbas, babasının vasiyetine saygı duyarak amcasına biat etmiştir.[120]

c. Dış ve iç durumları:

İç durumlar: El-Mu'tasım kararında çok yiğit davranan birisi olarak bilinmiştir ve bir dizi hamleyle karşı karşıya kalmıştır, bunlardan en önemlileri şunlardır:

El-Talibin hamlesi: Talibin'ler, asılları Ali b. Ebu Talip'e dönenlerdir ve bunların bir kısmı, (H.219) yılında el-Mu'tasim el-Kasım el-Zeydi'nin el-Talekan'daki bir hareketine öncülük etmişlerdir, ancak hareketi iyi bir düzende sayılmamış ve bu

---

[118] Taberî, a.g.e., s.70.

[119] el-Hudari Bey, a.g.e., s. 198.

*Tarsus: Bizans topraklarının kuzeyinde yer alan bir bölge.

[120] Imad el-din İbn Kesir, *"el-Bideye vel-Niheye"*, 10. Bölüm, Arap Fikirler Evi, Beyrut 2009, s. 296.

nedenle el-Mu'tasım için bir tehdit oluşturmamıştır. Dolayısıyla el-Mutasım için bir tehdit oluşturmamıştır ve bu hareketle mücadele etmiştir, liderini tutuklamış ve Samerra'ya hapsedilmek için göndermiştir.

El-Zıt hamlesi: Devlet tesislerini tehdit etmeleri ve gemilere vergi koymaları nedeniyle el-Mu'tasım'ın karşılaştığı en zor hareketlerden biri sayılmıştır. (H.219)'da el-Mu'tasım komutanına onları geri püskürtmesini ve onlara karşı çıkmasını emretmiştir ve el-Zıt hamlesindekiler güvenliklerini arayana kadar onlara karşı çıkılmıştır.

Dış durumlar: Bizanslılar, el-Mu'tasımın annesinin doğum yeri olan Zubetra bölgesini ele geçirdikten sonra Romalıların ülkesine gitmeye karar vermiştir. Kendisinden önce hiçbir halifenin yapmadığı şekilde teçhizat yapmıştır ve yanına birçok silahlar, ekipmanlar ve aletler almıştır. Ordusu, liderleri Uceyf ve el-Mu'tasm arasında olmak üzere ikiye ayrılmıştır ve her tümen arasında bir fersah koyulmuştur. Tümenler Ankara'ya ulaşıncaya kadar sefer etmişlerdir ve onları ilk ulaştıran el-Mu'tasım lideri olmuştur.[121]

El-Mu'tasım, Amoriya'ya doğru ilerlemiştir ve yedi günde oraya ulaşmıştır, böylece orayı şiddetli bir şekilde kuşatmıştır. Şehrin gücü ve dokunulmazlığına rağmen, (233/837) yılının Ramazan ayının on yedinci gününde teslim olmuşlardır. Zaferden iki hafta sonra Müslümanlar, oradakileri esir etmişlerdir. Bol miktarda ganimet almışlar, surlarını yıkmışlar ve karşılığında Zubetra'nın restorasyonunu ve tahkim edilmesini emretmişlerdir, Amoriya çok büyük bir zaferdi çünkü Amoriya şehri Romanlılar için çok önemli bir şehirdi.[122]

d. Veliahtlık: el-Mu'tasim veliahtlığı oğlu Harun el-Vasik'a vermiştir ve yanında başka birini seçmemiştir.

e. Ölümü: El-Mu'tasım, (H.288)'de Muharrem ayının ilk günü hacamat olmuştur, sonra kırk sekiz yaşında iken Rebiyülevvel ayında kendisini öldüren bir hastalığa yakalanmıştır ve vefat etmiştir, böylece halifeliği sekiz yıl sekiz ay sekiz gün sürmüştür.[123]

---

[121] el-Haşimi, a.g.e., s. 338.

[122] Taberî, a.g.e., s. 56.

[123] el-Haşimi, a.g.e., s. 347.

9- El-Vasik:

a. Soyu: Ebu Cafer Harun el-Vâsik Billah İbnü'l-Mu'tasım İbnü'r-Raşid'dir. (H.200) yılında Mekke yolunda doğmuştur. Hilafet evinde büyümüştür, el-Mu'tasım onu yetiştirmekle ilgilenmiştir. Edebiyat ve şiire yönelmiştir, görgü kuralları ve faziletinden dolayı el-Memun olarak anılmış ve sanatta halifelerin en bilgilisi ve taklitten nefret etmesiyle bilinmiştir.[124]

b. Biat: (227/842) senesi Rebiyülevvel perşembe günü babası el-Mutasım'ın ahdi ile halifeliğe biat edilmiştir.

c. İç durumları: El-Vasik'ın hüküm süreci, Abbasi halifeliğinin iki farklı dönemi arasında bir geçiş dönemi yaşamıştır. Arap Yarımadası'nın kuzeyindeki ticaret yollarında şehrin bölgelerini kasıp kavuran ve toprakları empoze eden Beni Salim ve diğer Bedevilerin Arap hareketlerine tanıklık etmiştir. [125]

El-Vasik, Kuran'ın yaratılması konusunda cani Mutezile inancını benimsemiş ve babasının onun için zafer, insanlara olan dini görüşlerinin ülkesindeki desteği ve katılığı politikasını izlemiştir, bu durum halk ve fakihler arasında bir hoşnutsuzluk hareketinin ortaya çıkmasına neden olmuştur, böylece Bağdat halkı ona komplo kurup ve görevden alınmasını istemişlerdir, bu yüzden ölümünden önce inancından dönmüştür.

d. Veliahtlık: El-Vasik kimseyi veliaht olarak seçmemiştir, ortaya çıkan, liderlerin yeni bir halife atamaya müdahalesi olmuştur. Önce İbnü'l-Vâsik'ı seçmişlerdir, sonra fikirlerini değiştirip Cafer el-Mütevekkili atamışlardır.

e. Ölümü: El-Vasik, altı yıldan az bir süre tahta çıkmış ve (H.232) Zilhiccenin altıncı günüde susuzluktan ölmüştür. Tarihçiler el-Vasik'in dönemini ilk Abbasi çağının sonu olduğunu belirtmişlerdir.[126]

[124] İbn Kesir, a.g.e., s. 330.

[125] al-Suyuti, a.g.e., s. 342.

[126] el-Hudari Bey, a.g.e., s. 236.

3.4. Abbasi halifeliğinin alimlerle ilişkisi

3.4.1. Hilafetin siyasî alandaki âlimlerle ilişkisi:

1.Veliahtlık: Abbasi Halifeliği, veliahtlık ve meşruiyeti ve bir veliahttan diğerine devri konusunda birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Halife Mehdi döneminde amcası İsa b. Musa'yı ahdin vekâletinden vazgeçmeye ve meseleyi oğlu Hadi'ye devretmeye teşvik ettiğinde olduğu gibi, bu sorunun çözülmesinde alimlerin büyük rolü olmuştur. Veliahtlığı bozmak olasılığına dikkat etmekle birlikte fakih "Muhammed b. Abdullah el-Kilebi" ve yargıç Afiye b. Yezit b. Kays daha sonra fakih Müslüman b. Halit el-Zenciyi toplamıştır ve böylece istediğini bir miktar para karşılığında gerçekleşmiştir.[127]

Harun el-Reşid döneminde ise oğulları arasında veliahtlık konusunda bir ihtilaf olacağından korkmuştur, böylece Allah'ın kulu el-Memun, oğluna ahdin vekâletini tanımlayan ve detaylandıran bir kitap yazmıştır ve hâkim b. İdris, fakih ebe Umru ve Hafs b. Gayyas b. Talk el-Nefii ve imam el-Şafii gibi fakihlerin ve yargıçların görüşlerini öneme alarak, ahit vesayetinde ebeveynlerin hakları ve birbirleri üzerindeki konumları ile ilgili başka bir kitap daha yazmıştır. Kitaplar Kâbe-i haramda asılmış ve ikisine de oğullarından ve ehli beytinden ve ona bağlı olan kişiler şahit olmuştur.[128]

2. Hilafet ve siyasi zorluklar: İlk halifelerin saltanatının ilk günleri, özellikle temel direklerini sağlamlaştırmaya ve güçlendirmeye ve dönüşünde durdurmaya çalıştıklarında kolay olmamıştır. Yönetimlerine neden olan çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır ve Abbasi ailesinin dışından güç için rakiplerin ortaya çıkmasıyla temsil edilmişlerdir. Bunlar yönetimlerinin meşruiyetine saldırmışlardır. İsyanların ve karşı hareketlerin ortaya çıkması ve bazı hareketin bazı eski adamlarının devletin varlığını bitirme ve onu parçalama ihtimalini tehdit etme noktasına kadar büyüyen hırslar ortaya çıkmıştır, bu yüzden el-Mansur, el-Mehdi, el-Reşid ve el-Memun gibi güçlü halifeler, devleti savunmak, rakipleri ve meydan okuyanları engellemek ve bu olaylara ve isyanlara karşı çıkmak için ayağa kalkmışlardır, bazı alimler kendilerini iki konumda bulmuşlardır:

---

[127] Mahmut İsmail, *"Tarih el-Hadara el-İslemiye",* el-Felah Kuveyt Kütüphanesi, 3. Baskı, Kuveyt 1994, s. 301.

[128] İsmail, a.g.e., s. 303.

*** Önyargı konumu:** Özellikle Abbasi Evi içinde Halife Ebu Cafer el-Mansur ile b. Ebi el-Abbas es-Seffah arasında bir anlaşmazlığın ortaya çıkmasından sonra, Süleyman b. Ali gibi ünlü alimlerden birkaçı olan ihtilafla veya kendilerini şu ya da bu ile kapana kısılmış gibi bulunmuşlardır.

*** Tarafsızlık konumu:** Bu, "Nefs ez-Zekiyye" lakaplı Muhammed b. Abdullah b. Hüseyin b. Ali'nin Ebu Cafer'e karşı bir harekette bulunmasından sonra olmuştur. El-Mansur, meslektaşı Muhammed en-Nefs ez-Zekiyye hakkında bazı şüpheleri olan Amru b. Ubeyd gibi alimlerin sorununu da dahil olmak üzere bütün sorunların ortadan kaldırılması için bir dizi önlem almıştır.[129]

3.4.2. Hilafetin Kültür ve Bilim Alanındaki Alimlerle İlişkisi

Tercüme: İlk Abbasi dönemi, çeşitli bilgi alanlarında Yunanistan ve Farslardan eski kitapların tercüme edilmesiyle büyüyen bir harekete tanık olmuşlardır. Arap bilim camiasının onu geliştirme ve ondan istenilen faydayı tamamlama arzusundan dolayı, bu gibi eylemin teşvik edilmesinde ve insan tarihi mirasını görmek için büyük miktar para harcanmasında halifelerin rolü büyük olmuştur. İlk aşamada devlet başkanları, aralarında farklı Saiklerle kültüre karşı görevlerini yerine getirmişler, hayır ve takdir tercüme hareketindeki konumları karşılanmıştır.[130]

Abbasi döneminin başlangıcından itibaren, halife Mansur'un Bağdat'a yerleşmesi ile saltanat döneminde tercüme işaretleri aktif olmaya başlamıştır. Roma hükümdarlarına hediyeler taşıyan ve Abbasi devletine ofislerinin depolarında bulunan felsefi ve tıbbi malzeme tedarik etmek isteyen heyetler göndermiştir, kitaplar ona ulaştığında, zamanının en iyi tercümanlarını seçmiştir, örneğin mantıksal kitapları onun için tercüme eden doktor "Corciyosun Cebrail" "Mazdak" kitabı ve "Anşoran Biyografisindeki Taç" kitabı gibi felsefi kitaplar ve "Dalila ve Dimne" kitabını çevirmiştir. Ardından, bilim ve alimler konusundaki konumunu takdir etmek için kitaplarda oybirliğiyle hemfikir olan, Farsça görgü kurallarını bilen ve ona hayran olan Harun el-Reşid'in rolü gelmektedir, Farsça için"el-Mecsiti" kitabının çevirisinin arkasındaki Halit el-Bermaki gibi çevirmenleri seçmiştir.[131]

---

[129] Ahmet İamail el-Cuburi, *"Alakat el-Hilafe el-Abbasiyye fi el-Asr el-Abbasi el-Avvel"*, el-Fikir kitapevi, 1. Baskı, Beyrut 2009, s.17.

[130] Taberî, a.g.e., s. 600.

[131] ed-Duri, a.g.e., s. 304.

3.4.3. Hilafetin idari alandaki alimlerle ilişkisi:

1. El-Şurta: El-şurta terimi padişahın polisinden gelmiş ve savaşa tanık olan ve ölüme hazırlanan bir grup oldukları söylenmiştir. Halife polisi olan âlimler arasında Halife el-Mansur döneminde "Sivar el-Kadi" ve daha sonra fakih Şebib b. Şeybe de vardır, el-Mehdi'ye hilafet gelince, polisi Nasr b. Malik el-Huzai'ye, daha sonra Kuran'ın en iyi okuyucularından olan ve Mekke-i Mükrime'de polisliği yöneten fakih Abdul Rahman bin Muhammed bin Halit'e bırakmıştır.

2. El-Hicabe: Abbasi halifeleri, hicabe olarak isimlendirilen gizleme, saklamayı benimseyerek Emevi halifelerinin yolunu izlemiştir. Hicabeyi önemseyen alimler arasında el-Mansur döneminde vefat edene kadar Bilge İsa b. Ravza ve bilge Rabi bin Yunus ve oğulları yanı sıra şair ve edebiyatçılarda aralarında olmuştur, Yakup b. Rabi ve Harun el-Reşid'in kapıcısının oğlu olarak bilinen Abdullah bin Muhammed aralarında olmuştur.[132]

3. El-Hisbe: İyiliğe teşvik kötülükten yasaklamak demektir, muhtesibin özelliklerinden biri de emrettiği ve yasakladığı şeylerde fakih olmasıdır, bu konumda çalışanlardan biri kufe'de, Abdurrahman b. Asım b. el-Ahval muhtesip olmuştur. [133]

4. Beytülmal: Alınan parayı, nafakalar da dahil olmak üzere denetleyen kurumdur. Halife el-Mansur döneminde beytülmale fakih el-farac b. Fidale'yı atamıştır, daha sonra Harun el-Reşid'in halifeliğinin döneminde ise Bağdat'ta beytülmal Necran bölgesinde ise sadakayı İmam Şafii'ye, Medine'de ise vergiyi, Süleyman b. Bilal el-Kureyş'i devralmıştır. el-Memun zamanında, Muhammed b. Abdullah b. Cemil hazineyi, ardından İbrahim b. Şakik devralmıştır.[134]

5. vilayet: el-Mansur döneminde Mısır'ın vekili ve onun emirliğine bağlı bir yargıç olan hukukçu Ebu el-Haris el-Leyis bin Saad gibi bazı alimler devletin işlevlerini üstlenerek yönetime katılmışlardır. El-Reşid zamanında Abdullah b. Musab el-Zubeyri devralmıştır ve o, adalet ve takva ehlinden sayılmıştır, daha sonra el-Memun zamanında fakih Muhammed b. Abbad b. el-Muhelleb, Basra'nın en kıdemli beylerinden ve efendilerinden olan kişi gelip devralmıştır. [135]

---

[132] Taberî, a.g.e., s..540.

[133] el-Cuburi, a.g.e., s.111.

[134] Elemu'd-Din, a.g.e., s. 124.

[135] Taberî, a.g.e., s. 542.

2- yazarlık: Halife el-Mansur döneminde Abbasiler devri çeşitli ilim ve bilgi dallarında yazarlık olarak hızlı bir Rönesans'a şahit olmuştur. **(**143-760) yılında İslam alimleri hadis, fıkıh ve tefsiri tedvin etmeye başlamışlardır. İbn el-Cüreyh "Tensief fi Mekke" yazmıştır ve Ebu Hanife "Fıkıh ve Rei'i tasnif etmiştir, İmam Malik ise Medine'de Muvatta'yı tasnif etmiştir.[136] Erken yaşta halife olanlar için özel olarak yazılmış birçok kitap bulunmuştur, en bilinenlerinden b. el-Mukkufa'ın Halife el-Mansur'a hitaben, hilafet meselesini ve hükümdarlara ve prenslere hitap eden Muraselet el-Sahaba kitabı, ardından b. İshak'ın el-Mehdi için, Peygamber'in amcası el-Abbas'tan, dedesinin Bedir Savaşı'ndaki rolünden, Müslümanlara karşı verdiği mücadeleden ve İslam'a geçiş meselesinden bahsettiği el-Magazi kitabıdır. El-Reşid dönemine gelince, fakih Ebu Yusuf el-Kadi, Halife'nin emriyle, vergi konusunu düzenleyen bir fıkhî risale yazmıştır,[137] bunun üzerine Malik bin Enes ona genel ve özel konularda öğüt ve nasihat veren bir mektup yazmıştır ve gelen en önemli şeylerden biri de ahireti kazanmak için ona Cenab-ı Hakk'tan korkmayı, arkadaşlık için takva sahipli insanları seçmeyi, insanlara yapılan zulme son vermeyi ve Allah'ın emirlerini Kuran-ı Kerim'de ve Peygamberimizin sünnetinde bildirilenlere göre uygulamayı yazmıştır.[138]

3- Halifelerin Bilimsel Meclisleri: Abbasi halifeleri, özellikle Bağdat'ın inşasının ilk yıllarında, farklı bölgelerden alimleri Bağdat'a gelip kendileriyle görüşmeye ve onlar için ders meclisleri düzenlemeye davet etmişlerdir. Bağdat'ı ilk ziyarete davet edilen Medine alimleri olmuştur, önceki Emevi rejimine olan İmam Malik, Rabia'ya b. Abdurrahman, Yahya b. Sait el-Ansari, Hişam b. Urva, Abdülaziz b. ebi Seleme ve Muhammed b. İshak'ın muhalefetleri bilindikten sonra onların desteklerini kazanmak için halifelerin ilmî meclislerinin en önemli özelliği münazaralar ve halifelerin onları fikir geliştirmeye ve olgunlaştırmaya, âlimleri ayırt etmeye ve onların ilmî hünerlerini öne çıkarmaya ve yanlışları düzeltmeye teşvik etmekle ilgilenmişlerdir. Fıkıh, nahiv, sarf, dilbilgisi gibi tüm bilimleri, bazı dini konuları ve karara bağlanmamış ve sabit bir bilimsel şekil almayan bilimsel konuları içermesi şeklinde, münazara alanını bilimsel

[136] Taberî, a.g.e., s. 550.

[137] el-Cuburi, a.g.e., s.128.

[138] İbn el-Tktaki, a.g.e., s.446.

bir bakış açısı ve bazı fikirleri desteklemek veya diğerlerini değiştirmek için bilimsel diyalog için geniş hale getirmiştir.[139]

3.5. Halifelerin alimlerle ilişkileri

1. Alimlerin Halifelere Vaazları: Abbasi halifelerinin âlimlere, fakihlere, hadisçilere ve vaizlere tanıdığı özgürlük nedeniyle vaaz ve nasihat, Abbasi devletinde yaygınlaşmış ve bu özgürlüğü kısıtlamamışlardır. El-Reşid gibi bazı halifelerin, ilmi ve faziletiyle tanınan vaiz el-Fadil b. İyaz gibi bazı vaizleri çağırıp vaiz vermelerini istemeleri adetlerinden olmuştur.

Hac mevsimi, bilimde bir allame olan ve Harun el-Reşid ile haç zamanlarında çok sık karşılaşan hadisçi Ebu Abdurrahman b. Asım el-Umri gibi alimlere göre halifelerle buluşmak için uygun birileri sayılmıştır.[140]

2. Maaşlar: Halife el-Memun, Sabit b. Kurra gibi Beni Şakir'den tercümanlara kitapları Arapçaya tercüme ettikleri için aylık beş yüz dirhem maaş vermiştir. Halife el-Mu'tasım, (H.168) yılında Mısır yargısı tarafından atandığında el-Kadi el-Mufaddal b. Fadala'ya aylık otuz bin dinar maaş vermiştir. Harun el-Reşid'in saltanatı sırasında, Doktor Cebrail bin Yakçiua'a on bin dirhem kâğıt maaşı ve her yıl ilaç içmesi için kırk bin dirhem verilmiştir, el-Reşid'in maaşları bu seviyeye çıkarmaktaki özeni, bu kişilerin rüşvete başvurmalarını ve ardından halifenin temeli olan adaleti ihlal etmelerini önlemek içindir.[141]

3. Münazara Meclisleri: Halifelik el-Reşid'e geldiğinde, fikirler olgunlaşmış ve eskilerin bilimlerine olan ilgisi artmıştır. Bağdat'ta Süryani alimlerden, fars ve Hindistan'dan ünlü doktorlardan gelenler olmuştur ve halifeler tıp kitaplarını tercüme etmek, yanlarında oturmak ve onlara yaklaşmak istemişlerdir. el-Memun zamanında ilmî meclislere büyük ilgi göstermiş, münazara meclisleri düzenlemeye başlamış ve her hafta salı gününü evinde âlimler ve fakihler arasında münazara yapmıştır. [142]

---

[139] Ahmet Emin, *"duha el-İslem"*, Daru'l-Kutub el-İlmiyye, 2.baskı, 1. bölüm, Beyrut 2000 s. 446.

[140] el-Cuburi, a.g.e., s.128- 216.

[141] Taberî, a.g.e., s. 139.

[142] el-Cuburi, a.g.e., s.128.216.

3.6. Abbasi Hilafetinin Özellikleri

3.6.1. Güç Dönemi (136/754)

Bu dönemde el-Mansur, Haricilerin gücüyle karşı karşıya kalmış ve Bağdat şehrini inşa etmiştir.

1. Hariciler: İslam tarihi boyunca tehlikeli rol oynamış bir Müslüman mezhebidir. Kitleleri Araplar, özellikle Bedevilerdendi, Abbasîler döneminden önce farstaki bazı İranlılar, Secestan, Kirman ve çok sayıda Berberiler onlardan eklenmiştir. Hariciler, Ermenistan ve Yemen gibi Abbasi devletinin her yerinde isyan hareketi etmişlerdir, ancak el-Mansur'un gücü onların tüm bu hareketlerine direnmiştir[143].

2. Bağdat'ın Kuruluşu: (H.146) yılında ilk tuğlayı eline koyarak Bağdat şehrini inşa etmeye başlayan Mansur, Bağdat'ın inşasını dört liderine emanet etmiş, her lidere binanın dörtte birini tahsis etmiştir ve iki duvarının yapılmasını, duvarlarının genişliği alttan elli arşın, üstten yirmi arşın olacak şekilde olmasını emretmiştir. El-Mansur, Şam, Mısır, Bulgaristan Dağı, Kufe ve Vasıt eyaletlerindeki işçilerine yazı yazıp aralarından mühendisliğe aşina bir grup seçmiştir. İmam Ebu Hanife el-Numan'ın da aralarında bulunduğu liyakat, ilim, adalet, fıkıh ve dürüstlük ehlinden bir zümrenin inşaatı denetlemek üzere seçilmesini emretmiştir.[144]

Bağdat'ın inşasının siyasi ve diğer ekonomik nedenleri vardı.

Siyasi Nedenleri:

1. Abbasiler Şam'ı başkent olarak yapmaları.

2. Abbasilerin Basra ve Kufe'de çok sayıda olay nedeniyle istikrarsızlığı.

3. Abbasilerin iktidarı elinde tutma arzusu.

Ekonomik Nedenleri:

1. Bölgenin tarımsal olarak gelişmiş olması.

2. Sulama kanalına bağlantısının kesin şekilde olması.

3. Bağdat'ın konumunun Şam ve İran arasında bir bağlantıda olması.

---

[143] Taberî, a.g.e., s. 93.

[144] el-Haşimi, a.g.e., s.128.

Şehir duvarla çevrili dairesel bir şekilde tasarlanmış, içten ve dıştan dört kapısı olmuş ve beşinci kapısı dışarıdan sarayın kapısı yapılmıştır, inşaat masrafları on sekiz milyon dirheme ulaşmıştır ve adını "Dar'ül-Selam" koymuştur.[145]

3.6.2. Refah ve İstikrar Çağı (158-169)

El-Mehdi'nin hilafetinin, insanları refah içinde koyan bir hilafet, sıkıntı ve zulüm döneminden, ılımlılık ve refah dönemine geçiş dönemi olduğu konusunda tarihçiler hemfikir olmuşlardır, en önemli siyasi özellikleri arasında şunlar vardır:

1. Emevilerin Rızasını Sağlamak: El-Mesudi bu hususta, son Emevi halifesi Mervan b. Muhammed'in karısı Muzaina'nın zor durumdayken el-Mehdi'nin eşi ve Ümmü Reşid'e, Hayzaran'a geldiğinde ona iyi davranmıştı ve el-Mehdi bu durumu öğrendiğinde üzülmüş ve onu çağırıp karşılamış ve sarayın en iyi kadınlarının menzilesine yükseltmiştir.

2. el-Mehdi'nin Adaleti: El-Mehdi, el-Mansurun insanlardan müsadere edip aldığı paraların yazıldığı deftere bakıp bütün paraları sahiplerine iade etmiştir, babasının vasiyetine bağlı kalarak mağdurların olaylarıyla kendisi ilgilenir kadıların yanında oturup kendisi de olayları incelemiştir böylece adilliği belli olmuştur.

3. Dine Saygı: el-Mehdi döneminin belki de en önemli özelliklerinden biri, halifenin din adamlarına ve fakihlere yakın olması ve Mescidi Haram'ın Kâbe'nin bir tarafındayken Kâbe'nin yarısında olacağına kadar genişletilmesini emretmesi nedeniyle, halifeliğin kendi dönemindeki konumunun dini bir gölge kazanmış olmasıdır, ayrıca Kadisiye'den Mekke'ye giden yol üzerinde istasyonlar ve göletler inşa etmiştir.[146]

3.6.3. Altın Çağ (170/786)

El-Mehdi dönemi başladığında Mansur'un sebat ve sertliği ile halk rahatlamıştır, korkanlar ve mazlumlar güvende hissetmişlerdir, ancak el-Mehdi, verimlilik ve yönetim açısından el-Mansur ile eşit olamamıştır, dolayısıyla bunun sonuçları, medeniyetin çeşitli yönlerinin ortaya çıktığı Harun el-Reşid dönemi olan "altın çağ" olarak adlandırılan çağda birçok yön olarak ortaya çıkmıştır.[147]

---

[145] el-Belaziri, a.g.e., s. 294.

[146] el-Haşimi, a.g.e., s. 166-167.

[147] Fevzi, a.g.e., s. 189.

1. Edebi Yön: Edep sözcüğü, en güzel huylara ve davranış biçimlerine kendini alıştırmak ve güzel ahlak göstermek demektir, ancak Abbasiler döneminde bilginin kapsamı genişlemiş ve onunla birlikte edep kavramı da genişlemiş ve iki kola ayrılmıştır:

- **Nefsin Edebi:** Ahlaki ve zevki yönleri ele almak.
- **Ders Edebi:** Dilbilgisi ve sarf bilimler, ifade, badi, sunumlar ve güzel konuşma ile ilgili her şeyle ilgilidir. Edebiyat, şiir ve nesir yani düzgün söz ve dağınık söz olarak ikiye ayrılmaktadır.[148]
- **Şiir:** Emeviler döneminde şiir, kin ve parti volkanlarıyla taşarken, Abbasi döneminin gelişiyle birlikte somut bir şekilde değişti ve yönlerini ve amaçlarını çoğaltmıştır.[149]
- **Nesir:** İlk Abbasi döneminde nesir yeni bir akıma dönüşmüş, dini, sosyal ve siyasi retorik çemberi genişlemiş ve onun yanında entelektüel hayatı ifade eden sanatsal nesir ve bilimsel nesir gibi yeni nesir türleri ortaya çıkmıştır.[150]

En Önemli Şiir ve Nesri Medreseler İse Şunlardır:

1.el-Mukfa Medresesi

2.el-Cahız Medresesi

3.İbn el-Amid Medresesi

4.Ebi el-Alaa el-Muri Medresesi

5.el-Hemdani Medresesi

6.el-Kadi el-Fadıl Medresesi

7.el-Edeb el-Şabi Medresesi.[151]

2. Ekonomik Yönü: İlk Abbasi döneminde Abbasilerin hazineleri vergi ve harçlardan toplanan paralarla dolup taşıyordu ve el-Reşid'in döneminde yılda dört buçuk milyon

---

[148] Hamit Hanfi Davut, *"el-Edeb el-Arabi Fi el-Asr el-Abbasi el-Evvel"*, Üniversite Basımevleri Divanı, 2.Baskı, Cezayir 1993, s.12.

[149] Hasan Hüseyin el-Hac, *"Hadarat el-Arab Fi el-Asr el-Abbasi",* Üniversite Kurumunun İhtişamı, 1. Baskı, Beyrut 1995, s.34.

[150] Butrus el-Busteni, *"Udeba el-Arab fi el-Asr el-Abbasi"*, Cebel Kitapevi, 3. Baskı, Beyrut 1997, s.34.

[151] Shavqi DHÂİF, *"Tarih el-Edeb el-Arabi fi el-Asr el-Abbasi el-Evvel"*, el-Maarif Kitapevi, 1. Baskı, Kahire 1994, s.100.

dinara ulaşmıştır. El-Reşid'e her yıl taşınan paranın toplamı yaklaşık beş yüz bin dirhem gümüş ve on bin altın tutarına ulaşmıştır. Gelişmiş kaynaklardan gelen para devletin menfaati için harcanmaktaydı, hâkimlerin, valilerin, işçilerin ve diğer çalışanların maaşları buradan ödenmekteydi. Devlet kaynaklarının çoğalmasıyla tarımda refaha varmıştır, ihtiyaçların fiyatları ucuzlamıştır, bunun takdiri, halifelerin devletin ekonomik işlerine ilgi göstermeleri, kaynaklarını geliştirmeye çalışması ve tarım, sanayi ve ticaret gibi diğer tüm ekonomik ve mali konularla ilgilenmelerinden kaynaklanmaktadır.[152]

a. Ziraat (Tarım): Abbasi halifeleri halkı tarım işlerine teşvik etmeye çalışmışlardır, bu nedenle uzunlukları birkaç kilometreye ulaşan ülkelerde su tasarrufu sağlamak için kanal ve kanalizasyon kazma ve köprüler ve su kemerleri inşa etmişlerdir. Bazı tarihi kaynaklar, ilk çağda ahşaptan yapılmış değirmen ve tekerlek gibi sulama makinelerinin kullanıldığını göstermektedir.

Tarım hareketine olan ilgi, zeytin, hurma ve üzüm ağaçlarının her türlüsünün yayıldığı Bağdat başta olmak üzere tüm bölgelerde birçok ekim türünün büyümesine yol açmıştır.[153]

b. Sanayii: Tarım gibi sanayinin de önemli bir payı olmuştur. Beni Abbas halifeleri, İran ve Horasan yakınlarındaki madenlerden gümüş, bakır, kurşun ve demir gibi maden zenginliklerini çıkarmakla ilgilenmişlerdir. Abbasiler ayrıca ipek, atlas ve kilim imalatında da başarılı olmuşlardır ve İran, Irak ve Şam toprakları diğerlerinden ayırt edilmiştir. Bağdat'ta çok sayıda sanayi evi ortaya çıkmıştır ve bunların içinde yaklaşık dört yüz su değirmeni, dört bin cam fabrikası ve otuz bin çömlek fabrikası olduğu tahmin edilmiştir.[154]

c. Ticaret: Abbasi halifeleri, yolları döşeyerek ticaretin başkenti olmasına yardımcı olan seçkin bir konuma sahip Bağdat gibi şehirler kurarak ticarete teşvik etmişlerdir.

Para Abbasilerin elindeyken, Harun el-Reşid kervan yollarını ve gemileri güvence altına alınca dünyanın her yerinden, Horasan'dan demir, Keşmir'den renkli kumaş, Yemen'den güzel ve çeşitli kokular, İran'dan silahlar ve kaçak mallar, Kirman'dan kurşun gibi mallar Irak'a getirmiştir.

---

[152] el-Hac, a.g.e., s.202.

[153] el-Haşimi, a.g.e., s. 232.

[154] Elemu'd-Din, a.g.e., s.140.

Özetle, Halifeler ticaretle ilgilenir ve onu takas etmeye, kara ve deniz yollarını işletmeye hevesli olmalarıyla bilinmişlerdir. Bu özen, mahsul mübadelesine dayalı ticaretin teşvik edilmesinde geniş kapsamlı bir etkiye sahip olmuştur.[155]

3. İlmi Harekâtlar: Kur'an-ı Kerim, hadis ve fıkhın çalışıldığı en büyük kültür enstitüleri arasında yer alan camiler, ilk Abbasiler döneminde öğretilen ilimler çeşitlenmiş ve bu camilerin birçoğu ilmî hareketlerin önemli merkezleri haline gelmiştir, bunun en güzel örneği şudur: Makalelerde tartışma konusu olan ve yanlarında şiir ve edebiyat çemberi bulunan Basra Camisidir.

Kütüphaneler: Emeviler döneminde kütüphaneler çok fazla değildi, ancak Abbasiler döneminde tercüme ve yazma hareketinin aktif olması ve kâğıt endüstrisinin gelişmesi ve alimlerin ve edebiyatın bilim sağlamak için toplandığı geniş yerleri almasıyla, genetik, bilimsel, edebi ve tarihi kitaplar, kütüphaneler çoğalmıştır[156].

a. Mescitlerin Kütüphaneleri: Çoğu camide dini, ilmî ve edebî kitapların yer aldığı özel bir kütüphanesi olmuştur, bu kütüphane okuyucuların, araştırmacıların ve ibadet edenlerin yararına bir vakıf olarak tevdi edilmiştir.

b. Beytulhikme: Abbasiler döneminin en büyük kütüphanelerinden biridir ve bu hazine, Moğolların Bağdat'ı yedinci yüzyılın ortalarında ele geçirmesine kadar yerinde kalmıştır. Arapların çalıştığı bilimlerle ilgili tüm kitapları ve ona gelen alimler ve yazarlar, bilimsel hareketin ilerlemesi ve kültürün yayılması üzerinde en büyük etki olarak bilinmiştir.

Beytulhikme, birinci sınıf bir bilimsel kurum ve bilimsel konferanslar, kültürel, fıkhi ve felsefi tartışmalar için akademik bir merkez olarak bilinmiştir.[157]

4. İlmin Çeşitleri: Araplar ve Müslümanlar, Kur'an-ı Kerîm'le ilgili ilimlerle diğer milletlerden aldıkları ilimleri birbirinden ayırmış ve birincisine rivayet ilimler, ikincisine aklî ilimler adını vermişlerdir.

- **Tefsir İlmi:** Müfessirler ilk iki yönü benimsemişlerdir, birincisi: Rasûlullah (s.a.v) ve büyük sahabeden etkilenen Mathur'un tefsiri ve

[155] el-Hac, a.g.e., s.210.

[156] Abdul-rahman İbn Haldun, *"Tarih İbn Haldun",* el-Alami Basımevi, 3.Baskı, Beyrut 1993, s. 300.

[157] el-Haşimi, a.g.e., s.244.

ikincisi: görüşe göre tefsirdir, aktarıma bağlılığından çok zihne dayalıdır ve bu yönün en meşhur müfessirlerinden mutezile ve bâtınilerdir.

- **Kıraat İlmi:** Kur'an-ı Kerim'in tefsirinin ilk aşamasıdır. Bu bilim, Kuran'ın kendisine ve metinlerin kendisine odaklanmıştır.
- **Hadis:** Abbasiler, Emeviler döneminde ihmalin boyutunu fark etmişler gibi hadislere büyük önem vermişlerdir, bu yüzden onu toplamaya ve tasnif etmeye özen göstermişlerdir.[158]
- **Fıkıh:** Fıkıh: Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i şerifin birlikte incelenmesinden fıkıh ortaya çıkmıştır. Kur'an ve Sünnetin manalarına olan acil ihtiyaç için nahiv ve dil ilmi ve fıkıh anlayışı ortaya çıkmıştır. -İslam şiiri, Arap dilinin saf edebiyatta ve otantik edebi mirasta temsil ettiğinin en iyisiyle araştırmacılara yardımcı olmuştur.

Sünni alimlerin fasih Arapçayı anlamaları için, tarih ve soy biliminin incelenmesini gerektirmiştir, ancak fıkıh imamlarının bazı fıkhî metinleri anlama ve onlardan hüküm çıkarma konusundaki farklılıklar olmuştur, Hanefi, Maliki, Şafii, Hanbeli ve Caferi mezheplerinin meşhur olduğu çok sayıda mezheplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.[159]

Akli Bilimler: şu konuları kapsamıştır:

- **Nahiv:** Birinci yüzyılda en önemli kültür merkezlerinden biri haline gelen Basra ve Kûfe'de nahiv ilmi ortaya çıkmıştır. İlk nahiv üzerine çalışan ve Basra Okulu'nun temellerini atan ilk kişi Ebu'l-Esved ed-Du'ali'dir.[160]
- **Tarih:** Tarih yazmanın doğuşu, Kur'an ve hadislerin toplanması sırasında olmuştur, çünkü Kur'an ve hadisleri toplamaya başladıklarında, gerçekleri ve tarihlerini açıklamaları, sonra da İslam'ın olaylarını yazmaları gerekmiştir.[161]

[158] Emin, a.g.e., s.249.

[159] el-Haşimi, a.g.e., s.249.

[160] el-Hac, a.g.e., s.86.

[161] Davut, a.g.e., s.139.

- **Hesap İlmi:** Araplar önceleri hesap biliminde zimmetli insanlara güvenmişlerdir, matematik ilmini ortaya koyan ve aritmetiği ilk yayan alim Muhammed b. Musa el-Harezmi'dir.
- **Tıp İlmi:** Harun el-Reşid döneminde Arapların diğer milletlerle iç içe olmasının tıbbın ilerlemesinde büyük etkisi olmuştur, b. el-Bahteşu tıp alanında ünlü, psikolojide mükemmel ve nörolojik hastalıkları teşhis ve tedavi etmede yetenekli birisi olarak tanınmıştır
- **Kimya İlmi:** Abbasiler döneminde kimya biliminde birçok Arap alimler varmış, bunların en ünlüleri Cabir b. Hayyan, el-Farabi, el-Zehravi ve İbn Sina'dır.[162]

[162] Davut, a.g.e., s.139.

4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İKİNCİ ABBASİ DÖNEMİNİN HALİFELİK SİSTEMİ

4.1. İkinci Abbasi döneminin halifeleri

1. el-Mütevekkil Aleyh

a. Soyu: Ebu Cafer el-Mütevekkil Ala'Allah b. el-Mu'tasim b. Harun el-Reşid b. Muhammed el-Mehdi, (H. 206) yılında "Fam el-Solh" bölgesinde doğmuştur.

b. Biat: El-Vasık öldüğünde Cafer el-Mütevekkil ona yakın olanlardan olmamıştır, böylece devletin ileri gelenleri toplanmış ve onların görüşleri onun üzerinde anlaşmışlardır ve onu getirmişlerdir. Ahmed b. Ebu Davud onu uzun bir elbise giydirmiş sonra da orada bulunanlar ona biat etmişlerdir.[163]

c. İç ve Dış Durumları:

İç durumlar: Mütevekkilin hilafete gelişi, Abbasi tarihinde ilk kez Türk liderlerin siyasi meselede etkili sözler söylemelerini ve askeri kurumlar ile şehir arasındaki çatışmayı açıkça gösteren siyasi krizlere müdahale etmelerini sağlamıştır.[164]

Dış durumlar: Müslümanlar ve Romalılar arasındaki savaşlar hala kara ve deniz yoluyla sürekli temas halindeydi, sadece geçici bir ateşkes ile kesintiye uğramaktaydı, (H.244) yılında el-Mütevekkil Romalıları işgal etmek için ordusunu Şam'dan şubat ayında göndermiştir. (H.245) yılında Romalılar Sümeysat'a baskın yapışlardır ve çok sayıda asker öldürmüşlerdir.

d. Veliahtlık: El-Mütevekkil, eserlerinin birçoğunda, üç çocuğu Muhammed el-Muntasir, Vali el-Mutez ve İbrahim el-Muayyad'a ahit üstlenmesi de dahil olmak üzere, iyi dedesine benzer ve ülkeyi aralarında paylaştırmıştır. El-Muntasir'a tüm Fas'ı, el-Mu'tez'e Doğu'yu ve oğlu el-Mueyyed'e Şam, Humus ve Ürdün Ordusu'nu vermiştir.

Aralarında Reşid'in el-Memun, el-Emin ve el-Kasım arasında yazdığı kitaba benzer bir kitap yazmıştır. Veliaht prenslerin her biriyle kopyası olmuştur.

---

[163] Faruk Ömer Fevzi, *"ei-Hilafe el-Abbasye el-Sukut vel-İnhiyar"* Dar el-şuruk, Amman, 1. baskı, 2. Bölüm, 1998, s. 21.

[164] Fevzi, a.g.e., s. 22.

e. Ölümü: El-Mütevekkil, MS 11 Aralık 861'de ordusunun elinde bir suikast sonucu ölen ilk Abbasi kökenli halifedir, bu nedenle o dönem gerilimlerle karakterize edilmiştir ve bu durum Bağdat halkında büyük bir şok yaşatmıştır.[165]

2. el-Muntasir:

a. Soyu: Muhammed el-Muntasir b. el-Mütevekkil b. el-Mu'tasim b. el-Reşid'dir. (H.222) yılında doğmuştur. Babası, (H.235) yılında, on üç yaşındayken ona ahit vermiştir. Yaşlı, öfke galip olanı babasının kanını tüketme yolunu alçaltmasına rağmen, sabretme kabiliyetine, lütuf bolluğuna ve iyilik arzusuna sahip olması dışında iyi bir lider özelliğine sahipliğiyle bilinmiştir.[166]

b. Biat: Babası öldürüldüğünde, (247-861) yılında Türk liderleri ona Biat etmişlerdir ve Türklerin yetkisine girince eski önemi kalmamıştır.

c. Ölümü: Hilafet süresinin altı ay olduğu ve (H.248) yılının Rebiyülevvel ayının perşembe günü kendisini öldüren bir hastalık sonucu vefat ettiği söylenmektedir.[167]

3. el-Mustain:

a. Soyu: Ahmed b. Muhammed b. el-Mu'tasim b. Reşid'dir. (H.220) yılında doğmuştur. Arayıcı, iyi bir arada yaşama, zulmeden nefret etme, adalet ve iyiliği emredip kötülükten sakındırma özelliklerine sahip ve ahlâk ehlinden söylenmiştir.

b. Biat: (248/866) yılında Rebiul-Sani'nin beşinci gününde hilafete adanmıştır. El-Mütevekkil ve el-Muste'in b. el-Mu'tasim atamayı kabul etmiştir.

c. İç ve Dış Durumları:

İç durumlar: el-Mustein dönemi kargaşa ve güç mücadelesi gibi görünüyordu, bu yüzden Samarra'da el-Mutez adına bir savaş çıktı ve halk ve Türklerin durumu sakinleştirmesiyle sonuçlanan bir sokak savaşında çatışma olmuştur.

Dış durumlar: Yurtdışındaki durum bundan daha kötüydü ve devletin içlerindeki karışıklık, liderlerin sınırları korumaktan ve böyle bir fırsatı bekleyen Romalılara karşı

---

[165] el-Haşimi, a.g.e., s. 359.

[166] Fevzi Emin Yahya, Fathi Salim Hamide, *"Tarihu'l-Devle el-Abbasiye el-kasrı'l-Abbasi es-Sani"* Darul-Fikr,1. Baskı, 2.Bölüm, Amman 2004, s. 15.

[167] Yahya ve Hamide, a.g.e., s. 15.

durmaktan emekli olmalarına neden oldu. İki büyük sınırlar komutanlarının da Romalılarla bir savaşta öldürüldüğü bilinmektedir.[168]

4. el-Mutez:

a. Soyu: Ebu Abdullah el-Mu'taz b. el-Mütevekkil b. el-Mutasım b. Reşid. (H.23) yılında doğmuştur. Babası el-Mütevekkil, onu el-Muntasir'den sonra varisi yapmıştır ve büyük yetkiye sahip olmuştur.

b. Biat: el-Mustein'i görevden kaldırdıktan sonra kendisine Biat tamamlanmıştır ve bu, (252/866) yılının Muharrem ayının dördüncü gününde gerçekleşmiştir.

c. İç durumları: el-Mutez devrindeki halifeliği, Samarra'ya döndüğü ve diğerleri gibi Türk etkisi altına girdiği için çok iyi durumda değildi. Türklerin talepleri karşılanamayana kadar arttı. Bu da onu tahttan indirip kardeşi el-Mueyyed'i göreve getirmelerine yol açtı. el-Mutuz, kendisi ile el-Mustein arasında meydana gelen iç savaştan sorumlu oldukları için bazı Türk liderlerinden kurtulmuştur.[169]

d. Ölümü: Türkler, el-Mutez'ın amaç ve hedefleri karşısında nüfuzlarını, kazanımlarını ve canlarını korumak için hareket ederek onu tahttan indirmeye zorlamışlardır ve (H.255) yılında İstanbul'da ölünceye kadar hapse atanlara teslim etmişlerdir. Onun için halifeliğinin süresi 3 yıl ve 6 ay kadar sürmüştür.[170]

5. el-Muhtedi:

a. Soyu: Muhammed el-Muhtedi Billah Harun el-Vasik b. el-Mu'tasim b. el- Reşid, (H.218) yılında doğmuştur. el-Muhtedi, güçlü bir reform arzusu olan bir dindardı, bu yüzden kendinden başlayarak hayatın şatafatından ve ziynetinden sıyrıldı, içmeyi yasakladı ve adalet gösterdi. Cuma günleri cemaatle mescide gider, vaaz verir ve halka önderlik edermiştir.

b. Biat: (255/869) yılında Recep ayında Mutez'in tahttan indirilmesinden sonra halifeliğe biat edilmiştir. Türkler el-Mutez'ı tahttan indirmeye karar verince onu Bağdat'a gönderdiler yerine Muhammed'i getirmişlerdir. El-Mutez onu oraya sürgün

[168] el-Haşimi, a.g.e., s. 366.

[169] Taberî, a.g.e., s. 389.

[170] Fevzi, a.g.e., s. 30.

etmişti, bu yüzden onu bir gece ve gündüz Samarra'ya getirilmiş, orada kendisine biat edilmiştir ve kendisine mürtet denilmiştir.[171]

c. İç durumları: El-Muhtedi, reform politikasının meyve vereceğini umdu, ancak devlet içindeki ve dışındaki genel koşullar buna izin vermedi, bunun üzerine Bağdat'taki halk onun yönetimine isyan etti, ardından askerler maaşlarını ödemede gecikme nedeniyle onları izledi. Talibiler bu olaylardan yararlandı ve Abbasi devletinin varlığını tehdit eden Zenc hareketi patlak verilmiştir.

d. Ölümü: el-Muhtedi Türkleri vurmaya karar verdi, ancak bu amaçları ortaya çıkınca onu reddettiler, bu yüzden hilafet süresi on bir ay olmuştur.[172]

6. el-Mutemid:

a. Soyu: (H.231) yılında doğan Ahmed el-Mutamid Ali Allah b. el-Mütevekkil b. el-Mu'tasim 'dır. El-Mutemid, en çok eğlence ve içme gibi konuları sevdiğini ve peşinde olmasıyla bilinmiştir. Ona ait olduğu bilinen şiir ve şarkı güfteleri bilgileri ve uğraşılarıyla da bilinmiştir.

b. Biat: (H.256) yılında Receb'in on dördüncü salı günü bir önceki devirden hilafette kendisine Biat edilmiştir. El-Muhtadi el-Lizali'nin iç çekişmeler nedeniyle öldürülmesinin ardından Türkler ona Biat etmiştir.[173]

c. İç ve Dış Durumları:

İç durumları: el-Mutemid'in durumu garip bir durumdu olarak bilinmekteydi. O ve kardeşi el-Muvaffak, Mutamid'in halifeliğinin iki ortağı gibiydiler, kardeşi emir ve yasakları belirlerdi, askerlere komuta eder, düşmanlarla savaşır, hudutlar kurar, bakanlar ve prensler ayarlamaktalardı. Abbasilerin istikrarı ve iktidarın restorasyonu, askeri kurumu siyasetten uzaklaştırmayı başaran ve böylece Türklerin kontrolünü kıran el-Muvaffak'ın elinde gerçekleştiği için el-Mutemid onaylanan olaylar düzeyinde değilmiş.[174]

Dış durumları: el-Mutamid'in saltanatı sırasında, Roma sınırları sürekli kargaşaya maruz kalmıştır. Romalılar onları her zaman değiştirdiler, bu yüzden savunmalarını,

---

[171] İbn Kesir, a.g.e., s. 6.

[172] Taberî, a.g.e., s. 456.

[173] el-Haşimi, a.g.e., s. 382.

[174] Fevzi, a.g.e., s. 31

(H.263) yılında Lulu'ah kalesini ele geçirene ve birçoğunu yenene kadar sınırlandırdılar. Şartlar biraz daha düzelmedi b. Tolon Tartus şehrini alarak Şamdan sınırlarının korunmasını ona emanet etti ve Mısır ve Şamdan askerleriyle işgali devraldı ve böylece (H.270) yılında Romalılar büyük kayıplar almışlardır.[175]

d. Veliahtlığı: Ebu Ahmed el-Muvaffak, el-Mutemed'ten sonra veliahttı ve hilafet işlerinden sorumluydu. (H.278) yılında vefat edince veliaht olarak Mutamid'in oğlu veliahtlık yaptı ve ondan sonra Ebu'l-Abbas b. Ebi Ahmed el-Muvaffaq gelmiştir.

e. Ölümü: el-MutEmid'in ölümü, bir tür şaraptan fazlasıyla içtiğinden kaynaklandı ve ölümü, (H.279) yılının Recep ayının on birinci gecesindeydi, yani hilafet süresi yaklaşık 22 yıl sürdürmüştür.[176]

7. el-Mutadid:

a. Soyu: Ebu Abbas Ahmed el-Muvaffak Talha bin el-Mutavakkil b. el-Mu'tasım'dır. Babası Muvaffak'ın savaşlarında ve eylemlerinde destekçisi olmuştur. El-Mutadid'in özelliklerinden, güçlü kalpli, cesur ve cesaretiyle acımasız ve onu öldürecekleri temsil etme arzusu olan kana susamış bir merhametsiz bir kişiymiş.[177]

b. Biat: (H.279) senesinde Mutemid'in vefat ettiği gün hilafet için kendisine biat edilmiştir.

c. İç durumlar: El-Mutadid, dönemi çok fazla çekişme ve kargaşaya tanık olduğundan, meseleleri yönetmekte ve muhalefet hareketlerini bastırmakta hızlıydı. Malatya el-Cezire'de huzursuzluğun kaynakları şunlardır: Birincisi Bedevi aşiretleri, ikincisi Hariciler, üçüncüsü de kendisine bir emirlik kurmak isteyen Hamdan b. Hamdun liderliğindeki Beni Hamdandır ve el-Mutadid bu hareketleri ortadan kaldırmayı başarmıştır. Aynı zamanda Samninler ile Saffariler'i de vurmayı başardı ve devletin dağlık bölge üzerindeki kontrolünü yeniden sağladı ve el-Mutadid halifeliği tekrardan canlandırmayı başarmıştır.

d. Ölümü: el-Mutadid, (H.289) yılında Rebiul-Âhir ayının 8'inde vefat etti ve hilafetliği yaklaşık 23 yıl sürmüştür.[178]

---

[175] Taberî, a.g.e., s. 2.

[176] el-Hudari Bey, a.g.e., s. 29.

[177] Şaban Muhammed Abdu'l-Hey, *"el-Devle el-Abbasî'ye el-Fatımıyun"*, el-Daru'l-Ehliye, 1. baskı, Beyrut 1981, s. 300

[178] Abdu'l-Hey, a.g.e., s. 302.

8. El-Müktefi:

a. Soyu: (H.236) yılında doğan Ali el-Muktafi b. Abi Ahmed b. el-Mütevekkildir. O, insanlara iyilik gösterir, ihsanda yürür ve adaletli hükmedermiştir.

b. Biat: Babası Mutedid'in vefatından sonra hilafet (289/892) yılında Rebi'ül-Ahir ayının yirmi ikincisinde kendisinden bir ahit ile hilafete biat edilmiştir.[179]

c. İç durumları: el-Muktafi döneminde, ayrılıkçı hareketler Karmati, İsmaili ve Ubeyd tarafından emredildi ve el-Muktafi, hareketleri bastırmak için büyük çaba sarf etti, sonra da Karmatileri baskı altına aldı ve Şam üzerinde hilafet otoritesini kurdu ve Tolon oğulları Mısır'dan çıkardı ve devletin katına geri vermiştir.

d. Veliahtlığı: Halife, kardeşi Cafer'in veliaht prens olmasını istedi ve bunun gerçekleşmesi için gerçekten çalıştı, ancak resmi bir açıklama yapmadan ölmüştür. Bakan el-Abbas, Cafer'in kişiliği hakkındaki dilekçeye başvurmaya karar verdi ve farklı görüşlerde olduklarını gördü. Sonunda, Cafer el-Muktadir devralmıştır.[180]

9. El-Muktedir:

a. Soyu: Cafer b. el-Mutadid b. Ahmed b. el-Mütevekkil ve o benim el-Muktadir lakaplı kardeşim el-Muktafi, (H.282) yılında doğmuştur. Büyüdüğünde kendi adına çalışmış, adını ve sorumluluklarını üstlendiği halifeler düzeyinde olmayıp, devlet işlerini Munis el-Türki'nin yönetiminde bırakmıştır.[181]

b. Biat: Henüz 13 yaşındayken, (H.290) yılında abisinin ölümün ardından ona biat edilmiştir.

c. İç durumları: Saltanatı sırasında, iktidar ve yönetim işlerine doğrudan müdahale etmiştir ve saltanatı sırasında çekişmeler yayılmıştır, bu da ordunun onu ve halefi Abdullah bin el-Mutez'i nakil etmesine ve görevden almasına yol açmıştır, ancak amcası aracılığıyla sonradan göreve tekrar alınmıştır.[182]

d. Ölümü: el-Muktadir, hilafetinden yirmi beş yıl sonra, liderlerin ve askerlerinin taleplerini karşılayamazken (H.320) yılında öldürülmüştür.[183]

---

[179] Shavqi DHÂİF, *"el-Asr el-Abbasi es-Sani"*, el-Daru'l Maaref, 2. Baskı, Cilt 2, Kahire 1982b, s. 30.

[180] Elemu'd-Din, a.g.e., s. 110.

[181] İbn Kesir, a.g.e., s. 260.

[182] al-Suyuti, a.g.e., s. 386.

[183] İbn Kesir, a.g.e., s. 260.

10. el-Radi:

a. Soyu: Ebu'l-Abbas İbnü'l-Muktadir b. Ebi Ahmed el-Muvaffak Talha İbnü'l-Mütevekkildir. (H.297) yılında doğmuştur. el-Radi, reform için güçlü bir arzusu ve insanlara karşı sevgisi ile bilinmiştir.

b. Biat: (H.329) yılında Rebiyülevvelin 20'sinde el-Muktedirin ölümünden sonra ona Biat edilmiştir.[184]

c. İç durumları: Halifeye Bağdat ve eylemlerinden başka bir şey kalmamış ve hepsinde yönetim b. Ra'ik'e ait olmaktaymış. Basra b. Ra'ik'in Huzistan el-Barari'nin hükmü altındaymış, Haris İmad el-Devle b. Büveyeh'in elinde, Kerman, Ebu Ali Muhammed'in hükmü altındaymış, el-Rayy, Isfahan ve el-Jabal, Idrakan Bekir'in hükmü, Rabi'ah ve Mudar, Banu Hamdan'ın hükmünde kalmktaydı.[185]

d. Ölümü: Radi, (329-940) yılında Rebiyülevvel ayının ortasında vefat etmiş ve hilafet süresi altı yıl on ay on gün olmuştur.[186]

11. el-Muttaki:

a. Soyu: İbrahim el-Muttaki Lillah b. el-Mutamid b. Ebi Ahmed el-Muvaffak b. el-Mütevekkildir. Takva, ihsan ve iffet sahibiydi ve kendisini güzel ahlâk ile bilinmekteydi.

b. Biat: (H.339) yılında halifeliğine Biat edilmiştir. el Radi öldüğünde, el-Radi bakanı el-Kasım Süleyman b. el-Hanes de dahil olmak üzere devletin ileri gelenleri, Abbasi hane halkı ve hane halkı üyeleri toplandı ve el-Radi'den sonra kimin hilafete uygun olacağı konusunda istişare edilmiştir. Sonunda b. Cafer el-Muktedir seçildi ve sonradan kendisine el-Muttaki lakabı vermiştir.

c. İç durumlar: El-Muttaki halife olduğunda, el-Muttaki'ye karşı döndükten ve Şam'dan b. Ra'ik'i çağırdıktan sonra, kendisini iktidar için rakip liderlerin, özellikle Ebu Abdullah el-Bardi'nin elinde bir suçlu gibi bulunmuştur. El-Buridi ordularını topladı ve Bağdat'a saldırdı, bunun üzerine Halife Muttaki ve b. Ra'ik kaçmak zorunda kalmış ve Musul'daki Beni Hamdan'a gitmişlerdir. El-Beridi, Şehzadelerin Emiri pozisyonunu devralmış, ancak el-Muttaki, Nasir el-Hamdani'nin yardımını istemiştir,

[184] Takkuş, a.g.e., s. 395.

[185] al-Suyuti, a.g.e., s. 376.

[186] Takkuş, a.g.e., s. 400.

bu yüzden el-Berdi ile savaştı (H.330) yılında el-Muttaki'ye yardım etmiştir. Bu olaylarla birlikte bir Türk lideri ortaya çıkmış ve el-Muttaki onu polis komutanı olarak atamış ve ardından şehzadeler emiri yapmıştır.

d. Ölümü: el-Muttaki (H.333) yılında vefat etmiştir. Hilafeti 3 yıl sürmüştür.[187]

12. el-Mustekfi:

a. Soyu: Ebu Kasım Abdullah el-Mustekfi b. el-Muktafi b. el-Mutemid'dir. Yumuşak huylu ve rahmetli kalbe sahip, yanlışlar için az ceza veren, hatalılar için mağfireti seven birisiymiş.

b. Biat: El-Muttaki'nin ölümünden sonra, (H.333) yılında Türkler el-Mustekfi'yi getirip ona Biat etmişlerdir ve halifelik Büvyeh'in yetkisi altına girmiştir.[188]

c. İç durumlar: el-Mustekfi halifeliği sırasında Ahmed b. Büvyeh, birkaç başarısız girişimin ardından Bağdat'ı işgal etmiştir. Böylece Büveyhiler, Bağdat'ta Şehzadeler Emiri'nin yerini aldılar ve Büveyhiler devri başlamıştır.

d. Ölümü: el-Müstekfi (H.334) yılında bir yıl ve 4 ay hüküm sonrası ölmüştür.[189]

4.2. Dini, Siyasi ve Toplumsal Hareketler

1. Dini Hareketler: kötü Siyasi yönetim sebebiyle ortaya birçok dini hareketler çıkmıştır.

el-Havaric:

Raşidûn döneminin sonunda ortaya çıktıklarından bu yana ruhlarını ve amellerini gösteren bir isim verildi: "eş-Şaurat."[190] Emevîlerden başlayarak Abbasiler gibi İslam gücünü üstlenen herkesle sürekli çatışma halindeydiler. İlk hamleleri Halife Mansur döneminde olmuş, daha sonra (H.232) yılında Mütevekkil zamanında Fırat Adası ülkesinde ortaya çıkmışlardır. Hariciler orada bir hamle yaparak Fırat Adası'nın her tarafını da kontrol altına aldılar ve kendileriyle savaşmak için gönderilen tüm orduları yenmişlerdir.[191]

---

[187] İbn Kesir, a.g.e., s. 555.

[188] Fevzi, a.g.e., s.68.

[189] Hasan İbrahim Hasan, *"Tarihu'l-İslamu'l-Siyasi"*, el-Nahda el-Masryya Kütüphanesi, 2.baskı, Kahire 1987, s. 3.

[190] eş-Şurat: Allah'ın rızasını kazanmak için yaptıkları işlerden dolayı cenneti satın alanlardır.

[191] Elemu'd-Din, a.g.e., s. 172.

Zeydiler:

Abbasi Halifeliği tarihinde ve ötesinde geniş kapsamlı bir etkiye sahip olan dini hareketlerden biridir ve sayesinde Şiilerin ilkeleri yayılmıştır. el-Mütevekkilin saltanatı, Şiilere karşı çok düşmanca ve nefret dolu olan bakanı Ubeydullah b. Hakan'ın görüşleri üzerindeki Mütevekkil etkisinin bir sonucu olarak, genel olarak Şiiler üzerinde sert geçmiştir.

El-Mustein döneminde Zeydiler, halifeliğe karşı çeşitli hareketler yapmış, bunların en belirgini Yahya b. Ömer b. Zeyd'in Kufe'ye çıkışıymış, çıkışının para toplamak ve mali durumunu iyileştirmek amacıyla olduğu söylenmekteydi. (H.250) yılının Ramazan ayında, Taberistan ilçelerinde Hassan b. Zeyd İsmail önderliğindeki bir başka Zeydi hareketi, Abbasi hükümdarlarının gaddarlığına ve ülkeyi kötü yönetmelerine karşı çıkmışlardır.[192]

El-İsmailiye:

El-İsmaili hareketinin tarihi, çok sayıda Zeydi'nin Cafer es-Sadık'ın destekçilerinden İmami mezhebine katıldığı Emevi devletinin sonuna kadar gidermiş. On ikiler, takipçilerinin Musa el-Kazım bin Cafer tarafından yönetildiğine inanmaktalardı.

el-İsmailiye el-İmamiye:

İsmail b. Cafer es-Sadık'ın imametine inananlar ve İsmaili mezhebini yaymak için çalışan en ünlülerden biri olan MS dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren daveti organize eden Meymun el-Kaddah Irak ve Yemen'de İsmaili mezhebinin temellerini atmışlardır.[193]

Yönetimin zulmüne maruz kalan İsmaililer, Abbasilerin girmesinin zor olduğu ücra ve zapt edilemez yerlerde oturmaya gitmişler, ayrıca çağrılarını gizlice yayarak, yandaşlarını kendilerine çekmek için çok çalışmışlar.[194]

2. Siyasi Hareketler:

Siyasal hareketler, çalkantılı siyasal ve toplumsal gerçekliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve bu gerçeği reddeden hareketler artmıştır.

---

[192] İzzeddin İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi'l-Tarih, cilt 5, s. 314.

[193] Takkuş, a.g.e., s. 181.

[194] el-Hudari Bey a.g.e., s. 200.

Karmatiler:

Hareket, Halife el-Mutemid, ardından Şam, Bahreyn ve Yemen günlerinde Irak topraklarında ortaya çıkmıştır. Karmat olarak bilinen Hamdan b. el-Eş'at, ilk Karmatilerin savunucularından biri olarak kabul edilmiştir. Onun çağrısı, Zenc hareketinin ortadan kaldırılmasının ardından yapılmış ve takipçilerine kendisinden sonra Karmatiler denilmekte olup, para, ganimet, çiftçi ve fakir arayan bedeviler arasında yer almaktaymış.[195]

Irak'ta liderleri ile İsmaili liderliği arasında meydana gelen farklılık nedeniyle hareketin bastırıldığı bir dönem olmuş, liderliği Zekeraviye b. Mahdaviya el-Farsi'ye devredilerek oğulları Yahya b. Zakaraviyyeh ve Hüseyin b. Zakaravia'ya görev verilmiştir. (H.290) yılında Abbasi Halifeliği sona ermeden önce Şam'da panik ve korkuya neden olan şehirlere ve köylere saldırdılar ve onun ölümüyle Şam'daki Karamita olayı sona ermiştir.

Bahreyn'de, Karmati hareketi Ebu Tahir Süleyman tarafından yönetildi ve Basra ve Kufa'nın acımasız baskınlarından mustarip olana kadar şiddet politikasını tehlikeli bir şekilde izlemiş ve yaptığı en kötü şey hacı konvoylarına baskın yapmak, öldürmek olmuştur. Onları Ulu Cami'de kanlarını akıtarak, Kara Taşı Kâbe'den söküp yirmi iki yıl alıkoymuştur.[196]

Samarra Hlkı Hareketi:

(H.256) yılında Halife Mutez'i desteklemek için ortaya çıkmış, dini yönü olan siyasi bir harekettir. Türk liderleri arasındaki çekişmeler ve hilafet değerinin çökmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Salih bin Vasif'in Mutez'i görevden alması ve yerine Mutasım'ın torunu el-Muhtedi'nin geçmesiyle ortaya çıkmıştır. Musa b. Bağa konuyu öğrenince b. Vasif'i yerinden oynatmayı reddetmiştir. Musa ve ordusu, Türklerle savaşmayı bırakıp aceleyle Samarra'ya gittiler, bunun üzerine Musa ve ordusu, Şikâyet Divanı'nda Halife'ye girdi ve onu meclisinden kamplarına kadar sürükledi ve diğer liderler olmadan emirlerine uymaya zorlanmıştır.[197]

---

[195] Taberî, a.g.e., s. 25.

[196] Taberî, a.g.e., s. 100.

[197] el-Haşimi, a.g.e., s. 371.

Genel (Ame) Hareketleri: Abbasiler döneminde halk, H. üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda çeşitli hareketlerle ifade edilen siyasi duruşlara sahip olmuştur. Görünen o ki, halk, halifeler ve vezirler da dahil olmak üzere birçok hükümet adamını, bir zamanlar Türk askerlerinden gelen siyasi muhalifleriyle yüzleşmek veya başka bir zamanda Roma ordularının saldırılarına karşı İslami sınırları savunmak için cezbetmenin odak noktası olmuştur. Diğer şehirlere göre daha fazla yaşayan Bağdat'taki genel hareketler, sosyal duruma ve ekonomik dalgalanmalara ve bunların yaşam standardına etkilerine yol açmıştır.

Siyahi ve Beyazlar Hareketi:

(H.284) yılında Mutedid'in halifeliği döneminde Bağdat'taki siyah kölelere karşı ırkçı bir harekettir. Hizmetçileri sokaklarda, onları küçük düşüren, ezen sözlerle kovalamıştır. Siyahlardan oluşan bir grup onları Halife'ye şikâyet etti, o da polise bu sapıkları tutuklamaları ve kamçılamalarını emretmiştir.[198]

el-Mutava Hareketi

Bu hareket, (H.201) yılında Bağdat'ta, el-Emin ve el-Memun savaşından özel mülkiyete tecavüz etmek için yararlanan bazı asker ve hırsızların uygulamalarına popüler bir tepki olarak kurulmuştur.

Fiyat Artışı Hareketi:

Bu hareketin nedeni, el-Muktadir'in halefine eşlik eden ekonomik dengesizliktir. Halife, toprak sahiplerinden biri olan "Hamid b. el-Abbas'ın, siyahların ve Ahvaziler'in topraklarının vergisini diğerlerinden daha fazla ödediği için garanti altına alma teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır. Tahıl fiyatlarının kontrol edilmesi, Bağdat halkının acısını çektiği yüksek fiyat hareketini yaratmıştır. Halk bu yüksek fiyat dalgasını protesto etmek için harekete geçmiş ve hiçbir şey yapamayan Vezir Ali b. İsa 'ya akın etmiştir. Halk pazarlara yöneldi ve tahıl depolarını yağmalamış, ardından namaz sırasında halife camiine girene kadar protesto için halife Kapısını kareye çevirmiştir.[199] Ertesi gün halk tekrar harekete geçmiştir, bu yüzden bazı köprüleri yakmış, hapishane kapılarını açtı ve bazı devlet görevlilerinin evlerine

[198] Taberî, a.g.e., s. 43.

[199] İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 8.

giderek Halife'yi, sayıları binleri bulan askerlerin kuvvetini bastırmak için bastırmaya zorlamıştırlar.

Dokumacılar Hareketi:

Devletin, dokuma işçilerinin kârını azaltacak olan pamuk gibi tekstil ürünlerine bir ondalık vergisi koymaya karar vermesinin ardından, (H.389) yılında Bağdat'ta gerçekleşen bu hareket, iplikçiler toplanıp camiye gittiler. Sermaye, bu yüzden dua hutbesini engellediler ve pazarları dolaşarak desteklerini istemişlerdir.

3. Toplumsal Hareketler:

Yüksek fiyatların dalgaları ve ihtiyaç ve emtia fiyatlarının yükselmesi ile Abbasi toplumunda toplumsal ayrışma giderek büyüyordu. Sosyal siyasi hareketlerin gelişmesiyle karmaşıklaşan krize en duyarlı halk halktı. Abbasi devleti içinde en belirgin ve en önemli olaylarından sayılmıştır.[200]

a. Zat Hareketi:

Zat, aslen Asya'da bulunan ve Basra Körfezi'ne yerleşen Hint asıllı bir gruptur. el-Emin ile el-Memun arasında çıkan çekişme sırasında bir araya gelerek Basra yolunu ele geçirmişlerdir. Daha sonra (H.232) yılında Mütevekkilin saltanatı sırasında Basra yolunu kesip ticaret kervanlarının yolunu korkuttuklarında yeniden ortaya çıkmış ve en ünlü komutanlarından birini onlara göndermiştir. Romalıların bu hududu akın etmeleri için, Barka'da Rumlarla beraber hudutlardan birine gönderilmeleri ile neticelendirilmiştir.[201]

b. El-zenc Hareketi: Zenciler, Doğu Afrika ülkelerinde yaşayan bir grup siyahi kabiledir. Sefil sosyal koşulları yüzünden Bağdat'taki köle pazarını doldurana kadar onları Abbasi devletine köle olarak getirmişlerdir.

Ali b. Muhammed insanlara kin ve ateşini gösterdikten sonra gruplarını rejime ve devlete karşı kışkırtmayı başarmıştır. Bahreyn ülkesindendir, (H.249) yılında Muhtar bölgesinde ikamet ettiği ve onun adamları arasında mesajını yayınladığı ve onun çağrısına uyan ve onun için vergi toplayan birçok insanın etrafında toplandığı zamandır. (H.254) yılında Bahreyn'den Basra'ya geçerek burayı ele geçirmiştir ve Bağdat şehri tehdit edilinceye kadar padişah ordularını bozguna uğratmıştır. Halife el-

[200] al-Suyuti, a.g.e., s. 310.

Mutemid ordularının komutanlığı için kardeşini gönderilmiş ve El-Muvaffak, orduya katılmıştır. (H.270) yılında "Ali b. Muhammed'i öldürdükten sonra Zenci liderine karşı mücadeleyi bizzat kazanmıştır.[202]

c. Filistin'de Mubark'a el-Yemani Hareketi:

Bu halk hareketinin nedeni, Türk askerlerinin, Filistinli Ebu Harb'ın yokluğunda, eşinin itirazlarına ve evin kutsallığını hatırlatmasına rağmen evini zorla basmasıdır. Ebu Harb gün içinde bölge sakinlerinden bazılarının yanına giderek onları Türklerle savaşmaya teşvik etmiştir. Çiftçiler başta olmak üzere bir kısmı ona karşılık vermişlerdir. Daha sonra Yemen kabilelerinin liderleri ile birkaç kişi onlara katılmıştır. Bunlar toplanmış yüzbinlere ulaşmışlardır ve Ürdün ülkesini ele geçirmişlerdir. Halife el-Mutemid, emirlerine aldırmadan onların karşısına çıkmıştır, fakat Abbasi lideri, sayıları karşısında şaşırıp, bir hileye başvurmuştur: köylülerin topraklarına taşındığı ve burkalı iki bin erkek olmadığında ekim mevsiminin gelmesini beklemiş, böylece onlarla savaşmış ve onları yenmiş ve liderlerini Halife'ye götürmüşlerdir.[203]

4.3. Ayrılıkçı Devleti

Abbasi Halifeliği ve Bağdat'taki merkezi hükümetin zayıflığından sonra devletin eteklerinde, doğuda ve batıda ayrılıkçı hareketlerin ve bağımsızlık eğilimlerinin ortaya çıkmasını teşvik ettirmiştir.

a. Mısır ve Şam'da Bağımsız Devlet:[204]

Tolon Devleti (254-292):

Tolon devletinin lideri Ahmed b. Tolon'dur. (H.220) yılında Samarra şehrinde doğmuştur. Babası Tolon, Buhara şehrinin valisi tarafından Halife el-Memun'a verilmiştir. İbni Abbasi toplumunda Memlüklerin hayatında Halifelik Muhafızları komutanı rütbesine ulaşana kadar ilerlemiştir. Babasının ölümünden sonra annesi, (H.254) yılında Mütevekkil tarafından Mısır valisi olarak atanan Şehzade Bakbek ile evlenmiştir. İbn Tolon'un evlilik yoluyla dostluk kurduğu Yarkuk adlı prens, ne istediğine karar vermiş ve tüm Mısır'ın yerine geçmiştir. Yarkuk ölünce, İbn Tolon hilafetten önce Mısır'ın hükümdarı olmuş ve böylece İslam devrinin ilk bağımsız

[202] Emin, a.g.e., s. 7.

[203] Emin, a.g.e., s. 73.

[204] el-Hudari Bey, a.g.e., s. 241.

devleti olan Mısır'da ikamet etme imkânına sahip olmuştur ve devletini hilafete bağlamamıştır. Devletinin sınırı sadece Mısırda kalmamıştır, etkisi kuzeyde Şam'a ve batıda Libya'ya kadar uzamıştır.[205]

İhşidi Devleti (292-357):

Bu devletin kurucusu İhşid lakaplı Muhammed b. Toğaç b. Juf"tur. El-İhşid, Maveraünnehirdeki Fergana bölgesinin kralları tarafından kullanılan bir Türkçe unvandır, ancak çoğu tarihçi kraliyet kökeninden şüphe duymaktadır ve Muhammed b. Tuğaç'ın Abbasi Halifesi Radi'den kendisini el-İhşid unvanıyla onurlandırmasını isteyen kişi olduğunu söylemektedir. Durum ne olursa olsun, hakkında şüphe olmayan Muhammed el-İhşid, Fergan asıllı Maveraünnehirli ve dedesi Cuf olan, el-Mu'tasım zamanında yaşayan bir Türk subayıdır.

Muhammed b. Toğaç, Tolon ordusuna benzer bir ordu kurarak Mısırlıların sevgisini kazanmaya çalışmıştır. Mısır'a saldıran Ubeyd'in seferlerine göğüs germeyi başarmıştır. Abbasî Halifeliği ile iyi bir ilişki sürdürmüştür. (H.323) yılında İslami Mısır'ın ikinci bağımsız el-İhşid devletini kurmuştur.[206]

Şam'daki el-İhşid'in Politikası:

El-İhşid Mısır'daki nüfuzunu pekiştirdikten sonra Şam'ı ele geçirerek kuzey sınırlarını güvence altına almayı düşünmeye başlamıştır. Bu siyaset Mısır'da bağımsızlığını kazanan her hükümdarın aradığı geleneksel bir siyaset olarak kabul edilmiştir. (H.327) yılında Halife Muttaki onu Şam'ın batısına atamış ve komutanlarından Muhammed b. Ra'ik Şam'ın güneyini devralmıştır. Şam'ın kuzeyine gelince, Hamdani prensleri, Musul'un sahipleri ve adanın kuzeyi adanın kontrolünü ele geçirmiş ve başkentleri Halep şehri olmuştur.[207]

Böylece, el-İhşid hayatının çoğunu Şam'ın iki arkadaşıyla çatışma içinde geçirmiştir. El-İhşid savaşlarının çoğu, b. el-Ra'ik'in (H.327) yılında Şam ve Humus'u ele geçirilmesini sağlamıştır. Ardından güneye Mısır sınırına doğru yönelmiştir. Şiddetli bir mücadeleden sonra, el-İhşid'in Ramla'nın kuzeyindeki toprakları b. er-Ra'ik'e

---

[205] Ebu Bekir Muhammed Bin Yahya el-Soli, *"Tarihu'l-Devle el-Abbasî'ye"*, Daru'l-Masira, 2. baskı, Beyrut 1979, s. 320.

[206] el-Hudari Bey, a.g.e., s. 2.

[207] el-Haşimi, a.g.e., s. 39.

bırakması ve Ramla için yılda yüz kırk bin dinar ödemeyi taahhüt etmesi şartıyla aralarında bir uzlaşma yapmıştır.

Bu antlaşmanın imzalanmasından iki yıl sonra, yani (H.330) yılında, Hamdaniler el-Ra'ik'i öldürmüşlerdir, bu yüzden el-İhşid bu fırsatı değerlendirmiş ve Şam'ı direniş göstermeden ele geçirmiştir ve Hamdani devleti'yle çarpışana kadar kuzeye doğru ilerlemeye devam etmiştir.[208]

Mekke ve Medine onun hakimiyeti altına girmiştir ve Abbasi Halifeliğinin en büyük ayrılıkçı devleti olmuştur. Böylece el-Muttaki saltanatı sırasındaki halifelik, Mısır'a karşı yönetiminin devrimlerini tanımak zorunda kalmıştır, böylece el-İhşid ile Hamdani devleti arasındaki olan çatışma, el-İhşid'in vekaleti alacağı barış anlaşmasının sonuçlanmasıyla sona ermiştir. Şam'ın güneydeki tabiileri Seyif el-Devle el-Hamdani'nin kuzey ülkesi Humus'tan Halep'e kadar uzamıştır.[209]

Abbasi Halifeliğini Mısır'a Devretme Girişimi:

El-İşhid, Abbasi Halifeliğini himayesi altına almak için devretmeye çalışmıştır. Bu girişimi (H.333) yılında Türklerin dindar Halife tarafından zulme uğramasıyla olmuştur. El-ihşid Halife ile karşılaşınca kılıçla uzaktan atından inmiştir, defalarca yeri öpmüştür, sonra ilerlemiş ve Halife'nin elini öpmüştür ve himayesi altındaki Mısır'a kadar kendisine eşlik etmesini istemiştir. Ancak Halife günün sonunda başkentini ve ailesinin karargahını terk etme şerefine nail olmuştur ve bu teklifi reddetmiştir. Böylece hilafetin Mısır'a devredilmesi projesi başarısız olmuştur. Özetlemek gerekirse: Muhammed el-İhşid, Ahmed b. Tolon'un kişiliğine, eserlerinde sık sık onu taklit edecek kadar hayranıydı ve bu, bazı tarihsel ve genel olarak siyasi yönlerinden biri sayılmaktaydı.[210]

b. İslami Doğu'da Bağımsız Devlet:

1. Tahiri Devleti (259-269): Doğu'da meydana gelen ilk bağımsız hareket, Tahir b. el-Hüseyin'in el-Memun hükümdarlığı döneminde, el-Memun'u sadık kardeşine karşı

[208] el-Haşimi, a.g.e., s. 440-441.

[209] DHÂİF (1982b) , s. 253.

[210] el-Hudari Bey, a.g.e., s. 320.

desteklemek için yaptığı askeri yardımların karşılığı olarak Horasan'da[211] kurduğu Tahirî devletidir.

Tahiri devleti, aslında Abbasi Halifeliğinin istek ve desteğiyle kurulmuş ve Tahir b. Hüseyin, Horasan'daki Nişabur şehrini kendisine temel edinmiş, yerine oğlu Talha ve ardından oğlu Abdullah b. iktidara geçmiştir. Abdullah oğlu Tahir'in ve ardından torunu Muhammed b. Tahir'in ölümünden sonra Horasan'da başarılı olan Tahir, (H.269) yılında Tahirin ailesinden iktidarı devralmıştır ve Horasan refah içinde yaşamıştır. Refah ve güvenlik çağında güvenlik Tahiri devleti Abbasi Halifeliğine sadık kalmıştır ve doğu sınırlarını Türklerin akınlarından korumak ve yürütülen iç hareketleri bastırmak için onunla iş birliği yapmıştır. Aleviler ve Persler tarafından yapılmış, ancak Saffarî hareketini durduramamış, bu nedenle (H.269) yılında ellerine düşmüştür.[212]

2. Saffariyye Devleti: (269-290):

Bu devlet İran'ın güney kesimlerinde kısmen kurulmuştur. Kurucusu Yakub b. el-Leyth el-Saffar'dır bakır kapların sararmasında çalıştığı için es-Saffar lakabını almıştır. kardeşi Ömer, Horasan'ın güneyindeki Sicistan vilayetinde Haricilerle savaşmak için oluşturulan gönüllü kadrosuna katılarak safların egemenliğine bağlı kalmıştır.[213]

Zenc hareketinden ve içindeki Abbasilerin meşguliyetinden istifade ederek (H.259) yılında İran'ı ilhak ederek Tahiri devletini ortadan kaldırarak Kabil Vadisi ve Secistan gibi kontrol ettiği bölgelerde barış ve güvenliği sağlamıştır. Bunu Halife el-Mutamid'e yazıp minberlerine çağırarak, Hindistan ve Türk topraklarına hücum ederken, Halife'ye Allah yolunda cihat ettiğini ve bunun için çalıştığını göstermek için değerli hediyeler göndermiştir. Devletin sınırlarını ve güney ve doğu sınırlarını korumuştur. Ancak Halife el-Mutamid, Yakup es-Saffar'ın Tahiri devleti hakkındaki hükmüne kızmış, bu yüzden onu Horasan ve er-Ray hacılarının önünde lanetlemiş, bu da Yakub el-Saffar'ı kızdırmıştır. Halifeye meydan okumuş ve İran'ı işgal etmiştir ve

---

[211] Horasan kelimesi: Hor Şams ve Asan'dan gelen bir bileşik, gün doğumu Horasan, batıda İran ve güneyde Secistan arasında uzanan Asya ülkelerini içeriyordu ve şimdi İran ve Afganistan'ın çoğunu içeriyor.

[212] el-İbadi, a.g.e., s. 150.

[213] Yusuf el-Uş, *"Muhadarat fi tarihil-İhilafe el-Abbasiyye"*, Amman, 1977, s. 350.

onu Doğu eyaletlerine, Bağdat ve Samarra polisine atamasını ve hacıların önünde onu lanetlemekten kaçınmasını istemek için el-Mutamid'e gönderilmiştir.[214]

Ancak Halife Harun el-Mutemid, kendi gücü için Saffar'ı terk etmiştir, böylece ona istediğini vermiş ve es-Saffar (H.265) yılında ölünceye ve yerine Amr gelinceye kadar onu sakinleştirmeye devam etmiştir. Askerler Amr'ın seçilmesine katkıda bulunmuştur. Parlak bir politikacı sayılmıştır. Komisere yazdığı, itaatini bildirdiği ve konumunu sağlamlaştırmak ve yuvasında otoritesini sağlamlaştırmak için çalışmaya başlamıştır. Onu korumak için Türk Memluklerinden özel bir ordu kurmuştur. Birçoğunu liderlerine hediyeler vermiş ve kendisine haber vermeleri için onları parayla ayarttırmıştır. Ancak el-Mutamid, Amr'ın ayrılıkçı hırslarından korkmuş ve kendisini Zenc hareketinden boşalmıştır.

(H.279)'da el-Mutadid atanınca, Amr onu yatıştırmıştır ve ona hediyeler göndererek Horasan'ın durumunu sormuştur, o da buna cevap vermiş ve onu nehrin ötesindeki ülkeye emanet etmesini istemiştir. Bu bölge Samanilerin elinde olduğu için isteğinde bir hata yapmış, ancak Halife bu fırsatı Saffarileri ortadan kaldırmak için kullanmış, bu yüzden ona cevap vermiş ve iki grup arasında Amr b. al'ın yenilgisiyle şiddetli bir mücadele yaşanmıştır. Sonradan Layth'in yakalanması ve hapsedilmesi ve devletinin (290-903) yılında İsmail b. Ahmed el-Samani'nin elinde düşmesi olayları gerçekleşmiştir.[215]

3. Samaniyye Devleti (290-389):

Samani ailesi, Zerdüşt veya Mecusi dinine Pers ailesine mensuptur. Dedeleri Belh şehrinin soylularından Saman Kudah, Emevi Halifesi Hişam b. Abdülmelik zamanında Müslüman olmuştur. Malik ve Horasan'da Abbasi davetine katılmış ve Ebu Müslüm'ün saflarına katılmıştır.

Bu devlet Maveraünnehir bölgesinde kurulmuş ve İran, Horasan, Taberistan, Rey ve Sicistan'a kadar uzanmıştır. Saman, Nuh, Esed, Ahmed, Yahya ve İlyas'ın oğulları olan Rafi' b. el-In hareketinin ortadan kaldırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Leyt b. Nasr b. Sayyar, Halife el-Mütevekkil döneminde ve Tahiri devleti hala nehrin

[214] el-Uş, a.g.e., s. 353.

[215] İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 153.

ötesindeki bölgeyi doğrudan Abbasi Halifeliği adına yönetiyor ve halifeliğin sevgisini ve itaatini kazanmaya hevesliydi.[216]

Samanoğulları dönemi, Fars dilini canlandırmak için çalışan Samani prenslerinin politikaları sayesinde, başkent Buhara şehrini İslami bilimin en önemli merkezlerinin merkezi yapan harika bir bilimsel ve edebi Rönesans ile karakterize edildi. Özetle Samani devleti yüz yetmiş yıl yaşamış, bir yanda Gaznelilerin diğer yandan Türklerin elinde sona ermiş ve bu da (H.389) yılında olmuştur.[217]

4. Gazneli Devleti (389- 582):

Bu devletin kurucusu Samanoğulları devletinin çocuğudur, emirlik mertebesine ulaşana kadar incelik içinde ilerleyen Samani Memlûklerine aittir. Samanoğulları'nın önce Horasan'a emanet ettiği, daha sonraları ise Şehzade Alptekin'dir. Kuzey Hindistan'daki Süleyman Dağları'nın kalbindeki Gazne eyaletine, (H.389) yılında Gazneli devleti olan Samanilerin itibari tabiiyet bakımından güvenliğinden bağımsız kılmıştır.[218]

Alptekin'in ölümünden sonra meseleler, Hindistan'ın kuzey ovalarında Samaniler adına savaşan gelini Sapektekin'e intikal olmuştur. Ardından (H.388) yılında oğlu Mahmud Gaznevi gelmiş, saltanatı sırasında zirvesine ulaşan, dini cihat faktörü ve İslam'ı putperest Kızılderililer arasında yayma arzusuyla on kez, nüfuzunu genişletmeyi ve Pencap eyaletini Lahor şehrinde yerleşik bir İslam devleti haline getirmeyi başarmıştır. Gaznelilerden Müslüman valiler tarafından yönetilmiştir.

Böylece Gazneli devleti Hindistan'daki ilk İslam devleti olarak kabul edilmiş ve Sind, Pencap ve Bangan gibi İslam'ın yayıldığı bu kuzey Hindistan bölgelerinin artık Pakistan İslam devleti olarak adlandırıldığı bilinmiştir.[219]

4.4. İkinci Abbasi döneminde medeniyet yönleri

a. Edebi Yönü: İkinci Abbasi döneminde Abbasi devletini etkileyen siyasi bozulmaya rağmen, edebiyat, şiir ve nesir, aşağıdakiler de dahil olmak üzere çeşitli faktörlerin varlığından dolayı gelişmeye devam etmiştir:

---

[216] İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 103.

[217] el-İbadi, a.g.e., s. 15.

[218] el-İbadi, a.g.e., s. 158.

[219] el-İbadi, a.g.e., s. 156.

1. Zihinsel ve bilimsel olgunluk.

2. Hükümdarların bilime, kültüre, sanata ve edebiyata ilgileri.

3. Kahire ve Şam gibi edebi şehirlerin çokluğu. Halep ve Kurtubî.

4. Devletçiler arasındaki yoğun yarışma veya rekabet şairler, sanatçılar, alimler ve yazarları birbirleri ile cezbetme konusunda.

5. yüksek derecede makam olmak maksadıyla şairler arasındaki rekabet ve yarışmalar.

İkinci Abbasiler Döneminde Edebiyatın Gelişmesinin En Önemli Faktörleri:

1. Müslümanların ve diğer ırkların arasında güçlerin karıştırılması.

2. Halifeler başta şairler olmak üzere yazarlara pek çok hediyeleri.

3. Edebi şehirlerin çokluğu ve şairleri cezbetmek için aralarındaki yoğun rekabet.

4. Siyasi partilerin çokluğu ve fikirlerini yaymak için şairlere ve hatiplere güvenmeleri.

6. İkinci Abbasi döneminin ilerlemesinin meyvesi olan zihinsel, entelektüel ve bilimsel olgunluk.

- İkinci Abbasi döneminde şiir, eski amaçların yenilenmesi ve ağıt, öğüt, çilecilik gibi yeni amaçların icadı ve eğitici şiir, yırtıcı hayvanların tasviri, yemek tasviri, oyun türleri ve eğlence gibi yeni konuların icadı ile karakterize edilmiştir.[220]

-Nesir, Arapların diğer halklar ve medeniyetlerle teması ve Arap kültürünün diğer kültürlerle karışması sonucu genişlemesi nedeniyle ikinci Abbasi döneminde de gelişmiştir. Diğer kültürlerin sahiplerinin menşe ülkelerine yönelik fanatizmi, Arapçaya ve Arapçadan çeviri hareketinin artması ve Arap zihniyetinin ulaştığı zihinsel Rönesanstır. İkinci Abbasi döneminde nesir Rönesans'ının tezahürleri arasında konularının genişliği, öğretilerinin çokluğu, sanatlarının çeşitliliği, şiirle rekabeti ve en yüksek makamlara ulaşmanın bir yolu olarak dehası olmuştu. İkinci Abbasî döneminin zenginliğinin bir sonucu olarak, edebî ve ilmî nesirlerin ortaya çıkmasıyla birlikte nesir sanatları da çeşitlenmiş, ayrıca belâgat, hutbeler, tasavvufi nesir, münazara, divaniye mektupları, kardeşlik ve edebî mektuplar da ortaya çıkmıştır.[221]

[220] DHÂİF (1982b), s. 14.

[221] DHÂİF (1982b), s. 203.

b. Ekonomik Yönü:

İkinci çağda Abbasi devleti merkeziyetçi bir devlet sayılmamıştır bu dönemde on bir halife arka arkaya başarılı olmuştur ve siyasi hayat, çok sayıda çatışma nedeniyle ekonomik hayatı etkileyen bir siyasi ve askeri kaos halinin varlığı ile karakterize edilmiştir.

İkinci Abbasi dönemindeki en önemli ekonomik tezahürlere gelince, alttaki gibidir:

1. Mülkiyet sistemlerinin çeşitliliği ve saltanat toprakları, feodal topraklar ve vakıf toprakları aracılığıyla özel mülkiyet ve kamu mülkiyeti gibi birçok mülkiyet türünün varlığı.

2. Toplumsal yapının doğasına gelince, özgür sınıf ve köle sınıfı da dahil olmak üzere birçok sosyal tabaka olmuştur, ekonomik düzeyde ise kamu sınıfı, orta sınıf ve zengin sınıf olmak üzere birkaç sınıf ortaya çıkmıştır.

3. Buğday, arpa, şeker, nohut ve diğerleri gibi yaygın olan tarımsal ürünler çeşitlilik gösterdiğinden, ekonomik faaliyet sanayi faaliyet ve ticari faaliyetlerle temsil edilmiştir. Aynı zamanda Abbasi döneminde yaygın olan örgü, madencilik, boyama, çömlekçilik, seramik, cam, kuyumculuk, nalbantlık, tabaklama, parfüm ve diğerleri gibi bazı endüstriler mevcut olmuştur.

4. Devletin genel gelirleri, vergi, haraç, mahsul, meyve, cevher, uşur, miras ve ganimet mallardan elde edilen sadakalar ile hediye ve ödünç alma gibi diğer bazı kaynakları içerdiğinden çok çeşitli olmuştur. Hilafet Evi'nin rehin parasından, hilafet ve sarayın yeme, içme ve giydirme giderleri, bakanlık gibi devlet kurumlarının harcamaları, maiyetin harcamaları gibi kamu harcamaları da değişmekteydi. Yargı, eğitim, cezaevleri gibi kamu hizmeti harcamaları ile sağlık harcamaları ile acil durum harcamalarına ek olarak devlet çalışanları ve askeri nafakaları çeşitlendirilmiştir.[222]

5. Devletin altın dinar ve gümüş dirhem ile temsil edilen metalik sistemi takip ettiği çok paralı sistemi temsil etmekteydi. Ancak bazı dönemlerde dinar dirhem pahasına, bazı dönemlerde ise ikinci devirde yaygın olan cephe ve bankacılık sisteminin varlığına ek olarak dirhem dinar pahasına yayılmıştır.

---

[222] Fehd el-Mutiri, *"el-Tarihu'l-İktisadi lildevle el-Abbasiye fil-Asrul-Abbasi el-Sani"*, (247-334), Doktora tezi, Yermuk Üniversitesi, İslami Araştırmalar Fakültesi, 2016.

6. İkinci Abbasi döneminde, idari ve mali yolsuzluklar ve mali krizlerin yanı sıra siyasi durumda bazı krizler, olaylar, devrimler ve çalkantılar bulunmuştur. Bu kriz ve olaylar, deprem, sel, doğal afet, hastalık ve salgın hastalıklar gibi doğal afetlerin yanı sıra, o dönemde yaygın olan müsadere olgusu da dahil olmak üzere birçok ekonomik sonuç ortaya koymuştur.[223]

c. Medeniyet ve Kentleşme Yönü: Açıkça görülen kentsel aktivite, ekonomik istikrarın doğrudan bir sonucuydu. Abbasî Halifeleri, Abbasi Halifeliği devletinin çeşitli yerlerinde bina ve imar ve cami ve sarayların kurulmasına katkıda bulunmuşlardır.

Camiler: İkinci Abbasi döneminde yeni ortaya çıkan camiler vardır ve cami mimarisini etkileyen mimari bir olguya sahip olmuşlardır, onlardan birisi:

İbn Tolon Camii: (H.263) yılında Ahmed b. Tolon tarafından yaptırılmıştır. İçine burgulu bir minare yaptırmış ve tuğlayı bir kat sıva ile kaplamış ve onu alçı veya ahşapla oyarak birçok kitabeler ile süslemiştir. İslam mimarisinde ilk defa sivri kemerler kullanıldığı için sağlam yapılmasına dikkat edilmiştir. Camilerin iç duvarlarını çevreleyen ahşap çerçeve içinde kûfi hat ile bezenmiştir.

İbn Tolon, bu camide ibadet edenlerin ihtiyaç duyabileceği bazı ilaç ve içeceklerin bulunduğu bir dolap yaptırmış ve özellikle cuma günleri acil durumlarda ibadet edenlere yardım etmek için özel bir doktor görevlendirmiştir.[224]

Saraylar: Cami yapmaktan saray inşa etmeye, bina ve mimariye düşkün ve bunlara büyük paralar harcayan Abbasi Halifeleri olmuştur, saraylardan bazıları:

El-caferi Sarayı: el-Mütevekkil, el-Caferi olarak bilinen üç bina inşa etmiştir, Hepsini inşa etmek için bir milyon dirhemden fazla harcamıştır, nehirden su getirdiği büyük bir gölet inşa ettirmiş ve onu güzel bir bahçe haline getirmiştir.[225]

Taç Sarayı ve el-Süreye Sarayı: İnşa etmekle görevlendirilenler arasında el-Mutadid vardır. Bağdat şehrinin doğusundaki Taç Sarayı'nı da inşa ettirmiş. Fakat onun saltanatı sırasında tamamlanamadığı için, kendisinden sonra kâfi gelen oğlu da tamamlamış ve vaki oldu ki, yolculuktan döndüğünde, kendisinden dumanlar

---

[223] el-Mutiri, a.g.e.

[224] Anwar el-Rifai, *"el-İnsanu'l-Arabi vel-Hadara"*, Daru'l-Fikr el-Hadis kitapevi, 1. baskı, Lübnan 1991, s. 30.

[225] Butrus el-Bustani, *"Mevsua'l-Hdara el-İslemiyye"*, Dar Mektebet Hilal, 2. baskı, Beyrut 2005, s.3.

yükseldiğini gördü ve hoşuna gitmedi ve iki mil ötede, el-Süreye Sarayı adında olan sarayı kurmuştur, üç fersah uzunluğunda olmuş ve kurulmasında 4 milyon dinar harcamıştır.[226]

Darü'l-Şecera: el-Muktedir, Ağaç ev olarak bilinen, taze meyve bahçeleriyle çevrili geniş bir ev inşa ettiriş. Altın ve gümüşten on sekiz dalı bulunan meyve bahçelerinin ağaçları arasındaki büyük bir havuzun ortasında altın ve gümüşten yapılmış olduğu için bu adla anılmıştır. Her dalın özün meyveleriyle taçlanmış birçok dalı olmuştur, üzerlerinden hava geçerse safir ve manastır mucizeleri ortaya çıkmıştır.[227]

4.5. Abbasi Halifeliğinin düşüş nedenleri

Abbasi devletinin düşüşüne yol açan çeşitli nedenler ve faktörler vardır, bazıları:

a. Büveyhilerin Hilafeti Ele Geçirmesi (334-447):

Benu Büveyh, Hazar Denizi'nin güneyindeki Gilan ülkesinde yaşayan bir grup Deylemdir ve Perslerden olmasalar da Pers devletlerinden biriydi. Halife Ömer İbnu'l-Hattab zamanında toprakları İslam devletine girmiş, fakat Tabaristan halkı Müslüman iken onlar dinlerinde kalmışlardır. İki taraf arasında, özellikle Şii imamlardan biri olan "el-Hasan b. Ali" yardımcılar zamanında Tabaristan'da iktidarı ele geçirdiğinde, iki taraf arasında iyi bir komşuluk ilişkisi hâkim olmuştur. Daha sonra Deylem halkının bir kısmı Şii mezhebiyle İslam dinine girmiş, daha sonra bir başka Şii imamı, "el-Atruş" lakaplı diğer bir Şii imamı ülkelerine girmiştir. Onlardan vergi toplamış, sonra Deylem'in Taberistan'a girmesine yardım etmiştir fakat (H.304) yılında ölmüş ve memleketi iki oğlu arasında paylaştırılmıştır.

Deylem hali, onların ünlü liderlerinden birine ait olmuştur ve onun, kötü ahlakıyla tanınan, liderler arasından "Asfar b. Şireveyh" adında bir arkadaşı olmuştur, bunun üzerine vali, onu ordusundan ayırmıştır ve İbnü'l-Atruş'u tutuklanmıştır, ancak hapishanesinden kaçmayı başarmıştır ve yandaşları, askerler valiyi kazanmış, böylece onu yeniden iktidara getirmişlerdir. İbnü'l-Atruş son zamanlarda ölmüştür, böylece doğrudan hükümdarlık seferlerini devralmıştır ve Curcan'ı başkent olarak almışlardır.

---

[226] Muhammed Kifafi, *"el-Hadara el-Arabiyye"*, Dar el-Nahda el-Arabiya, Beyrut, 1980, s. 2.

[227] Ahmed Bedr, *"el-Hadara el-Arabiyye el-İslamiyye"*, Dimeşk Üniversitesi, Suriye 1997, s. 2.

Ordusunu organize etmiş ve Taberistan'ı ele geçirmişlerdir, ardından el-Batiniyeh kalesini ele geçirene kadar yollarına devam etmişlerdir.[228]

Bu önemli konuma geldikten sonra Asfar, başına tacı takmak istemiş ve Sultan unvanını alıp Abbasi Halifeleri uğrunda savaşmak istemiştir.

(H.334) yılında ise Bağdat'ı ele geçirmiş ve iktidar onun eline geçmiş ve halkını özel günleri kutlamaya zorlamıştır, ayrıca Bağdat'taki Şiilerin dini ve siyasi görüşlerini Abbasi Halifeliğinin başkentinde açıklamalarına yardımcı olmuştur. Büveyhiler kontrollerini sürdürmüş, böylece Şam'a ve Mısır'ın bazı bölgelerine gitmişlerdir. Büveyhilerin otoritesi, askeri bir savaşa yol açan bir iç bölünmeden etkilenene kadar Abbasi topraklarında kalmıştır. Sonu ise Komutan Tuğrul Bey (H.447) yılında Bağdat'a girdiğinde Türk Selçuklu Devletinin hâkimiyetinde olmuştur.[229]

b. Bağdat'taki Selçuklu Hakimiyeti:

Selçuklular, Türkistan ülkesinde yaşayan ve Türk Kralı'nın egemenliği altında bir aşiret boyu hayatı yaşayan bir halktır. İsimlerine gelince, o zamanlar aşiretin reisi olan dedeleri Selçuk oğlu Dukak'a dayanmaktadır. Bu dede cesareti ve zekâsı için Türk kralına sempati duyurmuştur. Sonra kralın ondan değiştiğini hissetmiştir. Karısının ısrarı üzerine kabilesiyle birlikte göç etmişlerdir.

Bu dönemde Saman ailesinden Horasan Kralı ile büyük Harun arasında bir sınır anlaşmazlığı yaşanmış, bu sırada Samanoğulları Selçuklu boyunun yardımını istemiş ve ona "Arslan oğlu Selçuk" komutasındaki bir ordu ile yardım etmiştir. (H.389) yılında Selçuklular Buhara bölgesine yerleşmişler ancak Sabtekin devleti Buhara'yı alınca kralı Selçukluları Horasan ülkesinde dağılmaya zorlamıştır.

Ardından Azerbaycan'da Selçuklular ile Kürtler arasında bir savaş çıkmış ve Selçuklular Rey ve Hemadanın yanında yer alarak kontrolü ele geçirmişlerdir. Selçuklular camiye doğru ilerlemelerini sürdürerek emirini yenerek Fırat Adası'nda Dabarbakır'a doğru hareketlerini sürdürmüşler, daha sonra İsfahan'a hareket ederek (H.433) yılında orayı ele geçirmişlerdir. Bu sırada Mısır'daki Fatımi Halifesi el-

[228] Elemu'd-Din, a.g.e., s. 113.

[229] el-İbadi, a.g.e., s. 1.

Besesiri olarak bilinen Büveyhilerin liderlerinden biri, Bağdat'ın kendisine teslim edilmesini teklif etmek için el-Mustansiri göndermiştir.[230]

Ve halifeliği Abbasilerden Taliblere devretmek arzusuyla onların itaatine giren Fatımi Halifesi, Selçukluların ve hac için geliyormuş gibi davranan çağrıya cevap veren padişahları "Tuğrul Beyin yardımını istemiştir. el-Mustansir, Selçuklu Padişahının Tuğrul Bey gelmeden önce devlet liderlerinin onayı ile Bağdat camilerinde vaaz vermesini emretmiştir.

(H.448)'de Bağdat'a vardığında, "Merhametli Kral" Banu Buya'nın son padişahları tutuklanmış ve böylece Selçuklu devleti başlamış ve kısa sürede Abbasi devletinin bazı kesimleri olan Şam, Ermenistan ve Anadolu da dahil olmak üzere Pers ve Romalıların uçlarına kadar yerleşmiştir.[231]

c. Haçlı Seferleri:

Eski ve modern çağda tarihçiler, Abbasi topraklarında Haçlı Seferleri'nin gerçekleşmesinin dolaylı nedenlerini belirlemede farklılık göstermişlerdir. Doğu ve Batı'daki tarihçilerin bahsettiği toplam nedenler neredeyse dört ile sınırlıdır:

1. Kuzey Afrika'daki Zirid devleti ile yaptığı savaşta Sicilya Kralı "Roger"a yardım etme isteği, ancak Sicilya kralının kendisine yardım ettikten sonra ülkesinde kalmalarından korkması.

2. Selçuklulardan sonra Roma kralının yardımı, Roma topraklarındaki devletlerini genişletmesi, ülkesinin onlara girmesinden ve onları kontrol etmesinden korkmasına neden olmuştur, bu yüzden Avrupa krallarından yardım istemişlerdir.

3. Fatımi Halifesi el-Mustali b. el-Mustansirnin onlar için daveti.

4. Daha önce Abbasi ticaret filosu tarafından kontrol edilen Akdeniz kıyılarının deniz yoluyla kontrol altına alınması, dolayısıyla uluslararası ticaretin kontrol altına alınması fikrine dayanan ekonomik ve ticari bir nedendir.[232]

Ticaretin getirdiği kazanımların yanı sıra, Batılıları büyülemiş ve dolaylı nedenler ise Doğu'nun büyüsünü hayal etmelerini sağlamıştır. Tüm tarihçilerin beklemesinin

---

[230] İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 247.

[231] Elemu'd-Din, a.g.e., s.1.

[232] İsamul-Din el-Fikii, *"el-Duvel ei-Mustekille fil Maşrik el-İslemi",* Darul-Fikr el-Arabi, 1. baskı, Kahire 1999, s. 240.

doğrudan nedeni, Kudüs'ü kurtarmak için Roma Papası "Urbanus"tan destek aldıktan sonra keşiş "butrus el-Nask" tarafından Avrupa'da ateşlenen dini kıskançlıktır.[233]

Haçlı Seferlerin Gelişmeleri Nasıl Başladı?

Kudüs'e yaptığı ziyaretten döndükten sonra, Hermit Peter, Papa Urbanos'la karşı karşıya gelmiştir ve o sırada İslam devletlerinin zayıflığından yararlanarak ona Hıristiyanlığın beşiğini ele geçirme fikrini önermiştir, Papa bu fikre ikna olmuştur.

Keşişin çabaları, (H.489) yılında Roma'dan başlatılan gönüllü bir halk kampanyasıyla sonuçlandı, ancak bu kampanya Abbasi devletinin sınırlarına ulaşamamıştır.

Sonra kaleleri tahkim eden Ake'ye hareket ettiler ve bir süre onu kuşatmakla geçirdiler, ama başarılı olamadılar. Bunun üzerine Beytü'l-Makdis'e döndüler ve (H.490) yılında girinceye kadar kırk günden fazla kalelerinde kaldılar. Hristiyan nüfus, saldırıyı püskürtmek için ve Müslümanlarla iş birliği yaptığı için, dini açıdan ayırt edilmeyen ailesine kötü davrandılar.[234]

Aynı zamanda, Cengiz Han'ın ordusunun ikinci bir bölümü Semerkant'tan Horasan ülkesine doğru yola çıktı ve "Balk" halkı onlara teslim oldu ve hepsini ele geçirinceye kadar Pers ülkelerinde ilerlemeye devam etti.

Cengiz Han, (H.623) yılında uçsuz bucaksız krallığını çocukları arasında paylaştırdıktan sonra öldü ve Bağdat'a girmeye cesaret edemedi. (H.654) yılında Horasan'ın Moğol krallığı olan Cengiz Han'ın torunu Hülagu Han, kendisine politika temelli bir politika belirlemiştir.[235]

O zaman, Abbasiler ve İsmaililer arasındaki halifelik, özellikle İsmaililer Moğolların kalelerindeki ilerleyişine direndikten sonra en güçlüydü. Halife, Moğolların dikkatini Bağdat'tan başka yöne çekmeye ve onları İsmaililere yönlendirmeye çalışmış ve bu görevi Bağdat Kadı başı yürütmüştür, Hülagu'nun kardeşi olan Babür kralı "Munkukhan" ile dostane bir ilişki kurmayı başardı ve İsmailileri topraklarından çıkarmanın gerekliliğine ikna etti bu hamle (H.654) yılında gerçekleşmiştir.

---

[233] Elemu'd-Din, a.g.e., s. 119.

[234] el-Haşimi, a.g.e., s. 401.

[235] Syed Ahmed İsmail el-Beyli, *"Direse Terihiyye fi'l-Hilafe el-Abbasiye",* Dar el-Maaref, Mısır 2004, s.220.

Hülagu'nun Bağdat'a saldırmasının sebebine gelince, (H.654) yılında Abbasi Halifesi el-Mustekfi'nin nazırı İbnü'l-Alkamî, Hulagu'ya bir mektup yazarak, Halife ve ordusunun komutanının saldırıda yaptıklarına misilleme olarak Irak'ı fethetmesini istemesidir.[236]

Moğollar sürünmeye hazırlanmışlar ve müttefikleri Musul hükümdarı "Bedruddin Lulu"dan kendilerine silah vermesini istemişlerdir, ancak hükümdarın hükümdarlığının çöküşünden korkması, Hülagu ordusuyla birlikte Bağdat'ı kuşatıp ele geçirip halkını akınlar halinde öldürene kadar, yüzleşmeye hazırlanmak için vezir İbnu'l-Al-kami'ye yazmasına neden olmuştur.

Hülagu, Bağdat'ı aldıktan sonra, (H.656) yılında ordusunun Halep'e doğru ilerleyişine devam etmiştir, bir hafta kuşatıp, ardından halkı dayanamamıştır ve içeri girerek öldürme ve yağmalamaya izin vermiştir. Kaledeki askerler, kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere onları bir kerede öldürmüştür. Hama'dan el-Maarat ve Humus'a kadar Şam'a girmiş ve bir süre kendisine direnmiştir, sonra bir fatih olarak girmiştir. Şam'a gelince, teslim olmayı tercih etmiştir ve liderleri, Nablus ve Gazze'ye ilerlemeye devam eden ve ardından hükümdarının yanında yer alan Mısır'a taşınan Hülagu'ya şehrin anahtarlarını vermiştir.

Nablus yakınlarında iki ordu arasında Moğolların yenilmesi ve liderlerinin öldürülmesiyle sonuçlanan güçlü bir savaş yaşanmıştır. Muzaffer kralın ordusu Moğolları kovalamaya devam etmiş ve onları rezervuarın kıyısına ulaşana kadar Şam'dan tahliye etmeye çalışmıştır.

Hülagu, (H.656) yılında ölmüştür ve daha sonra Müslüman olan oğlu "Tekodar" iktidara gelmiştir. Bu olaylarla, yıldan yaklaşık beş asır (132-656) devam eden Abbasi devleti yıkılmıştır. [237]

[236] Hassan Mahmut Ahmed Ibrahim el-Şerif, *"el-Alem İslemi fi'l-Asrul-Abbasi",* Dar el-fikr-el Arabi, 5. Baskı, Kahire 1995, s. 322.

[237] Elemu'd-Din, a.g.e., s. 125.

4.6. Birinci ve İkinci Abbasi Döneminde Hilafet Arasındaki Benzerlik ve Farklılık Noktaları

Benzerlik Noktaları:

1. Abbasiler birden fazla ardıllık sistemini izlemiş ve halife, veliahdını tecrit etmeye ve yerine oğlunu almaya çalışmışlardır.
2. Abbâsî halifeleri, zayıflıklarından ve devlet işlerinin çoğunu başkalarına bırakmalarından sonra, Abbasî halifeliğinin düşüşünün sonuna kadar ahitlerinin yöneticilerini tayin etme haklarını elinde tutmuşlardır.
3. Birinci devirde halifelik kurumu içinde el-Hadi ile kardeşi Harun el-Reşid arasında bir çatışma çıkınca, iktidar erki üyeleri arasında anlaşmazlıklar çıktı. İkinci devirde Mütevekkil ile oğlu Muntasir arasında bir savaş çıkmıştır.
4. Abbasilerin dini otoritesi, kendilerini kuşattıkları görünümlerle ortaya çıkmıştır, el-Mansur, el-Hadi, el-Emin, el-Mütevekkil, el-Muntasir, el-Radi ve el-Mustansir gibi dini unvanlar almışlardır.
5. Halifeler, kendi dönemlerinde ortaya çıkan siyasi hareketler karşısında bilinçli olarak dimdik durmuşlardır.
6. Abbasî halifelerinin kendine has özellikleri, şölenlerde görkemleriyle öne çıkan alaylarında kendini gösteren manevi üstünlüklerinin göstergesiydi.
7. İyi ve kötü arasında halefler olmuştur.
8. Abbasi halifeleri kontrolü ele almış ve Alevi kuzenlerine katılma fırsatı bırakmamıştır.
9. Abbasiler, İslam inancı üzerinden Araplar için fanatizm ve pan-Arabizm politikası benimsemişlerdir.
10. Abbasiler orduda casusluk olması demek olmuştur ve kadın, erkek olmak üzere her iki cinsiyeti de kullanmışlardır.
11. Müslümanlar ile Bizanslılar arasındaki savaşlar, egemenliğin ilk döneminden ikinci dönemine kadar devam etmiştir. Bu iki dönemde iki taraf arasında savaşların yaşandığı bölgelerin çoğu, İslam sınırları ve Bizans topraklarıyla sınırlı kalmıştır ve Bizanslıların iç İslam topraklarına saldırması olmuştur.

12. Abbasiler ticareti düzenlemekle ilgilenmişlerdir, bu yüzden piyasaları denetlemek, terazileri denetlemek ve sahtekarlığı önlemek için ihtiyaçların fiyatlarına dikkat etmek için Muhtesib'e kadar uzanmışlardır.
13. Arap medeniyetinin birinci ve ikinci Abbasi dönemlerinde olgunlaşmasıyla, her yönüyle parlaklığı Bağdat, Kahire ve diğer devletlerde çoklu kültür merkezlerinde ortaya çıkmıştır.

Farklılık Noktaları:

Tablo No. 1: Birinci ve ikinci Abbasi dönemleri arasındaki farklar

Birinci Abbasi Dönemi	İkinci Abbasi Dönemi
Bu parlak çağda, dokuz Abbasi halifesi yükseldi	Bu çağda iktidarda dönüşümlü on iki halife değişti.
Halife, siyasi ve dini hiyerarşinin başıydı.	Padişahların ortaya çıkışı ve Halife üzerindeki kontrolleri, bu nedenle rolü cuma namazında hutbeyi vermekti.
Fars nüfuzunun ortaya çıkışı ve Abbasilere olan etkisi.	Yönetim aracı üzerinde Türk nüfuzunun ve kontrolünün ortaya çıkışı.
Mısır gibi doğu bölgelerinde dış hareketlerin ortaya çıkması	Dış ve batı bölgelerinde dış hareketlerin ortaya çıkması.
Abbasi halifeleri, İslam devletlerinden Abbasi hanedanının bazı üyelerine vekalet vermeyi tercih ettiler, bu yüzden devletlerin çoğu yalnızca Araplarla sınırlıydı.	Hükümdarlar Irak'ın bazı devletlerini kontrol ettiler ve bu devletleri kendi adlarına yönetmeye başladılar.
Abbasi ordusu titizlikle organize edilmişti ve küçük tümenlerden oluşuyordu.	Abbasi ordusunun Hilafet topraklarını savunmadaki zayıflığı
Halifeler, İslam devletini düşman güçlere, özellikle Bizanslılara karşı korumak için çalıştılar.	Bu dönemin halifeleri Abbasi devletinin topraklarının birliğini koruyamamış, ancak bu devletin mekânsal genişlemesi gelgitlerden olmuştur.
Bu devirde fiyatlar ucuzdu ve dolayısıyla ülkede refah hakimdi.	Fiyatların yükselmesi ve dolayısıyla kaos yaratması bunun en güzel örneği Mutedid

Buna güzel bir örnek, el-Mansur döneminde bazı gıdaların fiyatlarının listesidir. Hurmalar altmış dirhemdi.	döneminde yüksek fiyat hareketi olarak bilinen bir toplumsal hareketin ortaya çıkmasıdır.
Abbasilerin maliye politikası, devletin kaynakları ile bankaları arasında bir denge sağlamaya yönelikti ve bu nedenle harcama eksikliği ve çok sayıda tahsilat vardı.	Mali sistem her devlet için büyük bir doğruluk ve düzene, vergiler için bir divan, giderler için bir divana ulaşmıştır, bu devirdeki halifelerin şubesi halkın çıkarınadır ve bu nedenle giderler büyük ve masraflar çoktur. Koleksiyon daha az.
Abbasilerin bağımsız hale geldiği kuruluş, güç ve istikrar dönemi.	Hilafetin bozulduğu ve halifelerin eğlence parklarına yönelmeleri ve şerefte savurganlık göstermeleri nedeniyle zayıfladığı çöküş ve çöküş dönemi.
Bu çağda birçok hizmetçi, köle ve erkek çocuk var.	Erkek çocuklar, köleler ve kadınlar egemen oldu, bu da rüşvetin güçlüler arasında yüksek pozisyonlara ulaşmasına neden oldu.
Gelişen çeviri ve yazarlık hareketi	Matematik ve tıp bilimlerinin gelişmesi
Saray kadınları, Mehdi el-Hayzranın eşi gibi dolaylı olarak devlet işlerine karışması.	Zımmiler, bal elbisesini empoze ederek Halife el-Mütevekkil tarafından çeşitli baskılara maruz bırakılmış, onlarla idari ve sosyal olarak uğraşılmasını yasaklamış ve kiliselerin yıkılmasını emretmiştir.

5. SONUÇ

Bu araştırma, aşağıdakileri içeren bir dizi gözlem ve bulguyla sonuçlandı.

1. Abbasi devleti, haleflerine 100 yıl boyunca "Endülüs diyarı" dışında tüm İslam dünyası üzerinde en yüksek söz ve tam egemenlik olarak kaldı. Derler ki, onları dinler ve emrederler, sonra halk karar verir ve rakipleri dışında hiç kimse onlara karşı koyamaz ve askerlerinin önünde duramamıştır.
2. Abbasi Halifeliği birkaç aşama ve aşamadan geçti:
    a. (h.132-232) yılları arasında güç ve çalışma çağı.
    b. (h.232-334) yılları arasında Memluk Türklerinin hakimiyeti dönemi.
    c. (h.334-447) yılları arasında Büveyh krallarının kontrolü dönemi.
    d. (h.447-530) yılları arasında Selçuklu krallarının hâkimiyet dönemi.
    e. Moğol istilası dönemi ve Abbasi Halifeliğinin yıkılışı (h.530-656) yılları arası.
3. Selçuklu Türklerinin Abbasi Halifeliğinin yurduna girişi, Hilafeti Büveyhilerden kurtarmış ve Mısır'daki Fatımilerden ve Abbasi Halifeliğinin geri kalan ülkelerindeki hareketlerinin tehlikesinden kurtulmasıyla sona ermiştir. Özellikle Selçuklu Türkleri, Bizans istilasına karşı durmuşlar.
4. Abbasi Halifeliği imparatorluğun tüm bölgelerini kontrol edemiyordu, çünkü doğudan batıya büyük ölçüde yayılması ve farklı halklara ve kültürlere sahip geniş bir bölge grubunu kapsaması, tek bir kaynak ve tek bir hanedan tarafından yönetilmesini zorlaştırıyordu. İslam dünyasının imparatorluğundan dönüşmesini sağlayan çok ulusluluk, ayrı ve çoğu zaman çatışan devletleri içerir. Bununla birlikte, tek bir Şeriat onu birleştirir ve onu dünyanın diğer ülkelerinden ayıran ortak bir medeniyet kimliğidir.
5. Abbasi döneminin sonunda İslami Doğu'nun koşulları, İslam ulusunun tarihinde yeni bir bölümü temsil ediyor. Bu dönem sadece Batı ile ilişkiler açısından değil, diğer Arap olmayan ırkların da yüksek mevkilere gelmesi açısından önemli dönüşümlere sahne olmuştur.

6. Abbasi Hilafetinin birliğinin bozulmasından sonra Araplar ve Müslümanlar bölündü, bu da yabancıların ve düşmanların İslam ülkelerine karşı mücadelesini kolaylaştırdı.
7. Abbasi Halifeliği sonundaki siyasi çalkantılara rağmen, dünyaya ve insanlığa fayda sağlayan ilmi ve medeni başarılarıyla yolu aydınlatan büyük alimler ve güçlü liderler ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Abdel moneim M., "*Orta Çağlarda Arap-İslam Medeniyeti Tarihi",* Milyonlarca Dar Al-Ilm, 1.baskı, Beyrut 1975.

Abdu'l-hey Ş. M., *"el-Devle el-Abbasî'ye el-Fatımıyun"*, el-Daru'l-Ehliye, 1. baskı, Beyrut 1981.

Abu swailem İ. R. S., "*Sistemler, Bilimler ve Sanatlarda Arap İslam Medeniyeti"*, Dar Kunouz al-Maarifa, ikinci baskı, Amman 2010.

Abu ya'la M. bin H., *"Al-Ahkam Al-Sultaniya",* Mustafa Al-Babi Al-Halabi Kütüphane, ilk baskı, Kahire 1961.

Al-asqalani I. H., *"Fath al-Bari",* Sahih al-Bukhari, Dar al-Fikr, Beyrut, birinci baskı, bölüm sekiz, 1987.

Al-douri A., *"el-Asr el-Abbasi el-Evvel",* Daru'l-Nahda el-Arabi'ye kitapevi, Beyrut, 2.baskı, 1988.

Al-douri A., *"İslami Sistemler",* ilk baskı, Arap Birliği Araştırmaları Merkezi, Beyrut 2007.

Al-eid S. bin Q., "*İslam'da Siyasi Sistem"*, Dar Al-Watan, Riyad 2003.

Al-goti A., *"İslam Medeniyeti",* ilk baskı, Millet Meclisi, Beyrut 1985.

Al-makki Ş. N., *"Orijinallik ve Modernlik Arasındaki Hilafet"*, ilk baskı, Cezayir 1990.

Al-nabrawi F., "*İslam Sistemleri ve Medeniyeti Tarihi",* Dar Al-Maaref, ilk baskı, Kahire 1981.

Al-nuaimat S. S., *"Arap İslam Medeniyeti*", Dar Al-Quds, 1. Baskı, Kahire 2008.

Al-rifai A., *"İslami Sistemler",* Dar Al-Fikr, 1. baskı, Beyrut 1973.

Al-sawy A., *"Al-Sawy'nin Al-Jalalain Yorumu Üzerine Yorumu",* ilk baskı, Beyrut 2002.

Al-shahrastani M., *"Al-Milal ve Al-Nahl",* Mustafa Al-Babi Al-Halabi Vakfı, birinci baskı, Kahire 1961.

Al-suyuti C. A., *"Halifelerin Tarihi"*, Darü'l-Kutub al-İlmiyye, Beyrut 2010.

Azzam K., "*İslam Tarihi Ansiklopedisi "Abbasi dönemi*", ilk baskı, Osama Al-Mashreqi Kültür Evi, Amman 2006.

Bahquqi A. S., *"Hilafet ve Halifeler",* ilk baskı, Dar Al-Alameya, Beyrut 1971.

Bedr A., *"el-Hadara el-Arabiyye el-İslamiyye",* Dimeşk Üniversitesi, Suriye 1997.

Bitar A., *"Abbasi Dönemi Tarihi",* Al-Wahda Vakıf Basın, Şam 1981.

Davut H. H., *"el-Edeb el-Arabi Fi el-Asr el-Abbasi el-Evvel",* Üniversite Basımevleri Divanı, 2.Baskı, Cezayir 1993.

Dhâif S., *"el-Asr el-Abbasi es-Sani"*, el-Daru'l Maaref, 2. Baskı, Cilt 2, Kahire 1982b.

Dhâif S., *"İlk Abbasi dönemi",* Dar Al Maarif, Cilt 1, ikinci baskı, Kahire 1982a.

Dhâif S., "*Tarih el-Edeb el-Arabi fi el-Asr el-Abbasi el-Evvel*", el-Maarif Kitapevi, 1. Baskı, Kahire 1994.

El-bağdâdî A. bin A., *"Târîhu Bağdâd"*, el-Kutub el-İlmiyye kitabevi, 1. Bölüm, Beyrut 2001.

El-bahrani İ., "el-Muessis el-Hakiki Lildevlel-Abbasiyye", *dawriat kan altaarikhia dergesi* (Aylül 2009), 5.

El-belaziri A. b. Y., "*Fethu'l- Bulden"*, Mektebetu'l-Hilal kitapevi, 1. Baskı, Beyrut 1988.

El-beyli S. A. İ., *"Direse Terihiyye fi'l-Hilafe el-Abbasiye*", Dar el-Maaref, Mısır 2004.

El-bustani B., *"Mevsua'l-Hdara el-İslemiyye"*, Dar Mektebet Hilal, 2. baskı, Beyrut 2005.

El-busteni B., *"Udeba el-Arab fi el-Asr el-Abbasi"*, Cebel Kitapevi, 3. Baskı, Beyrut 1997.

El-cuburi A. İ., *"Alakat el-Hilafe el-Abbasiyye fi el-Asr el-Abbasi el-Avvel"*, el-Fikir kitapevi, 1. Baskı, Beyrut 2009.

Elemu'd-din M., *"Abbasî Zamanı"*, Dar al-Nahda al-Arabiya, Beyrut 1993.

El-fikii İ., *"el-Duvel ei-Mustekille fil Maşrik el-İslemi*", Darul-Fikr el-Arabi,1. baskı, Kahire 1999.

El-hac H. H., "*Erken İslam'da Arap Medeniyeti",* ikinci baskı, Glory Üniversitesi Vakfı, Beyrut 2006.

El-hac H. H., *"Hadarat el-Arab Fi el-Asr el-Abbasi"*, Üniversite Kurumunun İhtişamı, 1. Baskı, Beyrut 1995.

El-hac H. H., "*İslami Sistemleri*", ilk baskı, Milyonlarca Dar Al-Ilm, Beyrut 1980.

El-halidi M., "*İslam Siyasi Düşüncesinde Hilafetin Simgeleri*", ilk bask, Dar al-Jabal, Beyrut 1983a.

El-halidi M., *"Nizamu'l-Hukm fil-İslam*", Kahire 1983b.

El-haşimi A., "*el-Hilafe el-Abbasî'ye*", Dar b. hezim, 1. baskı, Beyrut 2003.

El-hâşimî R. K. M., EL-ARABİ Awatef Muhammed, "*Arap-İslam Medeniyeti: Sistemlerin Tarihinde Bir Araştırma*", Mısır Lübnan Evi, ilk baskı, Lübnan 2002.

El-hatib M., "*Arap Medeniyeti Tarihi*", ikinci baskı, Dar Al-Hayat Kütüphanesi, Beyrut 1967.

El-hudari B., *"Muhadarat fi Tarihü'l-Umem el-İslimiye, el-Devle el-Abbasî'ye",* Daru'l-Maarif, 1. baskı, Kahire 2003.

El-ibadi A., e., "*fil-Tarihu'l-Abbasi vel-Fatimi*", Daru'l-Nahda el-Arabi'ye kitapevi, Beyrut 1972.

El-kasimi Z., "*Nizamu'l-Hukm el-Şeri'a vel-Tarihu'l-İslami*", nefais kitapevi, 2. Baskı, Beyrut 1983.

El-mavurdi A. b. M., "*el-Ahkem el-Sultaniyye*", el-Bab el-Halebi kütüphanesi, 2. Baskı, Kahire 1966.

El-mutiri F., "*el-Tarihu'l-İktisadi lildevle el-Abbasiye fil-Asrul-Abbasi el-Sani"*, (Doktora tezi), Yermuk Üniversitesi, İslami Araştırmalar Fakültesi, 2016.

El-nebhani T., "*İslam'da Yönetim Sistemi*", ilk baskı, Millet Meclisi, Beyrut1990.

El-rifai A., "*el-İnsanu'l-Arabi vel-Hadara*", Daru'l-Fikr el-Hadis kitapevi, 1. baskı, Lübnan 1991.

El-soli E. B. M. B. Y., *"Tarihu'l-Devle el-Abbasî'ye*", Daru'l-Masira, 2. baskı, Beyrut 1979.

El-şatşat H., *"Diraset fi tarihu'l-Hadara el-İslemeye*", Der kiba basımevi, 1. Baskı, Kahire 2001.

El-şerif H. M. A. I., *"el-Alem İslemi fi'l-Asrul-Abbasi"*, Dar el-fikr-el Arabi, 5. Baskı, Kahire 1995.

El-tktaki M. b. A., *"Elfahri fi eledeb el-Sultaniyye ve düveli el-İslemiyye*", ilk baskı, Dar Alkalam Alarabi, Beyrut 1997.

El-uş Y., *"Muhadarat fi tarihil-İhilafe el-Abbasiyye*", Amman, 1977.

Emin A., *"duha el-İslem",* Daru'l-Kutub el-İlmiyye, 2.baskı, 1. bölüm, Beyrut 2000.

Emin A., *"İslam'ın Şafağı",* Arap Kitap Evi, 10. baskı, Beyrut- Lübnan 1969.

Fevzi F. Ö., "*ei-Hilafe el-Abbasye el-Sukut vel-İnhiyar*" Dar el-şuruk, Amman, 1. baskı, 2. Bölüm, 1998.

Fevzi F. Ö., "*Tabiat el-dava el-Abbasî'ye*", el-Fikr el-Arabi kütüphanesi, 1. Baskı, Bağdat 1995.

Hasan İ. H., *"Tarihu'l-İslamu'l-Siyasi*", el-Nahda el-Masryya Kütüphanesi, 2.baskı, Kahire 1987.

Hüseyin A., *"el-Dava el-Abbasî'ye*", el-Cebel basımevi, 1. Baskı, Amman 1987.

İbn-haldun A., "*Tarih İbn Haldun*", el-Alami Basımevi, 3.Baskı, Beyrut 1993.

İbn-kesir I., "*Büyük Kuran'ın Tefsiri*", Dar Al-Hadis, Altıncı Baskı, Bölüm Üç, Kahire 1993.

İbn-kesir I., *"el-Bideye vel-Niheye",* 10. Bölüm, Arap Fikirler Evi, Beyrut 2009.

İbnü'l-esîr İ., "*el-Kâmil fil-Tarih*", 5. Bölüm Kahire 1938.

İsmail M., "*Tarih el-Hadara el-İslemiye*", el-Felah Kuveyt Kütüphanesi, 3. Baskı, Kuveyt 1994.

Kanaan M. b. A., *"Doğru Hilafet Tarihi",* Dar Al Maaref, Beyrut 2004.

Kifafi M., *"el-Hadara el-Arabiyye"*, Dar el-Nahda el-Arabiya, Beyrut, 1980.

Mustafa Ş., "*Abbasi Tarihinde",* Suriye Üniversitesi Yayınları, Şam 1957.

Mustafa Ş., "*Beni Abbas Devleti*", Yayıncılık Ajansı, Kuveyt 1973.

Rizgar S., "*Araplar ve İslam Tarihi*", Dar Al Fikr, üçüncü baskı, Beyrut 1979.

Salih S., "*el-Nuzum el-İslemiye neşetuhe ve tatavvuruha*", Daru'l-İlm Lilmelayiin kitapevi, 2. Baskı, Beyrut 1992.

Taberî E., "*Tarihu'l-Rusul vel-Muluk*", Daru'l-Maarif, 2. Baskı, 7. Bölüm, Kahire 1990.

Takkuş M. S., "*Tarihu'l-Devle el-Abbasî'ye*", el-Nefais kitapevi, 3.baskı, Beyrut 2001.

Yahya F. E., hamide F. S., "*Tarihu'l-Devle el-Abbasiye el-kasrı'l-Abbasi es-Sani*" Darul-Fikr,1. Baskı, 2.Bölüm, Amman 2004.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ORCID	0000-0001-8369-4244
Adı Soyadı	Farah HATIM MOHAMMED AL-HASNAWI
Doğum Yeri	Kerkük- Irak
Doğum Tarihi	1989

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Kerkük üniversitesi
Fakülte	İnsan Bilimleri Eğitimi
Bölüm	Tarih

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	TOEFL (407)

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Kerkük üniversitesi
Görevi/Pozisyonu	Memur
Tecrübe Süresi	2012- 2019

KATILDIĞI

Kurslar	
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	Sokullu Mehmet Paşa Mah. Bükülmez Cd. No:33\5 Ankara- Türkiye
E-mail	Muthana2085@gmail.com